І. НАГАЄВСЬКИЙ

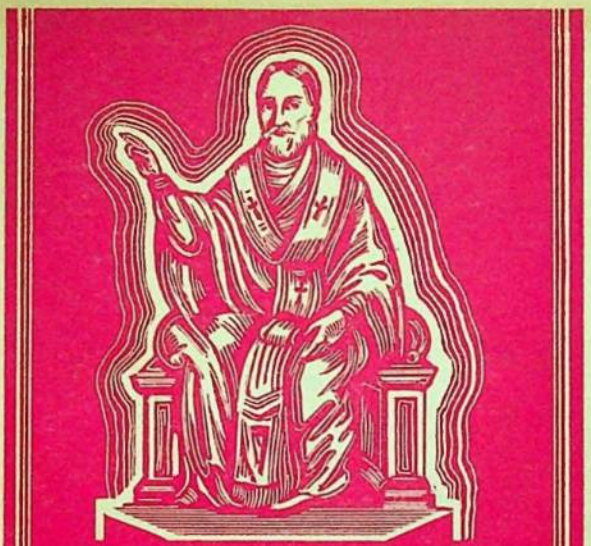

РИМ і ВІЗАНТІЯ

О. Д-Р І. НАГАЄВСЬКИЙ

РИМ І ВІЗАНТІЯ

(ВСЕЛЕНСЬКА ЦЕРКВА І ПАТРІЯРХ ФОТІЙ)

У 900-РІЧЧЯ РОЗ'ЄДНАННЯ ЦЕРКВИ

.УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ДОБРА КНИЖКА"

154 ВИПУСК ТОРОНТО, Р. Б. 1956

Ніщо не противиться виданню.

Філядельфія, 2 липня 1952.

о. д-р Василь Макух
Єпархіяльний цензор

Ч. 1271/52. Св.

Дозволяється видати.

Філядельфія, 3 липня 1952.

† **Константин,** Єпископ

Printed in Canada 1956

Д. К. 154 — 1956 — 1000

Друкарня оо. Василіян — Торонто

БІБЛІОГРАФІЯ

Джерела:

Mansi, J. Dominicus, "Sacrorum Conciliorum Amplissima Collectio", Florentiae 1759.

Migne, J. P. "Patrologiae Curcus Completus", Parisi 1857-1866.

M. G. H. "Monumenta Germaniae Historica", Hannoverii 1886.

Jaffe, P. "Regesta Pontificorum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum 1198" (ed sec.), 1885-88, Leipzig.

Книжки:

Adeney & Walter M. A., D. D. "The Greek & the Eastern Churches", New York, 1908.

Ammann A. A. "Ostslavische Kirchengeschichte", Wien 1950.

Atwatter, Donald, "The Christian Churches of the East", Millwaukee 1948.

Bey Pitxius, "Die Orientalische Kirche", Wien, 1857.

Bojarski, T. P. "Historya Focyusza..." Lwow, 1895.

Bruck, Heinrich, Dr., "History of the Catholic Church", New York 1884.

Bryce, I. "The Holy Roman Empire", London, 1887.

Caspar, E. "Geschichte des Papstums", Tuebingen, 1930.

Damberger, J. F. "Synchronistische Geschichte der Kirche im Mittelalter", Regensburg, 1850-63.

Doelger, "Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner" (Zeitschrift fuer Kirchengeschichte), Stuttgart, 1937.

Dvornik, Fr. Dr. "The Photian Schism, History and Legend", Cambridge, 1948.

Філярет: "Историческое чтеніе об Отцахъ Церкви", Ст. Петербург, 1859.

Gelzer, H. "Der Patriarchat von Achrida", Leipzig. 1902.

Gibbon, E. "The history of the decline and fall of the Roman Empire", London, 1797.

Grumel, V. "La politique religiense du Patriarche St. Methode", (Echos d'Orient), 1933, vol. 32.

Grumel, V. "Le Filioque au Concile Photien de 879-880", ibidem, 1930, vol. 29.

Grumel, V. "L'encyclique de Photius aux Orientaux", ibidem, 1935, vol. 34.

Grumel, V. "Qui fat l'Envoye de Photius aupres Tean VIII?" ibidem, 1933, vol. 32.
Hagenmauer, "Epistolae et chartae ad historiam primi belli sacri spectantiae, Insbruck, 1901.
Heard, Albert, F. "The Russians and Russian dissent", New York, 1887.
Hefele, Joseph, Carl, "Conciliengeschichte", Freiburg im Breisgau, 1879.
Hergenroether, I. Dr., "Photius, Patriarch vom Konstantinopel, Sein Leben, Seine Schriften und das griechische Schisma", Regensburg, 1867-69.
Герцберг, Г. Ф. "Исторія Византіи", Москва, 1897.
Голубковъ, О. "Новия ізследования о временѣ і личностѣ Патр. Фотія" (Правосл. Образ.). 1868.
Howard, "The Schism between the Oriental & the Western Churches", 1892.
Ivanka Andre, Dr. "Hellenisches und Christliches im fruehbyzantinischen Geistesleben", Wien, 1948.
Иванцовъ — Платоновъ, "Св. Патриархь Фотій" — Ст. Петербургь, 1892.
Jugie, M. "Les Actes du Synode Photien de Ste. Sophie", 1938 (Echos d'Orient), vol. 37.
Костомаровъ, Н. І. "Патриархь Фотій і первое розделение Церкви". (Вест. Евр.) 1868 (Кн. І).
Krumbacher, K. "Geschichte der byzantinischen Literatur", Muenchen, 1987.
Кулаковскій, Ю. "Исторія Византіи", Київ, 1913.
Кургановъ, Т. А. "Кь изследованию о Патр. Фотіи" — (Христ. Чтеніе), 1895.
Laemmer, H. "Papst Nicolaus I und die byzantinische Staatskirche", Berlin, 1857.
Langen, J. "Geschichte der Roemischen Kirche von Gregor VII bis zu Innocenz III", Bonn, 1893.
Лебедевь, А. П. "Римские папи в отношениах къ Церкви Византийской в IX-X в." — Москва, 1875.
Leib, B. "Rome, Kiev et Byzance a la fine du XI siecle", Paris, 1924.
Лебедевь, А. П. "История Конст. Соборовъ IX в.", Москва, 1880.
Liudprand, bp. of Cremona, Works translated by F. A. Wright, New York, 1930.
Mai, A. card. "Nova Patrum Bibliotheca", Roma 1852-1905.
Marx, T. Dr. theol. u. phil. "Lehrbuch der Kirchengecshichte", Trier, 1908.
Митрополит Іларіон. "Візантія й Україна", Вінніпеґ, 1954.
Michel, A. "Humbert und Kerullarios", (Quellen und Forschungen, Bd. XXI seq.), Paderborn, 1924-30.

Муравіевъ, А. Н. "Правда Всленской Церкви о Римской и прочихъ Патр. Кафедрахъ", Ст. Петербургъ, 1849.
Norden Walter, "Das Papstum und Byzanz", Berlin, 1903.
Neander, J. A. "Allgemeine Geschichte der Christlichen Religion und Kirchen", Hamburg, 1825.
Oman, C. W. C., M. A. F. S. A. "The Byzantine Empire", New York, 1892.
Ostrogorsky, G. "Geschichte der Byzantinischen Staates", Muenchen, 1940.
Pastuchov, Ivan, "Bolharska Istorya", Sophia, 1945.
Perels, E. "Papst Nicholaus I und Anasthasius Bibliothecarius", Berlin, 1920.
Perhyn, Arthur, Stanley, "Lectures on the history of the Eastern Church", London, 1894.
Pichler, A. "Geschichte der kirchlichen Trennung, zwischen dem Orient und Occident von den ersten Anfaengen bis zur juengsten Gegenwart", Muenchen, 1864-65.
Поповъ, Н. "Императоръ Левъ VI Мудрий і его царствованіе", Москва, 1892.
Ranciman, S. "A History of the First Bulgarian Empire", London, 1930.
Schramm, P. "Kaiser, Basileus und Papst" in der Zeit der Ottonen (Hist. Zeitschrift, Bd. 129), 1929.
Schwarlose, Carl, Dr. "Der Bilderstreit, ein Kampf der griechischen Kirche", Gotha, 1890.
Slatarsky, B. N. "Istorya na Blharskata Drzawa", Sophia, 1918-27.
Скабалановичъ, Н. А. "Візантійское государство и Церковь в XI в.", Спб., 1884.
Смирновъ, А. П. "Очерки по Исторіи древнихъ Болгарь", (Труди Гос. Ист. Муз.), Москва, 1940.
Соколовъ, І "Состояніе монашества в Виз. Церкви с полов. IX до начала XIII в.", Казань, 1894.
Snopek, F. "Die Slavenapostel", Kremsier, 1918.
Solovyev, Vladimir, "Russia and the Universal Church", London, 1948.
Соколовъ, Н. "О византинизмѣ в церковно-историческом отношеніи". (Христ. Чтен.), 1903.
Spinka, Matthew, "A history of the Christianity in the Balkans", Chicago, 1933.
Терновскій, Ф. А. "Греко-восточная Церковъ въ періодѣ Вселенскихъ Соборовъ", Київ, 1883.
Vasiliev, A. Alexander, "The Russian attack on Constantinople in 860", Cambridge 1946.
Vasilev, V. V. "History of the Byzantine Empire", Madison, 1928.
Успенскій, Ф. Н. "Исторія Византійской Имперіи", Москва 1948.
Успенскій, Ф. Н. "Дѣятельность Патріарха Фотія въ связи съ исторической миссіей византинизма", Саратов, 1891.

ПЕРЕДМОВА

Візантійсько-римська держава, основана Костянтином Великим, що дійшла до вершка могутности в часах Юстиніяна, включила в себе багато елементів античної грецької й римської культур. Вислідом цієї синтези став своєрідний культурний витвір, знаний в історії під назвою в і з а н т и н і з м у. Він виявив себе в усіх ділянках людського життя і знання: духовно-церковному, науковому, мистецькому й літературному, та продовж сливе одного тисячеліття мав великий вплив на хід історичних подій і долю численних народів, що були з ним зв'язані.

Наша батьківщина, Русь-Україна, завдяки близькому сусідству з серцем Візантійської держави, Візантією-Константинополем, уже в заранні свого історичного життя ввійшла в орбіту тієї культури; тому доля Візантії ще й сьогодні цікавить нас більше, як інші народи, на яких вплив тієї культури не був такий сильний та безпосередній.

Передовсім цікавить нас релігійне життя, організація та дисципліна Візантійської Церкви, бо через неї упродовж віків ішли до нашої батьківщини культурні впливи та приносили з собою, немов самочинно, здобутки з усіх ділянок знання.

У цій нашій праці хочемо подати бодай найважніші вістки про Візантійську Церкву від початків її існування аж до поділу Вселенської Церкви. Особливу увагу звернемо на її зв'язки з Апостольським Престолом у Римі. Перш за все використаємо вістки з урядових Актів Соборів, автентичних листів папів, патріярхів та інших осіб, отже джерел, які дослідники вважають за достовірні. Крім того будемо користуватися сучасними грецькими перводжерелами, себто біографіями і хронографіями, бо й у них знайдемо багато цінних вісток.

Скажемо, що у візантійській історіографії треба розрізнити два чинники: історію, в клясичному розумінні слова, та хронографію. Історики брали зразки з клясичних творів античної Ґеллади, напр. із Тукидида. У тих зразках подаються історичні факти об'єктивно, без коментарів, ентузіязму чи осуду з боку авторів. Прокопія і його продовжувача, Агапія, вважається представниками цього напрямку візантійської історіографії, хоч деякі дослідники старовини

добачують у них, крім впливу Тукидида, нахил до квітчастого й бомбастичного стилю, чужого класичним історикам.

В інших візантійських істориків класичний стиль заникає, а на його місце приходить виключність, релігійна й національна. Це бачимо в істориків доби Комненів і Палеологів. Трапляються, правда, сильні індивідуальності, але, на жаль, на тлі їх доби ця обставина ще більш затемнює змисл їх об'єктивности. До них можна зачислити Анну Комнену, Никифора Бріеннія, Никиту Аміната та Юрія Акрополіта.

Нас цікавлять головно події IX-XI століть, у яких нема класичних істориків, натомість хронографія Візантії дійшла тоді до вершка свого розвитку. Поле зацікавлень хронографа значно вужче, як історика, але й хронографія є цінним джерелом для дослідів доби. Коли зачалася візантійська хронографія, ще досі докладно не усталено. Загально приймається, що візантійці запозичили її в Сирії. Щодо стилю хронографій, то він надто квітчастий і бомбастичний. Попри історичні події подаються у хронографіях фантастичні вставки, малозначні епізоди та особисті коментарі авторів, а все це дуже затемнює історичну правду. Дотого, в хронографіях повно історичних і хронологічних помилок та перемішань, не кажучи вже про відсутність прагматизму.

* * *

В половині 9 ст. внутрі Візантійської Церкви настав затяжний спір, а одним із його епізодів було усунення з патріяршого престолу Ігнатія і поставлення на його місце Фотія. Обидва вони звернулися до папи Миколи I за вирішенням. Папа, стоячи на становищі правопорядку в Церкві, не хотів погодитися на затвердження Фотія, доки жив Ігнатій, або доки його не зложив із престолу канонічний осуд, згідно з ухвалами Собору в Сардіці.

Це стало причиною спору Фотія з папою Миколою I. Спершу йшло про справи дисципліни, які інакше розумів Рим, а інакше Візантія. Та в розгарі спору Фотій, безсумнівно, один із найбільших людей свого часу, хотячи дати спорові ідеологічні основи, поробив папі Миколі I закиди догматичної й обрядової натури. Врешті, перший раз в історії Церкви, Фотій узявся судити папу. Та цілий цей спір закінчився щасливо, бо папа Іван VIII, по смерти Ігнатія, визнав Фотія правним патріярхом Візантії.

У розгарі боротьби внутрі Грецької Церкви упродовж 9 ст. хронографи й життєписці ввели до своїх творів багато невірних і суб'єктивних поглядів, які згодом повторили їх наслідники. Та-

ким чином до історії Церкви перейшли речі, які в неправдивому світлі представляли історичні події того часу.

Стан справ у Візантійській Церкві 9 - 11 століть для нас незвичайно важний, бо в тому часі перший раз світло Христової віри прийшло до нас із Візантії через проповідь св. Кирила й Методія (гляди працю автора цих рядків, видану в Римі п. з. "Кирило-Методіївське християнство на Русі-Україні", 1954). Грецькі письменники 9 ст. впровадили невірні погляди на справу відношення Візантії до Риму, а щойно за ними при кінці 11 ст. пішли й західні письменники.

Нові ж дослідники, як напр. Ляпотр, Бурі, Е. Амманш та найновіший Дворнік, піддали грецькі перводжерела, що були зібрані в т. зв. проти-Фотіянській колекції, строгій науковій критиці і дійшли до висновку, що треба зревідувати неодин погляд про самий спір узагалі, а про особу патріярха Фотія, зокрема.

У нашій праці подаємо важніші моменти з історії взаємин Риму й Візантії, при чому докладно спинимося над спором патріярха Фотія з папою Миколою І, подаючи про те найновіші наукові досліди.

* * *

На цьому місці хочемо щиро подякувати за заохоту й поміч при писанні цієї праці: о. др-ові В. Макухові, ректорові Семінарії у Вашінгтоні; о. др-ові М. Соловієві, ЧСВВ; п. др-ові Г. Лужницькому, доц. Університету Карла Франца; п. др-ові П. Ісаєву; а також п. ред. О. Мохові та Видавництву "Добра Книжка" за видання цієї праці друком.

Автор

РОЗДІЛ І.

ВІЗАНТІЙСЬКІ ЄПИСКОПИ ВІД МИТРОФАНА ДО ФОТІЯ

1. Візантія й візантійці

Римський імператор Костянтин Великий був постаттю, що своїм генієм заважила на долі світу. Народжений над Дунаєм, вихований у римській традиції й дисципліні, далеко від Риму, то й із столицею імператорів не в'язали його ніякі спомини дитинства; він знав Рим дуже мало.

Побідивши своїх ворогів під знаменем хреста, своїм славним едиктом Костянтин надав християнству повну свободу, а сам став його ревним неофітом. Костянтин Великий, знаменитий полководець і адміністратор могутньої й розлогої Римської Імперії, що обіймала цілий тодішній культурний світ, не прив'язував великої ваги до самої Італії, бо настановляючи своїх намісників, Італію передав молодшому й менше здібному синові, Ґалію ж передав старшому й здібнішому. Сам Костянтин із різних понук бажав жити не в Римі, а поза ним. Що правда, були вже й передтим імператори, що жили поза Римом, нпр. Максимін І жив над Дунаєм, а Діоклетіян перебував у Нікодимії. Та ніодин із них не відважився перенести на постійне з Риму столицю цісарства.

Костянтинові Великому Рим не був городом вигідним до правління розлогою імперією, в якій бували часті бунти й заворушення підбитих, "варварських" народів. Раз вони бунтувалися над Евфратом, іншим разом над Реном. Саме ж місто Рим було від півночі від-

тяте високими та непроходимими Альпами, знов же, щоб дістатися з нього до Малої Азії, треба було відбути довгу й тяжку подорож Середземним морем. Саме в тому часі перси підступили були на сотні миль до римської границі, а ґоти стали забігати від півночі до Тесалоніки, а то й до Атен.

Тому Костянтин постановив перенести осередок імперії в якесь вигідніше місце, звідки було б ближче до Евфрату й Дунаю. Городом догідним для нової столиці могло бути його родинне місто, Ніш (Наісса) на Моравії, та воно лежало надто близько границі. Подібно й із Сардікою (Софією) в Ілірії. Правда, Нікомидія була вже раз столицею імператора, але вона була зв'язана з сумною памяттю Діоклетіяна, що ранила почування християн.

Костянтин знав добре невеличке місто Візантію над Босфором, бо здобуваючи її, досить довго задержався перед її мурами. Тому її вибрав собі на нову столицю. Вже тоді Візантія була важним портом Чорного моря (Понтус Евксінус), із якого ширилися впливи римської культури на всі чорноморські народи.

Постановивши таке, Костянтин наказав відбути торжественну процесію, та сам, ідучи пішки, палями назначував межі майбутньої столиці. Леґенда розказує, що йдучи зі списом у руці, Костянтин значив місця великих укріплень. Коли вже відійшов досить далеко, хтось звернув йому увагу, що вже час завертати. Костянтин відповів: "Я буду йти доки він, невидимий провідник, що йде переді мною, не задержиться на місці."

Костянтин пристанув аж тоді, коли обійшов сім горбків між Пропонтіс і Золотим Рогом. Тут мала станути нова столиця. На місці ж, де стояв його намет у 323 році, він казав поставити мільйон, або золотий камінь, із якого у майбутньому будуть міряти світи. Згодом побудовано там величаву будівлю, немов святиню, на сімох колюмнах, посередині ж поставлено статуї Костянтина і його матері, св. Олени.

На великому просторі, около стоп'ятдесяти акрів землі, побудовано цісарські палати й уздовж моря Мармара уряджено чудові сади. Мур, довгий на милю і чверть, відділював палати від решти міста.

11 травня 330 року відбулися торжественні богослужби з нагоди відкриття нової столиці, на які імператор запросив багато сенаторів із Риму. Окремим едиктом 330 року Костянтин назвав Візантію "Новим Римом", світ же називав її Константинополем, а греки Візантією. По цьому імператор жив іще сім років. Костянтин помер 337 року, охрестившись на смертному ліжку.

Сучасний історик Євсевій оповідає, що рівноапостольський Костянтин завжди заховувався, як Богом-даний єпископ. Раз сказав до єпископа таке: — "Ти єпископ для внутрішніх справ Церкви, а я Богомнаставлений єпископ для її зовнішніх справ."

Уважаючи себе за "Понтіфекс Максімус"-а, якими були імператори поганського Риму, Костянтин проповідував Слово Боже своїм урядникам та вмішувався в церковні справи. За його прикладом пішли його наслідники так, що часто вмішувалися навіть до ухвал Вселенських Соборів. Вони часто-густо проганяли єпископів із їх престолів, а на їх місце виносили незнаних монахів, напр. під час іконоборчої єресі патріярх Герман мусів уступити місця Атанасієві, Павло Тарасієві, Никифор Теодотові, а Іван Методієві.

Треба сказати, що вмішування перших цісарів у церковні справи не було ще таким шкідливим, як це сталося згодом. Всі історики грецького цісарства хвалять перших цісарів, а їх вмішування в церковні справи вважають за нормальне явище так, що історія Церкви в них більше схожа на історію цісарства. Та, вже в 4 і 5 ст. спротив Церкви на такий стан речей стає щораз голоснішим, хоч, правда, ще не звернений проти самого вмішування цісарів до церковних справ, тільки проти сумних наслідків вмішування, головно проти

догматичних і релігійно-політичних рішень-едиктів, якщо оті рішення не були згідні з духом віри.

Всі грецькі сучасні історики при кожній нагоді підкреслюють велике достоїнство світського володаря, що був не лише безмежним паном над своїми підданими, але також міг мішатися до справ Церкви.

Та, вже св. Іван Золотоустий виступає проти такого стану, кажучи: "Достоїнство священика перевищає достоїнство цісаря; бо царський престіл, хоч як гарно прибраний золотом і самоцвітами, то його власть обмежена лише до земних справ. Хто ж таке сказав? Сам Цар неба: "Що зв'яжете на землі, буде зв'язане на небі, а що розв'яжете на землі, буде розв'язане на небі". Отже вже на землі зачинається Божий Суд, бо суддя живе на землі. Господь іде за слугою і що цей рішить тут надолині, Він признає там, угорі."

На жаль, це були лише поодинокі, відірвані голоси святих мужів, які бачивши у вмішуванні цісарів до Церкви велику для неї небезпеку, дуже гостро проти цього виступали та стягали так на себе ненависть цього світу, терпіли переслідування й умирали на засланні або з рук цісарських посіпаків.

* * *

На історії Грецької Церкви відбилася ще одна обставина: ця Церква не перейшла довгого й кривавого переслідування, як пройшла його Римська Церква, про що ще й сьогодні свідчать підземні сховки християн, т. зв. катакомби, викопані сливе під цілим старинним Римом.

Візантія була збудована згори, по-наказу, тому й не була якслід підготована до тієї ролі, яку казали їй відіграти цісарі. Вона, сказати б, через одну ніч стала столицею могутньої імперії. То й бракувало їй правдивого духу християнства, який Рим здобув через довгі сторіччя переслідувань. Тому й не диво, що в історії Візантії, головно ж у єресях, стрічаємо багато первнів поганської філософії, навіть уже в досить пізніх часах.

..."Переміну Візантії в Римську державу почав Костянтин Великий, продовжав Теодосій, а довершив Юстиніян, створивши лише номінально християнську державу. Її закони, інституції й більша частина публічної моралі остались і надальше в своїй основі поганськими. Невільництво було дальше законне, злочини, головно політичні проступки, були карані жорстоко законом. Цей контраст між визнаванням християнства і практикованою жорстокістю, ціхували особу самого основника другої імперії. Костянтин щиро вірив у Бога, шанував єпископів і дискутував із ними на тему Пресв. Тройці, але без викидів сумління виконував закон поганського мужа й батька, покаравши смертю Фавсту (жінку) і Кріспа (сина).

"Така противорічність між вірою й життям не могла довго тривати без спроби погодження. Свою схильність до поганства, більше як до жертви, візантійська імперія старалася оправдати перекручуванням Христової правди. Ця угода між правдою і брехнею була причиною всіх єресей (часто наказуваних ізгори цісарською владою, а за виїмком лише деяких випадків, нею підпомаганих), які шарпали християнство від 4 до 9 ст. Візантійські імператори старалися закріпити крайнє абсолютну владу поганської держави у християнській спільноті."[1])

Студіюючи історію Візантійської Церкви в добі східніх єресей, починаючи від 5 ст. а кінчаючи на іконоборчій єресі в 8 і 9 ст. і остаточному роздорі Церкви в 11 ст., ми бачимо у візантійському суспільстві три головні групи людей, що змагаються між собою за впливи в Грецькій Церкві.

До п е р ш о ї г р у п и належали творці й чемпіони єресей, які, звичайно, опиралися на світській владі, що їм помагала, хоч і тут можна навести нечисленні виїмки. Ті люди, живучи в атмосфері поганської філософії,

[1]) В. Соловєв, Росія і Вселенська Церква, стор. 14.

старалися погодити її з вічними правдами християнської віри. А що християнські принципи вже в своїй основі були діяметрально різними, тому з кожного такого насильного "нагинання" завжди виходила єресь. Кожний філософ-єретик старався спершу прихилити до своєї "науки" самого імператора, щоб запевнити собі його допомогу. І вже для того заздалегідь приготовляв цісарському достоїнству не останнє місце в своїй "науці". І бачимо дивний куріоз: творці єресей, будь-що-будь, релігійні автори, присвячують у своїх єресях значно більше місця цісарській величі й силі, як авторитетові церковної єрархії взагалі, а проводові Вселенської Церкви зокрема.

Сливе всі єретики визнають за цісарем право диктувати Церкві, навіть у чисто догматичних справах. Ця візантійська партія була виразно проти-християнська в своїх науках, а в практичному життю наскрізь секуляристична та крайнє й нетерпимо націоналістична.

Другу партію формували люди, духовні й світські, головно ж ченці, що завжди й усюди боронили чистоти правдивої, християнської ідеї та гостро й відважно виступали проти всякого компромісу християнства з поганством. Ця православно-католицька партія завжди й усюди підпирала Найвищий Уряд Вселенської Церкви в Римі проти всіх зазіхань цезаропапізму та вузького, грецького релігійного сепаратизму. Ті люди не могли числити на поміч сильних цього світу, тому ставали жертвою переслідувань. Згодом побачимо, що сюди треба зачислити одиниці високої єрархії, які завжди опиралися на найбільшій опорі Грецької Церкви, на ченцях і простій, не зіпсутій поганськими софізмами вірі простолюддя, яке всіми силами піддержувало манастирі та йшло за їх проводом.

Сильним заборолом і опорою цієї православно-католицької групи в її змаганню задержати чистоту християнської віри, був Апостольський Престіл у Римі.

Про велику моральну вартість тих людей свідчать такі імена як: св. Іван Золотоустий, Василій Великий,

Григорій Богослов, св. Атаназій, св. Флавіян, Кирило Єрусалимський і Александрійський, Максим Ісповідник, Теодор Студит, Іван Дамаскин, св. Ігнатій і под. Всі ці святі мужі, що їх Вселенська Церква зачислила в почет своїх Святих, мимо великих перешкод, переслідувань і мучеництва, своєю безкомпромісовістю в збереженні чистоти віри Візантійської Церкви від поганського намулу, рятували її від численних спроб роздору. Щойно тоді, коли вже не стало таких сильних духом людей, а монаші чини були зруйновані владою й подекуди підпали під вплив першої групи, впали перешкоди до роздору Церкви.

До третьої групи візантійського громадянства належали люди кон'юнктури. Вони не були чистими православними-католиками, ані теж здекларованими єретиками. Залежно від обставин, вони раз попирали єретиків, іншим разом лучилися з католиками. І, мабуть, ця група відіграла найбільшу ролю у Візантійській Церкві. До неї можна зачислити багато представників церковної єрархії.

Цю групу можна б назвати пів-православною, або, радше, православно проти-католицькою. Завдяки існуванню цієї групи повстав 3 канон Собору з 381 року та 28 канон Собору з 451 року, в яких говорилося про друге місце візантійського єпископа по папі, а на Сході перше, всупереч правам інших престолів та апостольській традиції Церкви. Саме ці канони у великій мірі причинилися до роздору Церкви. Через мовчанку й моральну піддержку цієї групи дійшло до т. зв. "розбійничого" Собору в Єфезі, на якому вона підперла єретика Діоскора. Ніхто з грецьких єпископів не боровся проти ухвалювання єретичної науки на цьому Соборі. Візантійський патріярх, Флавіян, даремно промовляв до християнського сумління своєї єрархії. Вона спокійно приглядалася, як єгипетські єретики палицями замучили цього святого мужа. Ця сама партія зааранжувала Трулянський Собор і всі "додаткові" сесії інших Соборів, кермуючися візантійським партикуляризмом на

шкоду Вселенської Церкви. Ця партія використовувала обставину, що на перші Собори, які відбувалися на Сході, не могло прибути численніше представництво Західної Церкви (а часто бувало так, що лише папські Легати заступали цілу Західну Церкву), то й великим числом своїх голосів виносила такі ухвали, що виходили лише на добро Візантійській Церкві.

Більшість візантійської єрархії держалася догм, чи з переконання, чи з самого призвичаєння, чи врешті з пошани до церковної традиції. І вона, правда, не була проти існування Вселенської Церкви, ні проти Найвищого Уряду св. Петра та його наслідників, але... якщо б папа переніс цей осередок християнства з Риму до Візантії. А що ні папи, ні вселенське християнство не могли цього зробити, бо стояли на становищі, що там має бути осередок, де його св. Петро заложив і, будучи єпископом Риму, віддав своє життя за Церкву, тому ця група рішилася бути радніше греками, як вселенськими християнами. Вони рішилися мати, радніше, розділену Церкву, щоб лише задержати собі повну владу над її східньою частиною.

2. Візантія до Халкедонського Собору

Перед перенесенням столиці до Візантії, її здобули були Веспазіян і тиран Пескеній Нігер. Цей останній здобув її облогою та віддав під управу намісникові Гераклеї (Періпонту). Щойно в часах Каракаллі Візантія одержала свободу. В боротьбі Костянтина Великого з Ліцинієм Візантія була проти Костянтина; та піддалася по знищенні фльоти Ліцинія. Як уже знаємо, Костянтин переніс сюди свою столицю, що сталося 11 травня 330 р.

Повстає питання: чи перед перенесенням столиці до Візантії був уже там єпископський престіл? Найдавнішим історичним джерелом, яке подає відомості в тій справі, є історія Євсевія, яка всіми істориками вважається за певне джерело. Що ж каже Євсевій? У його

історії нема будь-якої згадки про єпископа у Візантії перед Митрофаном. Євсевій пише, що у Візантії в тому часі було дві церкви: св. Апостолів і св. Ірини, а церкву св. Софії (не сьогоднішню) побудовано щойно за Костянтина. Її посвячено вже по його смерти у 360 році.

Історик Маї зачинає реєстр візантійських єпископів від Митрофана, бо грецький хронограф Теофан пише так: ..."За першого візантійського єпископа Митрофана..." (Візантію епіскопон проту Метрофанос етос).

Хронограф Кедренос каже: "За часів свого володіння Костянтин дав Візантії єпископа Митрофана" ("то д етей тес безілеас Константіну Метрофанес епіскопос Бізантію д геґоне).

Також у найважнішому урядовому документі Вселенської Церкви, де переховуються реєстри всіх єпископів, в "Акта СС. Седіс" немає згадки про візантійського єпископа перед Митрофаном.

Деякі пізніші грецькі історіографи подають реєстр візантійських єпископів, починаючи від св. Андрея Первозванного, опираючися на факті, що у Візантії була дуже старинна церква, присвячена цьому Апостолові. Ми ж напевно знаємо, що її побудувала сестра імператора Теодосія, Аркадія, а це було вже по Митрофані.

Деякі грецькі історики начислюють лише п'ять єпископів перед Митрофаном, а деякі аж 22. Такий погляд не має жадного потвердження в історичних джерелах, тому свідоцтво Євсевія, що Митрофан був першим візантійським єпископом, сьогодні загально прийняте вченими.

По свідоцтву Євсевія Митрофан не брав участи в Першому Вселенському Соборі, бо був дуже старий і немічний, але вислав священиків і диякона Александра, що згодом став його наслідником.

Згадаємо, що реєстр єпископів Візантії перед Митрофаном є видумкою пізніших греків, які хотіли так

узасаднити претенсії свого патріярха до другого почесного місця по патріярхові Риму, а на Сході першого. Щоб якось оправдати свої домагання, вони забажали протиставити св. Петрові його старшого брата Андрія, що ніби мав бути єпископом Візантії. До такого твердження послужила ще й та обставина, що, за старою традицією, св. Андрій мав проповідувати Слово Боже в околицях Чорного моря і був замучений у Патрі. Сьогодні вчені загально приймають, що це не був грецький Патрас на Пелопонесі, але малий острів Патраї, на Чорному морі.[2])

Отже першим єпископом Візантії був Митрофан, а його наслідником став диякон Александер, що брав участь у Першому Вселенському Соборі і зачислений до святих Вселенської Церкви. За нього відбувся аріянський, проти-Нікейський Собор, на якому імператор Костянтин підпирав єретика Арія.

По смерти Александра (336 р.) аріяни намагалися вибрати єпископом Македонія-аріянина, але православні-католики вибрали Павла, якого консекровано в церкві св. Ірини. Імператор Констанцій прогнав Павла і, закувавши його в кайдани, вислав до Сінгари в Месопотамії. Імператорові помагали митрополит із Гераклеї, Теодор, і Євсевій, єпископ із Нікомидії, що сам хотів перенестися до Візантії. Імператор скликав Синод, на якому вибрано Євсевія. Євсевій помер 342 р.

По його смерти вірні спровадили з заслання єпископа Павла, але аріяни, під проводом митрополита з Гераклеї і єпископа Теогноста з Нікеї, станули за кандидатурою Македонія-аріянина. Дійшло до великих заворушень у столиці. Цісар Констанцій був тоді в Антіохії, де приготовляв війну проти персів; тому доручив префектові столиці, Гермогенові, завести лад. Павло схоронився до церкви, а розбурхана товпа спалила дім префекта та волочила його мертве тіло по вулицях міста аж до моря. Цісар, повернувши домів, покарав

---

2) Томашівський, Історія Церкви на Україні, стор. 9.

жорстоко населення та наказав посадити на єпископський престіл єретика Македонія. Павло втік через Тесалоніку й Коринт до Риму, звідти папа Юлій і брат цісаря, Констанс, виступили в його обороні; Македонія усунено й Павло обняв престіл без перешкод. Коли ж Констанс помер, імператор іщераз усунув Павла, а аріяни замучили його 352 р.

По смерти Констанса в Римі, Констанцій, став самодержцем всієї імперії. Він почав переслідувати православних, передаючи їх церкви аріянам не лише на Сході, але й в Італії. Аріянізм став загрожувати цілій Церкві. Та коли Констанцій забажав перенести тіло свого батька, Костянтина Великого, з церкви Апостолів до церкви Акакія, проти нього повстав грізний бунт у столиці, під час якого Македоній безслідно загинув.

27 січня 360 року єпископом вибрано Євдокія з Арабісси, що лише частинно держався аріянської єреси. Щойно на Соборі в Селевкії він відрікся єресі публично, але потайки дальше був її прихильником. Помер 370 р.

Демофіл, із Тесалоніки, аріянин, став його наслідником. Його називають "чорним духом" імператора Валенсія, який знову зачав переслідувати жорстоко Церкву. Про тодішні відносини у Грецькій Церкві читаємо в листі грецького священика, Базіліюса, писаному до західних єпископів:

..."Догми Отців є тут зненавиджені, апостольські традиції мається за ніщо, а всякі видумки шукачів новостей силою напихається до Церкви. Ті люди є мистцями слова, але ніякими теологами. Світська мудрість узяла верх у всьому, а славу хреста прогнано. Правдивих пастирів проганяється, а на їх місце наставляється вовків, що роздирають Христове стадо. Божі доми під час проповідей пусті, але зате гайки повні. Старі люди сумують, згадуючи минуле, а молодь гідна пожалування, бо сама не знає, що в неї пограбовано." (19 лист).

"...Честилюбство тих, що не бояться Бога, опанувало духовне достоїнство, а єпископські уряди нада-

ється часто за безбожність, коли хто сильніше хулить Бога, його скорше наділюється єпископством. Священича гідність і пошана пропали. Немає людей, що могли б пасти й провадити стадо Боже, а честилюбні повертають кожний гріш, замість на бідних, для своєї цілі. Строге захування канонів зноситься, а безбожники діють що хочуть...

"...Недавно винайдено ще одну зброю у взаємному поборюванні, це т. зв. о б о р о н а п р а в д и в о ї в і р и (підкреслення наші — І. Н.). Вони, спритно ховаючи власну безбожність, виставляють правдиву віру на ненависть. Вірні оминають Божі храми, як школи безбожництва, а з вертепів несеться голос до Господа в небі, зі стоном і сльозами. Мужі, жінки й діти моляться та терпеливо зносять усі переслідування, вповаючи на скору Божу поміч..." (92 лист).

По смерти Валенсія, біля Адріянополя в 378 р., аріянська єресь ослабла. На єпископському престолі у Візантії засів святий і побожний муж Г р и г о р і й із Назіянзу. У своїх славних проповідях він боронив православну віру, але проти нього виступив Максим із Александрії, що забажав стати єпископом Візантії. І вже були зібралися святителі до церкви, щоб консекрувати Максима, але вірні вигнали їх звідти так, що обряду докінчувано в хаті.

Імператор Теодосій Великий не був аріянином. 28 лютня 380 року він видав декрет, у якому висловив бажання, щоб усі піддані визнавали таку науку, яку передав св. Петро римлянам і яку визнавав папа Дамазій на Заході, а Петро з Александрії на Сході. (Кодекс Теодосія, 16 книга).

Теодосій особисто впровадив Григорія до церкви, щоб він міг виконувати свій уряд. Коли ж аріяни зробили йому закид честилюбства, він відкликався до Собору. Собор скликано в травні 381 року до Константинополя. Було на ньому 150 єпископів. Собор осудив аріянську єресь та виправдав Григорія, а папа Дамазій напімнув Отців Собору листом, щоб не допустили до

неладу в Церкві, а держалися традицій св. Отців. Та аріяни, які не хотіли визнати Нікейського Символу Віри, покинули Собор. Сам Григорій був тим так огірчений, що зрікся єпископства. Його наслідником Собор вибрав

Нектарія, з Тарсу. До цього Собору єпископ Візантії був суфраґаном митрополита Гераклеї. Та грецькі Отці в 3-ому каноні Собору домагалися підвищення для єпископа своєї столиці. Не йшло тут про справу патріярхату, бо ця справа була щойно видвигнена на Халкедонському Соборі, а про почесть для єпископа цісарського міста, Нового Риму (по-грецькому це звучало: "ехейн та презбейя тес тімес"). Такої почести, другої по папі, домагався також цісар Теодосій для свого єпископа, бо, проголошуючи спеціяльним едиктом постанови Собору, поставив ім'я свого єпископа зараз по папі, тобто перед александрійським патріярхом, якого досі, звичайно, поміщувано по папі.

Третім каноном цього Собору "де юре" вийнято візантійських єпископів із-під юрисдикції митрополита Гераклеї, але залишено за ним право консекрувати вже вибраного єпископа столиці. На домагання імператора Отці Собору підчинили цілу Тракійську провінцію під юрисдикцію єпископа столиці, отже в цьому також і Гераклею.

З цього приводу між Отцями Собору повстало замішання. Єпископ Флавіян з Антіохії, якого консекровано на Соборі, замало енергійно противився 3-тьому канонові. Тимотей, єпископ Александрії, не був присутний на тій сесії, але потім противився дуже енергійно. Він і всі єпископи Александрійської провінції: Теофіл, Кирило і Діоскор, внесли до папи Дамазія рішучий протест.

Одержавши всі акти Собору до затвердження, папа не потвердив 3 канону, де говорилося про друге почесне місце єпископа столиці зараз по папі, заявляючи, що це нарушує апостольське право александрійського й антіохійського престолів. Цей канон і досьо-

годні не став законом Вселенської Церкви. Всі старі збірники канонів це місце пропускають.

На цьому Соборі сталася ще одна несподіванка. Як згадано, аріянські єпископи не хотіли приїняти Нікейського Символу Віри, в якому говорилося, що св. Дух походить від Отця і Сина, бо вони, обдираючи особу Христа з Його божеських прикмет, цього не визнавали. Отже грецькі Отці на цьому партикулярному Соборі в Царгороді, який став вселенським аж по затвердженні деяких його ухвал папою Дамазієм, змінили нікейську формулу символу віри кажучи, що св. Дух походить лише від Отця.

Зрозуміло, що таке поступування грецьких єпископів грозило роздором Церкви, тому папа Дамазій з огляду на те і на єресь "пневматомахів" на Заході, які знову твердили, що св. Дух походить лише від Сина, затвердив цю другу формулу грецьких єпископів. Тут, очевидно, йшло лише про формулу, бо Вселенська Церква завжди передтим і потім вірила й навчала, що св. Дух походить від Отця і Сина. Цей чисто грецький додаток до символу віри став згодом причиною нападів греків проти Апостольського Престолу в Римі, головно в часах Фотія і Керуларія.

"...Зібраний 381 р. Собор, що його описав великий святий того часу, Григорій Богослов, знаними словами, назвав себе вселенським безправно, наче б Західна Церква не існувала. Вони захотіли змінити Нікейський символ віри новою формулою чисто східнього походження, а своє неканонічне поступування завершили наданням єпископові Константинополя, звичайному суфраганові архиєпископа Гераклеї, достоїнства першого патріярха Східньої Церкви, всупереч правам александрійського й антіохійського престолів, за якими великий Нікейський Собор визнав ці права. І якщо б найвищі єпископи були такі амбітні, якими їх деякі представляють, і, якщо б оборона їх законних прав була дорожча їх серцю як захована миру в Церкві, то ніщо не було б здержало від роздору Церкви вже 381 р.

Але великодушність і Христовий дух папи Дамазія відвернули катастрофу. Він признав, що Константинопільський символ був так само православний, як і нікейський, і, що додатковий артикул був оправданий із огляду на єресь пневматомахів, які твердили, що св. Дух є створінням Сина, заперечуючи походження св. Духа від Отця.

Папа затвердив догматичний акт грецького Собору в своєму імені і Латинської Церкви і в такий спосіб надав йому поваги правдивого, екуменічного Собору, а узурпацію патріярхату єпископом Константинополя зігнорував."[3])

За єпископства Нектарія (381-397) знову розгорілася аріянська єресь. Під'юджена аріянами товпа підпалила резиденцію Нектарія; та єресь стала вигасати. Нектарій зніс публичну сповідь у своїй Церкві та наказав відбувати лише вушну. Він також оснував т. зв. "синодос ендемуза", сталий синод 60 єпископів, що помагали йому в управі Візантійською Церквою.

По смерти Нектарія єпископом став славний антіохійський проповідник Іван Золотоустий. Будучи вже єпископом Візантії, він на запрошення єпископів Малої Азії зложив із престолу шістьох симоністів. Із цього приводу 36 єпископів зробили на нього донос до цариці Євдокії за узурпацію влади над непідлеглими йому єпископами. На Синоді, що відбувся під проводом Павла, архиєпископа Гераклеї, св. Івана Золотоустого засуджено на прогнання (403 р.). Крім закиду узурпації, йому закидувано також зраду цісарського двору, бо він публично й гостро картав двір за неморальність. Св. Іван Золотоустий відкликався до рішення папи, висилаючи до Риму 4-ох єпископів і двох дияконів із листом. Папа Інокентій I зарядив у цій справі Собор у Римі та зажадав, щоб обидві сторони вислали туди своїх представників. Цариця не ждала на вислід

---

3) В. Соловєв, Росія і Всел. Церква, стор. 20.

суду папи, а поспішно вислала св. Золотоустого на заслання (404 р.). Суд папи оправдав св. Золотоустого.

По ньому єпископом став Аксакій, але він помер уже 405 р. На його місце вибрано Аттика, з Севастії у Вірменії, дуже проворного й хитрого, що був ворогом Золотоустого і його прихильників. Він виміг на цісареві Теодосієві II едикт, що без згоди константинопільського Синоду єпископів не вільно обсаджувати престолів в екзархатах Тракії, Фригії та Малій Азії.

Митрополит Тесалоніки, Руф, виконував в імені папи юрисдикцію над Ахаєю, Тесалією, Епіром, Кретою й Дакією. Аттик виміг на цісареві другий едикт (липень 421 р.), щоб усі ці провінції піддати під юрисдикцію константинопільського єпископа, але цим разом папа оборонив своє право. Аттик помер 425 р. (деякі подають 426 рік). Його наслідник Сізиній, святий муж, помер уже 427 року.

У квітні 428 року вибрано єпископом Несторія з Антіохії, якого папа Келестин затвердив. Несторій блудив у науці про Пречисту Діву Марію. Він взорувався на науці Діоскора з Тарсу й Теодора з Мопсвестії, кажучи, що Преч. Діва Марія не була "теотокос"-Богородиця, але "антропотокос"- чоловікородиця. Гіпостатичну унію Христа-Бога й Христа-чоловіка він визнавав лише в моральній, а не дійсній площині. Проти цієї єресі найбільше виступав Кирило Александрійський. Ціла справа опинилася на суді папи Келестина, який на Соборі в Римі осудив Несторія. Папа візвав його відкликати єресь упродовж десяти днів. Кирило Ал. уложив славних десять анатем в обороні Пречистої Діви Марії. Під пресією папи цісар Теодосій II скликав Собор до Єфесу, де предсідали папські Легати.

Собор зачався 22 червня 431 року в приявності двісті єпископів. Сам Несторій не хотів явитися. Його єресь осуджено, а його самого зложено з престолу. Та він разом із сорок двома, прихильними собі єпископами скликав проти-Собор, на якому вони засудили Ки-

рила Александрійського. Проте з цього "засуду" нічого не вийшло, бо по Єфеському Соборі єресь Несторія не мала вже жадної сили.

Наслідником Несторія на візантійському престолі був Прокл, ревний пастир і добрий проповідник. Він спровадив мощі св. Золотоустого з заслання та поховонив їх із великими почестями в церкві св. Апостолів. Прокл помер 446 року.

3. Халкедонський Собор

Св. Флавіян був наслідником Прокла. В часі його єпископату повстала на Сході нова, грізна єресь монофізитів, яку голосив Євтихій. Для осудження цієї єресі скликано другий Собор до Єфесу в 449 році. Папа Лев Великий вислав Легатів: єпископа Юліяна з Путеолі, свящ. Рената й диякона Іларіона. Собор зачався 8 серпня 449 р. в церкві Пречистої Діви Марії в Єфесі.

Імператор був приклонником монофізитизму, тому не допустив, щоб на Соборі були предсідниками папські Леґати, а поставив Діоскора з Александрії, що був великим поклонником монофізитизму. Діоскор не зарядив прочитання папського листа перед розпочаттям Собору, а навпаки, перед усіми Отцями почав попирати єресь Євтихія. Між єпископами повстало велике замішання. Архиєпископ Константинополя, Флавіян, гаряче виступив в обороні православної віри, в чому попирали його папські Леґати. Цісарські посіпаки й єгипетські священики, заражені монофізитизмом, побили Флавіяна на очах цілого Собору так, що він від ран помер.

Усіх грецьких єпископів змушено підписати єретичне визнання віри, а хто противився, тому ламали пальці правої руки.

"...Коли ж несправедливість, насильство і брехня правили Собором, то де ж була непомильна й лагідна Церква Христова? Вона була приявна і дала доказ

своєї правдивости. У хвилині, коли брутальні посіпаки Діоскора побивали до смерти св. Флавіяна, коли єретичні єпископи своїм криком славили тріюмф свого провідника, коли православні єпископи стояли тремтячи, Іларіон, диякон Римської Церкви, кричав: "К о н т р а д і ч і т у р!" (П р о т е с т у ю!). У тому моменті, напевно не репрезентувала Божу Церкву мовчалива товпа східніх, православних єпископів. Безсмертна сила Церкви боронила східнє християнство простим правним словом, сказаним римським дияконом: "Протестую".

"Ми привикли дивитися з-під лоба на юридичноправний характер Західньої Церкви і, що правда, принципи й форми римського права не мають значення в Божому царстві, але "Розбійничий Собор" у Єфесі був яскравим доказом римської справедливости. Звичайне "протестую" римського диякона було символом проти негідного чину, права проти брутальної сили, непохитною моральною стійкістю проти побідної слабости з одного боку, а трусости з другого. Коротко, воно було незнищимою скалою Церкви проти сили диявола.

"Вбивники константинопільського патріярха не поважилися діткнути диякона Римської Церкви. По упливі двох років римське "Протестую" змінило "найсвятіший вселенський собор у Єфесі" на "розбійничий собор у Єфесі", виключило ганебних убивників, проголосило замученого Святим і довело до правдивого Вселенського Собору в Халкедоні, на якому предсідали вже римські Леґати."[4])

Папа Лев осудив усі ухвали розбійничого собору і їх не прийняла ні Західня ні Східня Церкви. По цьому соборі цісар Теодосій II прогнав багато православних єпископів із їх престолів, проти чого папа також гаряче протестував. Та, як звичайно бувало, папа остаточно переміг, бо вже при виборі нового єпископа Візантії, А н а т о л і я, що був великим приклонником Діоскора і його агентом на цісарському дворі, він сам

---

4) Соловєв, цит. пр., стор. 138.

звернувся до папи з проханням затвердити його вибір. У цій справі писав до папи також Теодосій.

Папа Лев відповів листом із 16 липня 450 р., в якому рішуче жадав доказів правдивого православ'я від нововибраного єпископа та відречення від єресей Несторія й Євтихія, жадаючи також заяви, що новий єпископ буде заховувати віру Отців. Для провірки й переведення цієї справи папа вислав до Константинополя Легатів: єпископів Абундія й Астерія та священиків Василя й Сенатора.

Цісар Теодосій II помер 28 липня 450 р., а на престіл вступила побожна Пульхерія, що вийшла вдруге заміж за полководця Маркіяна. Вона прийняла сердечно папських Легатів та за їх вставленням проголосила амнестію для всіх засланих православних єпископів. Анатолій згодився скликати собор, на якому мала бути осуджена єресь Несторія, Євтихія і їх поклонника Діоскора.

Одержавши такі вісті з Константинополя, папа Лев у листі до Пульхерії й Маркіяна дякує за поміч у привернені спокою в Церкві. Для повного привернення миру в Церкві цісар, на пропозицію папи, скликав Собор до Халкедону. Собор зачався 8 жовтня і тривав до 1 листопада 451 року. На цей Собор папа вислав єпископів Пасхазіна і Люцентія та священиків Боніфата й Василя. Папа назначив Пасхазіна предсідником Собору, якому доручив держатися постанов Нікейського Собору.[5])

На Соборі уневажнено всі постанови "розбійничого собору" в Єфезі. Самого Діоскора виключено зі спільноти єпископів та нап'ятновано за скликання собору без попереднього порозуміння з папою. Догматичний лист папи Лева всі Отці Собору прийняли через аклямацію з голосним окликом: "Устами папи Лева промовив св. Петро."

---

5) "Акти Халкед. Собору: Манзі, VI. кол. 527-975.

З актів "розбійничого собору" в Ефесі знаємо, що Діоскора попирали єпископ Антіохії, Максим, та єпископ Єрусалиму, Ювенал, тому їх православ'я не було ясне. На Соборі в Халкедоні доручено їм до підпису "лібеллюс", тобто відречення від єресі. І доки вони цього формуляра не підписали, не було їм дозволено засісти між православними єпископами. Отже поруч папських Леґатів сидів лише сам єпископ Константинополя, Анатолій. Цю обставину, як побачимо, використали грецькі єпископи.

Собор відбув п'ятнадцять сесій, із яких найважнішою була п'ята (відбута 22 жовтня), на якій Отці Собору вирішили справи віри. Під час п'ятнадцятої сесії (відбутої 31 жовтня) грецькі єпископи висунули справу поширення юрисдикції константинопільского єпископа. Цьому спротивилися єпископи Антіохії, Александрії й Єрусалиму, а папські Леґати їх підперли. Та по закінченні Собору грецькі єпископи, вже без папських Леґатів, відбули ще одну, шістнадцяту сесію (1 листопада), на якій змодифікували 28 канон. У тім змодифікованім каноні кажеться, що, як колись у Старому Римі жив імператор — то і його єпископ мав найбільші права, так тепер у Новому Римі (себто Константинополі — І. Н.) живе імператор, тому і його єпископові належаться спеціяльні права, другі по єпископі Старого Риму, а на Сході перші.[6])

Зрозуміла річ, що так сформулований канон нарушував старинні права Антіохії та Александрії, тому єпископи згаданих церков протестували дуже завзято, а за ними стояли і папські Леґати. Всі віднеслися до папи Лева за рішенням у тій справі.

Згадаємо, що на цьому Соборі вжили вперше урядово терміну "о р т о д о к с" — православний, на означення віри здефінійованої на попередніх трьох Соборах і догматичним листом папи Лева, який осуджував єресі Несторія та Євтихія та проголошував віру, що її на-

---

[6]) Манзі, VI — 369.

вчала Римська Церква. Словом "гетеродокс" (кривославний) названо єретиків і їх прихильників, яких виключено з Церкви.

На цьому Соборі вжито також перший раз слова "патріярхат", яким досі називали престоли в Римі й Александрії. Його розтягнено на Антіохію, Єрусалим і Константинопіль, а всі три останні поставлено нарівні з собою. Також видано закон, щоб три Екзархати: Тракія, Понт і Мала Азія, у спірних справах зверталися з апеляцією до Константинополя, якого єпископ одержав власть святити єпископів для тих Екзархатів.

Папа Лев, простудіювавши акти Собору, відповів листами до патріярха Анатолія й імператора Маркіяна (22 травня 452 р.). Відповідь папи зберемо коротко в кілька точок.

Папа писав, що воно правда, що Константинопіль є цісарським містом, але ніколи не був Апостольською Столицею, а світські рації не мають нічого спільного з церковними справами.

28 канон Собору противиться правам Александрії й Антіохії й інших єпископств. Він також противиться 6-ому канонові Нікейського Собору, який унормував ці справи.

Грецькі єпископи — писав папа — покликуються на 3-ій канон Константинопільського Собору (з 381-го року — І. Н.), але цей канон ніколи не був затверджений Апостольським Престолом у Римі, ані скромні жадання того Собору не оправдують 28 канону. Цей канон опирається лише на честилюбстві, тому причиниться до замішання в Церкві.

Анатолій — писав папа — стремів до цього від початку свого єпископства, а його провина в тому, що не дав себе папським Леґатам відвести від того наміру. Канон є несправедливим обмеженням прав Александрійського престолу. Халкедонський Собор був скликаний у справах віри, тому не годиться повертати його для самолюбних цілей. Нехай Анатолій тямить, що ганяючись за чужим правом, може стратити своє.

Римський єпископ — писав папа Лев — є хоронителем і оборонцем старинних прав цілої Церкви, тому діяв би всупереч своїм святим обов'язкам, якщо б затвердив таку новість, із якої вийде користь одному, а шкода цілій Церкві. Тому папа Лев цей канон у цілості відкидає.

Як же поступив патріярх Анатолій, одержавши такого листа папи? Перш усього зачав представляти Рим реакційно-консервативним, а Візантію поступовою та став знову хилитися в сторону єретика Діоскора.

Дальше усунув свого православного архидиякона, Етія, та видав його на заслання, а на його місце поставив єретика-монофізита, Андрія. На цілому Сході розголосив, що папа Лев не хоче затвердити постанов Халкедонського Собору. При тому зовсім промовчав листа папи до нього та до імператора.

Дізнавшися про те, папа Лев написав ще одного листа, але цим разом до всіх приявних на Соборі єпископів, і в ньому щераз затвердив постанови Собору, відкидаючи лише 28 канон. Крім того папа додав до листа копію свого попереднього листа до патріярха Анатолія. В той спосіб правда вийшла наверх.

Анатолій упокорився і, мабуть під пресією імператора та з причини довгої мовчанки папи Лева, написав до папи листа (квітень 454 р.), в якім каже, що в своїх журбах він занепокоєний довгою мовчанкою папи, який пише до інших. Анатолій не бажає нічого, хоче лише виповнити волю папи. Він усунув уже архидиякона Андрія, а привернув Етія, як цього бажав папа в своєму листі до імператора. Анатолій просить папу відписати йому та висловлює свій жаль із приводу ухвали 28 канону. Це не було провиною його, а візантійського клиру. Зрештою і так цей канон ніколи не буде важним без папського затвердження. Що ж до гордости й честилюбства, то вони йому чужі.

Папа Лев відписав Анатолієві на цього листа (29 травня 454 р.). Рішуче застерігається, щоб Анатолій вину за 28 канон скидав на візантійський клир, бо папа

позитивно знає, що це була справа самого Анатолія. Що ж до перерви в листуванні папи з Анатолієм, то це сталося з вини самого Анатолія. Вкінці папа висловлює йому признання за те, що усунув єретика Андрія, а привернув Етія.

Так закінчилася справа нещасного 28 канону. Треба сказати, що вже ніхто з греків не підносив жадних претенсій до цього нелеґального канону. Сам Анатолій помер у православній вірі та в великій згоді з Апостольським Престолом у Римі, около 457 року.

4. Від монофізитизму до монотелетизму

Наслідником Анатолія був Акакій, жадний слави і гордий. Імператор Зенон не був із нього вдоволений, тому фаворизував Петра Фулона з Антіохії, що був прихильником монофізитської єресі, бо Зенон опирав на єретиках своє володіння. Проти нього вибух бунт і він мусів утікати до Ізаврії. Наслідник Зенона, Василіск, видав едикт (енкікліон), у якому осуджував постанови Халкедонського Собору. Внаслідок акції Василіска п'ятсот східніх єпископів підписали заяву, що визнають постанови "розбійничого" собору в Єфесі. Тоді монах Данило Стовпник, вірні столиці і сам патріярх Акакій, убравшись у чорні ризи, виступили проти тирана. Василіск, боячись отвертої революції, видав едикт (антікіклліон, 477 р.), в якому все відкликав.

Міжтим Зенон вернувся до столиці і прогнав Василіска та в своєму листі до папи Симпліція зложив православне визнання віри. Папа відповів (8 жовтня 477), заохочуючи його наслідувати своїх славних попередників. Та патріярх Акакій підніс знову справу юрисдикції над трьома Екзархатами і на спілку з Петром Фулоном із Антіохії прогнали з Єфесу єпископа Павла. Побачивши це, монофізити вбили православного єпископа Антіохії, Степана II. За те Зенон покарав їх і поставив нового патріярха Степана III, але щойно по до-

конаному факті доніс про те папі, просячи затвердження. Папа Симпліцій похвалив його за привернення православ'я, але зганив за вмішування в справи Антіохійської Церкви, бо папа стояв на становищі, що єпископ столиці не має права виконувати юрисдикції над згаданими Екзархатами. Та, по смерти Степана III, Акакій знову висвятив для Антіохії єпископа Календіона і цим разом папу повідомлено по факті.

Подібно діялося в Александрії, де по смерти патріярха Тимотея, монофізити не допустили нововибраного єпископа Талая, а поставили свого, Петра Монґу, якого осудив був Халкедонський Собор за монофізитську єресь. Зенон просив папу затвердити Монґу, бо посуджував Талая в кривоприсязі. Одначе Талай поїхав особисто до Риму для виправдання. Папа Фелікс II вислав Леґатів до Константинополя, щоб на місці розслідили цілу справу, але імператор замкнув їх у тюрму. Там змушено їх затвердити Петра Монґу. Сам цісар листовно запевнив папу, що держиться постанов Халкедонського Собору та вказівок патріярха Акакія.

Монах Симеон доніс папі правду про всю справу, тому папа скликав до Риму синод (484 р.), на якому зложено Акакія з престолу за: 1) узурпацію прав Антіохії й Александрії, що противилося постановам Нікейського Собору, 2) піддержування Петра Монґи в узурпації прав проти правного єпископа Івана Талая, 3) обдурювання й насильство над папськими Леґатами, 4) відмову визнати всю правду про справу Талая.

Папа Фелікс II написав листа до цісаря (1 серпня 484 р.), в якому закинув йому негідне поступування з Леґатами, попирання єретиків та вмішування в справи віри. Рівночасно папа вислав свою Енцикліку до всіх східніх єпископів, священиків і вірних, напоминаючи твердо стояти у вірі.

Цісар не покорився. Патріярх Акакій, спомаганий цісарем, збунтувався явно проти папи і викреслив його ім'я з диптихів константинопільської Церкви. Зачав також переслідувати православних єпископів, із яких ба-

гато втікли до Риму. Акакій помер 489 р., лишивши велике замішання в своїй Церкві.

Його наслідник, Флавіян II, робив старання, щоб папа його затвердив, але мав зв'язки з єретиками. Помер по трьох місяцях єпископства.

Євтимій (Птохотрофос — начальник дому опіки над бідними), знову вписав ім'я папи до диптихів та осудив єретика Петра Монґу, але не хотів вичеркнути з диптихів імени патріярха Акакія й Флавіяна II.

1 травня 490 р. папа в своєму листі до архимандрита Таласія визнає Євтимія православним, але не вважає його єпископом. Сам Євтимій писав два листи до папи Гелазія, де оправдував свою віру, якої, зрештою, Рим не квестіонував. Він запевняв Апостольський Престіл про свою вірність. Невикреслення імен двох єретиків із диптихів Церкви оправдував страхом перед небажаною реакцією єретиків.

Папа відповів йому: "...Господь зійшов із неба, щоб звільнити людей від блудів, а не самому в них попасти". Папа може сумувати й плакати над заблудшими, але сам не може впасти в безодню. Щодо страху перед народом, то єпископ має провадити своїх вірних, а не люди єпископа. Коли ж Євтимій лякається людей, то папа ще більше лякається Божого Суду.

Оборонці Акакія, писав папа, говорять, що він не був єретиком і що, папа Фелікс не хотів йому простити і, врешті, що Акакій помер у розкаянню. Вони покликаються на канони, які самі легким серцем ломлять. Євтимій повинен знати, що візантійські єпископи завжди підлягали архиєпископам Гераклеї і смішним видається те, що вони з огляду на цісарську резиденцію домагаються більших прав для свого престолу.

Не лише Константинопіль, але й Равенна, Медіолян, Трієр і Сірміюм, були резиденціями цісарів, але вони не мають таких прав, яких домагаються константинопільські єпископи.

І, як мале місто не зменшає власти перебуваючого в ньому володаря, так і приявність володаря в будь-

якому місті не може змінити сталого порядку Церкви. Папа Ґелазій в своєму листі згадує лише про патріярхати в Римі, Александрії й Антіохії, а пропускає Константинопіль і Єрусалим. Папа не визнає патріярхату в Константинополі, бо він ніколи не був Апостольським Престолом. Так твердо відповів папа Ґелазій Євтимієві, який увійшов у конфлікт з цісарем Анастазієм, що заслав його до Пафлагонії, де він помер 496 року.

Македоній II держався постанов Халкедонського Собору, але й він увійшов у конфлікт з Анастазієм, який вислав його до Пафлагонії.

Тимотей симпатизував із монофізитами, переслідував православних та викинув образ свого попередника з церкви. За нього дійшло до бунту проти Анастазія. Полководець Віталій, родом із Скитії (пізнішої Руси) виступив 514 року в обороні православних. Підступивши з військом під столицю, зажадав від цісаря заперестати переслідування християн та повернути єпископів із заслання. Коли ж цісар противився, Віталій побив цісарську армію, вмашерував до столиці та змусив цісаря присягнути перед сенатом, що додержить умов, що їх бажав Віталій, та скличе за порозумінням із папою Синод до Гераклеї, на якому буде привернений мир у Церкві.

Внаслідок того всі грецькі єпископи просили папу Симмаха листом, у якому зложили своє православне визнання віри, щоб довів до миру в Грецькій Церкві, бо "він одержав від св. Петра, разом із властю, вказівки як пасти Христове стадо в цілому світі". Вони просять папу, лікаря душ, не відмовити своєї помочі у такій важкій для них годині.

Сам імператор Анастазій пише до папи Гормізда листа (при кінці 514 або спочатку 515 року), повідомляючи, що задумує скликати Синод до Гераклеї для замирення Грецької Церкви. При чому заявляє, що твердість попередніх папів здержувала його від переписки з ними, але особиста лагідність папи Гормізда й рішення важних справ, зв'язаних із Скитією змушують

його звернутися до папи. Імператор визнає примат Апостольського Престолу в Римі в Церкві, бо його сам Христос зробив її фундаментом. При кінці просить папу про святі молитви.

Папа Гормізд унаслідок листів імператора й єпископів, висилає до Константинополя своїх Леґатів: єпископів Еннодія з Павії й Фортуната з Катанії, та священика Василя й диякона Віталія, щоб провірили щирість імператора на місці. Ними передає до нього письмо, в якому жадає, щоб він іще перед розгляненням справи виконав такі умовини: 1) підписав визнання постанов Халкедонського Собору та догматичного листа папи Лева Великого, 2) визнав осудження єресі Несторія і Діоскора, 3) та визнав екскомуніку єретичного патріярха Акакія і повернув усім засланим православним єпископам їх престоли.

Імператор підписав усе, крім осудження Акакія, мотивуючи це страхом перед проливом крови. З листом до Риму посилає своїх урядників Теопемпта і Северіяна, які під час свого побуту в Римі призналися до монофізитизму. Тепер папа вже не вірив у щирість імператора. Він щераз вислав до Константинополя єпископів Еннодія і Пелеґріна з листом до цісаря, до єпископа Тимотея та всіх вірних Східньої Церкви.

Імператор спершу намагався підкупити Леґатів, а коли це не вдалося, то наказав двісті єпископам, зібраним у Гераклеї, роз'їхатися додому. Папі ж написав гострого листа. Папа Гормізд своєю рішучістю об'єднав усіх єпископів Ілірії й Тракії, які відлучилися від єпископа Доротея в Тесалоніці, що також був пристав до монофізитів. Цісар Анастазій помер 518 р., зненавиджений більшістю своїх підданих. Десь у тому самому часі помер єпископ Тимотей, а його наслідником став І в а н II, з Кападокії, що обняв престіл 17 квітня 518 р.

У липні того року цісарем став Юстин I. Іван II визнав постанови Халкедонського Собору й догматичний лист Лева Великого, вписав імена єпископів Євтимія і Македонія II в диптихи та відобрав усі церкви від мо-

нофізитів, а їх провідники Север і Юліян утекли до Єгипту. Імператор Юстин у листі до папи (1 серпня 518 р.) просив папу Гормізда прислати до Константинополя своїх Леґатів, а патріярх сповіщав, що імена папів Лева й Гормізда вже вписані в диптихи, але він не згадав, що імена єретиків Македонія і Євтимія були також вписані. Папські Леґати: єпископи Герман і Іван, священик Бланда та диякони Фелікс і Діоскор, зажадали викреслення з диптихів імен Акакія, Флавіяна II та цісарів Зенона й Анастазія. Так і сталося. На самий Великдень (24 березня 518 р.) під час торжественного богослуження підписано акт поєднання і вписано постанови Халкедонського Собору в диптихи нарівні з попередніми Вселенськими Соборами. Квестіонар папи Гормізда підписали всі східні єпископи і так мир привернено. На жаль, патріярх Іван помер уже 520 р.

Є п і ф а н і й (сінкел) зложив також православне визнання віри, висилаючи архиєпископа Гераклеї, Теофіла, з листом і дорогоцінними дарунками до папи. У листі називає папу "О т ц е м О т ц і в", а себе архиєпископом і патріярхом. Просить папу погодитися на вписання в диптихи імен усіх єпископів Константинополя по Акакію, покликуючись на папу Анастасія II, що жадав лише усунення імени Акакія.

Папа відповів йому (26 березня 519 р.), що не може такої згоди дати. Зажадав привернення прав єпископам Іллі, Томі й Нікостратові. В тому ж листі папа сам вирішив спірну справу скитських монахів. Патріярха Єпіфанія за його православ'я і вірність Престолові св. Петра папа іменував своїм Генеральним Вікарієм для цілої Східньої Церкви, уповажнюючи його принимати всіх еретичних духовних, що підпишуть папський "Лібеллюс". Папа жадав, щоб Єпіфаній рапортував йому про все зроблене.

Та 527 року цісарем став Юстиніян I, що зіпхнув патріярха в тінь. Сам цісар запевнив папу, що всі східні єпископи мусять підчинитися папі, а за те жадав для свого єпископа другого місця по папі. Папа не лише

не погодився на те, але зажадав від цісаря звороту юрисдикції над грецькими провінціями Македонії, Епіру, Тессалії й Ахаї, які загарбали від Римської Церкви попередники цісаря. Цісар погодився і тоді навіть його родинне місто Юстиніянополіс (Охрида) повернуло під власть папи.

По смерти Єпіфанія (535 р.) на престолі засів Антим із Трапезунту, симпатик монофізитів. Папа Аґапет, довідавшись про цей вибір, особисто прибув до Константинополя та усунув єретичного Антима. Папа висвятив також особисто Меннаса в церкві Пречистої Діви Марії (13 березня 536 р.).

В часі єпископства Меннаса повстала на Сході нова єресь Оріґеністів. Імператор під впливом своєї дружини Теодори, прихильниці монофізитів, видав едикт (544 р.), в якому намагався привернути ту єресь. Патріярх Меннас відмовився підписати едикт, заявляючи, що підпише, коли папа це зробить. Під загрозою мук підписав, але з застереженням, що коли папа не підпише, тоді він бере назад свій підпис. Папський Леґат відмовився це зробити. Справа пішла до Риму, але папа Аґапет якраз помер.

Для скорого полагодження справи його наслідник, папа Вігілій (25 січня 547 р.), також прибув особисто до Константинополя, де його торжественно привітали, а цісар прийняв його, плачучи з радости. Папа Вігілій видав Енцикліку (11 квітня 548 р.), заадресовану до патріярха Меннаса, у якій осудив щераз монофізитів, головно ж їх чемпіона Теодора з Мопсветії.

Міжтим ґоти зайняли Рим. Папа Вігілій задержався довше в Константинополі й Тесалоніці, звідки полагоджував усі спірні справи Східньої Церкви. Але в наслідок інтриґ монофізитів цісар інтернував папу в палаті Плакиди, звідки папа нишком виїхав до Халкедону (23 грудня 551 р.), де в церкві св. Євфемії відбув Собор і написав іншу Енцикліку (5 лютого 552 р.), заадресовану до всіх Пастирів Вселенської Церкви. Пат-

ріярх Меннас помер у православ'ї; за нього була збудована й посвячена церква св. Софії в Константинополі, яка стоїть досьогодні.

Його наслідник Евтихій, був затверджеинй папою. До цісаря відносився спершу лояльно й податливо, але згодом став неуступчивим у справах віри, бо, як відомо, цісар Юстиніян був типовим цезаропапістом. За виступи проти цісаря Юстиніян наказав схопити Евтихія (22 січня 565 р.) і замкнути в манастирі, а згодом заслав до Амадеї. Незабаром помер цісар (14 листопада 565 р.), а його наступник, Юстиніян II, уласкавив Евтихія.

Іван III Схоластик був учений і діяльний. Він зладив збірник законів у 50 главах, що опісля став основою Номоканону. Завзято поборював монофізитів, але написав книжку про Воскресіння, в якій висловився, що тіла померлих по їх воскресінні будуть ніжні "як повітря і вітер", отже його посуджували в єресі орігеністів. Помер 6 квітня 582 року.

Іван IV Постник, диякон св. Софії, був завзятим аскетом та мав великий вплив на цісаря Маврикія. Хоч жив строго аскетично, проте був честилюбивим, бо перший раз ужив нового титулу "екуменічного" патріярха, що правда, дуже обережно.

Папа Григорій Великий остаточно визнав константинопільський патріярхат, але перестеріг Івана IV (лист із 1 січня 595 р.), що титул "екуменічного патріярха" мають лише Римські єпископи. Він писав до Івана IV таке:

..."Брате, пригадуєш собі, який мир і яка любов були між церквами перед твоїм піднесенням до єпископства. Тепер я не можу зрозуміти, чому ти так уперто вибрав собі нове ім'я, через що вводиш заколот між братів. Дуже тобі дивуюся, бо ти колись утікав перед єпископською гідністю, а коли став ним, виконуєш свій уряд, немов одержав його підступно. Ти, що сам уважав себе негідним стати єпископом, дійшов до

того, що, не зважаючи на братів, називаєш себе одиноким єпископом.

"Говорю це зі сльозами в очах і роблю собі закиди задля моїх гріхів, що не можу наклонити одного з братів до покори, який став єпископом, щоб інших заохочувати до покори й учити правди, а він, мимо моїх прохань, не хоче цього вчинити. Розваж, що своїм учинком нищиш спокій Церкви, а свята ласка буде віднята від усіх. У Божій благодаті ростимеш, коли сам себе понизиш і впокориш, і будеш багато більший, коли відступиш від свого гордого й нерозумного заміру."[7])

У своїй переписці з папою Григорієм александрійський патріярх Євлогій дораджував, щоб папа прийняв новий титул "екуменічного папи", але папа Григорій, щоб дати приклад великої покори, прийняв титул "Слуги слуг Божих", якого Римські Архиєреї вживають і до сьогодні.

Наслідником Івана IV став Кирияк, економ св. Софії. Він переслав своє визнання віри до Риму через священика Юрія й диякона Теодора[8]). Папа напоминав його не вживати гордого титулу попередника, але й Кирияк не послухав. Саме тоді Фока зробив бунт проти цісаря і Кирияк коронував його в церкві св. Івана Хрестителя. Кирияк помер 606 року. Його наслідник Тома I був правдиво православним і щиро поборював єретиків, а не вживав титулу "екуменічного патріярха". Щойно наслідник Томи, Сергій (обняв престіл у квітні 610 р.) став знов уживати цього титулу. За нього Гераклій прогнав Фоку і надав Константинопільській Церкві "привілей суду" на зразок Західної Церкви. В часі його володіння перси напали на Єрусалим і забрали хресне дерево, на якому був розп'ятий Христос. Гераклій побив їх і відібрав хресне дерево. Згодом па-

---

7) Манзі, IX, 1217-1221.

8) Манзі, X, 47.

тріярх Сергій попав у нову монотелестичну єресь, що принимала лиш одну волю в Христа; тим він започаткував цілий ряд єретичних патріярхів Константинополя. Сергій уже перед своєю смертю написав твір "Ектезіс", у якому намагався боронити монотелетичну єресь. Помер єретиком 638 року.

Пирг, монах із Хризополіс, потвердив науку виложену в "Ектезіс". Він попав у спір із цісарем Костянтином III, якого, як оповідає хронограф Теофіль, отруїла мачуха Мартіна на спілку з своїм сином Гераклієм, при співучасті Пирга (..."Піррос сін те Мартіне фармако тутон анейлен..."). Заговірники по пів році їх володіння відрізали їй язик, а синові ніс і прогнали з престолу. Цісарем став Костянтин IV і Пирг мусів утікати до Африки.

На його місце прийшов Павло, священик і економ, вислав своє ісповідання віри папі Теодорові, але перед папськими Легатами вимовився, що визнає монотелетичну єресь. За його намовою цісар видав едикт в обороні монотелетизму і змусив східніх єпископів до його визнання. Товпа зневажила папських Леґатів і збурила престіл у палаті Плакиди, де вони перебували. Папа Мартин I скликав Собор до Риму (Лятерану) і осудив єресь. У відповідь на те цісар вислав до Риму свого екзарха-намісника, що арештував папу й закованого, в кайданах, привіз до Константинополя. По смерти Павла Пирг вернувся до столиці і був ще єпископом понад три місяці, а по його смерти настав Петро, єретик, що почав навчати про три волі Христа.

Щойно Тома II (обняв престіл 16 квітня 667 р.) вислав папі своє ісповіданя віри. Наслідники його, Іван V і Теодор, не визначалися нічим. Щойно за Юрія, православного, папа Агатон скликав Собор до Риму, де щераз осуджено монотелетизм. Папські Легати: єпископи Абунданцій із Патерно, Іван із Порто й Іван із Реджіо, священики Теодор і Юрій, диякон Іван та піддиякон Костянтин, а священик Теодор, як леґат від престолу тріярх Сергій попав у нову монотелетичну єресь, що

Юрія, антіохійського Макарія й усіх митрополитів на Собор. Від єрусалимського престолу був священик Юрій, а від александрійського єромонах Петро.

16 вересня 681 року в цісарській палаті Трулюс під проводом папських Леґатів зачався Собор. На восьмій сесії всі, крім Макарія з Антіохії, вирекли ся єресі. Собор осудив і зложив Макарія, а на його місце висвятив Теофана. Догматичний лист папи Аґатона прийнято й анатемізовано монотелетів. Так знову настав мир у Константинопільській Церкві. Патріярх Юрій підписав акти Собору без титулу "екуменічного патріярха". Від цього Собору представники папи завжди перебували в Константинополі.

5. Іконоборча єресь

За наслідника Юрія, Павла III, грецькі єпископи відбули другий Трулянський Собор, на якому винесено ухвали чисто дисциплінарного порядку. З актів Собору знаємо, що там перший раз відбулася дискусія в справі целібату в Західній Церкві. Собор потвердив звичай, що духовні, крім єпископів, можуть женитися перед свяченнями. Заборонено постити в суботу, а константинопільському патріярхові признано друге місце по папі. Ухвал цього Собору папа не затвердив, тому він був лише партикулярним Собором Грецької Церкви.

Наступний патріярх, Калиник, був замішаний у справу заговору проти імператора Тиверія II, якому бунтарі відрізали ніс і прогнали, але по десяти роках він вернувся і казав осліпити Калиника. Його наслідник, Кир, вітав торжественно папу Івана VII, але цісар його замкнув в манастирі. Він і Іван VI були православними.

За патріярха Германа (11 серпня 715 р.) зачалася нова єресь на Сході, що около стоп'ятдесят років заколочувала спокій Церкви, загрожуючи їй упадком і знищенням. Цісар Лев III в обличчі сильної загрози ісламізму під впливом єпископа Наколії, Костянтина, архиєпископа Теодосія з Ефесу та єпископа Томи з

Клявдіополіс, виповів завзяту боротьбу почитанню святих образів. Як відомо, в тому часі дуже ширився ісламізм у Малій Азії та відривав від держави цілі провінції. Магометани в боротьбі проти християн закидали їм ідолопоклонство, яке добачували в почитанні святих ікон. Тому згадані єпископи й цісар виступили проти почитання образів у церквах. Ця іконоборна єресь була компромісом між ісламізмом і християнством. Цісар гаряче її попирав.

У перших десяти роках свого володіння Лев III був православним, навіть вислав папі Григорієві II своє ісповідання віри і завжди помагав патріярхові Германові. Щойно 726 року видав едикт, яким наказував нищити всюди святі ікони. Папа в своєму листі (727 р.) ганить цісаря за його неправослав'я, пишучи:

..."Ти бачиш, що догми св. Церкви не є справою цісаря, але єпископів, і догми мають бути установлені непомильно. Коли ж єпископи не мішаються до світських справ, то й цісар не повинен мішатися до справ Церкви, а пильнувати свого діла..." Папа пригадує цісареві його ісповідання віри, кажучи: "Ти повинен би знати, що єпископ Риму є звеном, яке лучить Схід із Заходом та проповідує й боронить мир, а твої попередники замість миру вибирали війну. І коли ти, як грозиш, виступиш проти нас, то запевняємо тебе, що не будемо з тобою воювати, бо єпископові Риму вистачить перейти з Риму до Кампанії, куди вже твоя влада не сягає..."

Цісар Лев III не завернув із хибної дороги мимо упімнень папи. Він говорив: "Я є цісарем і єпископом". Папі ж відписав, що жадний Собор не згадує про почитання святих ікон. На те папа відповів, що жаден Собор не згадує також про те, що хліб треба їсти, а воду треба пити, а не навпаки.

Цісар у цілій державі завзято нищив образи. Патріярх Герман відважно противився цьому, тому цісар зневажив його публично й чинно. Скидаючи свій омофор, патріярх Герман сказав: "Коли я Йона, то киньте

мене в море, бо без Вселенського Собору я не можу нічого зміняти у справах святої віри."

З волі цісаря патріярхом став Анастасій, противник Германа. Але в тому часі в обороні почитання святих ікон гостро й завзято виступав великий святець і славний теолог Східньої Церкви, св. Іван Дамаскин. Та він жив під займанщиною сараценів і тому не всі греки могли чути його сильний голос в обороні православ'я.

Костянтин V Копронім пішов слідами свого батька Лева III. Його шурин, Артобард, зробив проти нього повстання, в чім допомагав йому патріярх Анастасій. Здусивши повстання, цісар наказав виколоти очі патріярхові, посадити на осла лицем до заду та возити його вулицями столиці. Сліпого залишив на патріяршому престолі. Анастасій помер 751 року.

Імператор писав до папи Захарії (родом грека), намагаючися його звербувати до іконоборчої єресі. Коли ж це йому не вдалося, він скликав собор східніх єпископів до столиці, на якому предсідали: Теодосій, архиєпископ Ефесу, і Пастіл, єпископ із Перги. Там викляли патріярха Германа, Івана Дамаскина, і Юрія з Кипру, як ідолопоклонників, викрикуючи: "Сьогодні засвітило світло світові, бо ти, імператоре, звільнив нас від ідолопоклонства." Собор поставив патріярхом Костянтина II, іконоборця. Сам імператор, узявши його за руку, кричав: "Екуменічному патріярхові Костянтинові многая літа." Але вже 766 року імператор наказав стяти патріярхові голову в цирку на очах численної товпи, а його тіло казав поховати на місці знищеної церкви св. Пелагії, де ховано всіх страчених злочинців.

Микита, родом слов'янин, іконоборець, тому нищив завзято образи. Він викляв свого попередника. В часі його єпископату імператор наказав усім монахам надягати цивільну одіж і женитися. Було багато мучеників. Сам цісар мав аж три жінки. На Сході Микита остався одиноким іконоборцем, бо Александрія й Антіохія заявилися за почитанням ікон. Рим виступив рі-

шуче проти тієї єресі. Цісар помер трагічно біля Селембрії (14 вересня 775 р.), а його син, Лев IV Хазар, не був таким загорілим іконоборцем, навіть почитав Діву Марію. По смерти Микити (780 р.) на престолі засів Павло IV із Кипру, і лише під примусом зложив іконоборчу присягу, сам же був схильний до православної віри та намовляв царицю Ірину, привернути почитання образів. Помер 784 року.

Тарасій, син патриція, став патріярхом із світської людини (25 грудня 785 р.). Ставши патріярхом, вислав священика Юрія з листом до папи Адріяна I, а цариця Ірина і її син Костянтин IV просили в листах папу прибути до Константинополя та покінчити з іконоборчою єрессю. Папа Адріян I вислав архипресвитера Петра і архимандрита Петра, з манастиря св. Сави, з листами до Константинополя.

1 серпня 786 р. скликано собор до церкви св. Апостолів, але іконоборчі єпископи викликали бунт у столиці. Тому Собор перенісся до Нікеї (24 вересня 787 р.), де відбувався під головством папських Легатів. На ньому анатемізовано таких патріярхів: Атанасія, Костянтина й Микиту, а численних єпископів зложено з уряду. На восьмій сесії Собору була приявна Ірина і її син Костянтин. Ухвалено 24 канони, до яких долучено постанови Другого Трулянського Собору. В той спосіб Грецька Церква при помочі і під проводом Риму вернулася знову до католицького православ'я. Тарасій помер 25 лютня 806 року.

Никифор, також світський чоловік, обняв престіл на Великдень (12 квітня 806 р.). Через його скорий перехід із світського стану в єпископський сан, архимандрити Платон і Теодор Студит, не визнавали його патріярхом. Обидвох їх арештовано. Спір патріярха й монахів ще більше загострився, коли патріярх прийняв до Церкви свящ. Йосипа, який незаконно повінчав цісаря Костянтина VI з Теодотою. Теодор Студит, покликаючись на Нікейський Собор, казав, що священикам не вільно брати участи в двоженстві, якого до-

пустився цісар. Винний священик повинен бути екскомунікований, а Никифор по десяти роках екскомуніки прийняв Йосипа до Церкви, давши йому духовну посаду. Патріярх Никифор назвав Теодора Студита схизматиком. На бажання цісаря скликано до Константинополя чисто грецький Синод, на який силою приведено архимандритів і багато монахів та їх там осуджено. Синод визнав друге подружжя цісаря, хоч його перша дружина жила, за леґальне, бо "цісарі не підлягають ані Божим ані людським законам. Єпископи, зрештою, мають право диспензувати від законів, а хто б не годився, тому... Анатема."

У справі синоду архимандрит Теодор Студит писав до папи так: ..."Господь наш Христос віддав св. Петрові ключі царства небесного враз із урядом пасти Його вівці. І тому кожна новість, що її впроваджують відступники від правди, мусить бути зголошена наслідникові Петра. Тому ми, малі й смиренні, навчені нашими Отцями, почуваємося до обов'язку донести Вашій Святості, спершу через архимандрита Епіфанія, а тепер цим письмом, про все, що зайшло в нашій Церкві."

Небаром цісар поляг у боротьбі з болгарами, а його сина, що ранений утік із поля бою, цісар Михайло I замкнув із дружиною до манастиря. Він також звільнив ув'язнених монахів і, привернувши так мир у Церкві, доніс про все папі. Разом із листом цісаря патріярх Никифор вислав папі своє ісповідання віри. Та болгари побили Михайла, а новий цісар Лев Вірменин знову став відновляти іконоборчу єресь. Никифор противився тому і за те був заслany (13 березня 815 р.).

Теодор I, свояк цісаря, світський і жонатий, обняв престіл 1 квітня 815 р. та продовжував єресь упродовж 27 літ свого патріярхату. Проти нього завзято виступав Теодор Студит, що піддержував на дусі переслідуваних монахів, заохочуючи їх видержати в православній вірі.

Манастир Студитів став осередком оборонців православної віри у Візантії. Дуже характеристичним є один

лист св. Теодора Студита до свого "духовного сина" Навкратія, де він між іншим пише: ..."Господь не назавжди опустив свою Церкву, але щоби показати їй силу, бо не Він побуджує наших братів із Заходу направити наше безумієе та просвітити тих, що борються в темноті єресі. Та твердокаркі відкидають це і замикають свої очі й серця. Свідчуся Господом і людьми: ви самі себе відлучили від Тіла Христового, від Найвищого Пастиря, якому Христос передав ключі віри і якого сила пекла не побідила і не побідить..."

По Теодоті патріяршив Антоній, іконоборець. За нього цісар Михайло дав дещо свободи православним почитати образи, а його син Теофіл дозволив відбувати процесії до Влахернської церкви. По Антонію засів на престолі іконоборець, учитель і магік, Іван IV Грамматик. По смерти цісаря Теофіла імперією правила цісарева Теодора в імені свого малолітнього сина Михайла III, при допомозі свого брата Бардаса. Теодора звільнила всіх в'язнів і дала свободу почитанню образів. Патріярхові ж Іванові наказала привернути почитання образів у всіх церквах, або негайно забиратися зі столиці. Коли він отягався, Теодора вислала до нього двох монахів, щоб переконали його відступити від іконоборчої єресі. Та заки вони явилися в патріярха, він завдав собі незначні рани, щоб згодом голосити перед єретиками, що його побили монахи. Бардас зарядив слідство, що виявило все. За хитрість і намагане вбиство патріярха усунено з престолу.

На його місце вибрано Методія, православного, який анатемізував усіх єретиків. І 19 лютня 842 року, під час торжественної св. Літургії, виставлено образи до почитання і проголошено постанови Вселенського Собору в Нікеї, що осудив єресь. Від того часу єресь іконоборства притихає. Методій висвятив багато нових єпископів та був у тісних взаєминах із папою Левом IV. Проте не здобув повної симпатії монахів і вірних, бо лявіруючи між єрессю і православ'ям, святив таких кандидатів, які не хотіли піддержати вповні його зма-

ганьь. Так він і не довів до повної віднови своєї Церкви. Помер 846 року.

По його смерти настає боротьба за вибір нового патріярха. Кандидатами були сини цісаря Лева V, Василь і Григорій, та архиєпископ Сиракуз на Сицилії, Григорій Азбеста, земляк Методія і провідник візантійських інтелектуалістів. Ані один із тих кандидатів не був вибраний. Цісарева Теодора поперла ревного ігумена Ігнатія, сина здетронізованого цісаря Михайла І, що був завзятим і голосним оборонцем православ'я. Із вибором Ігнатія на патріярха Візантійська Церква переживає нову добу. Приглянемося цій справі дуже докладно в дальших розділах.

6. Візантійський цезаропапізм

Ось так ми перейшли коротенько історію єпископського престолу в Візантії-Константинополі, починаючи від Митрофана, а кінчаючи на Методію, при рівночасному узглядненні взаємин візантійського єпископства з Апостольським Престолом у Римі і подекуди й з іншими східніми патріярхатами. Заки перейдемо до докладного обговорення спору між патріярхом Ігнатієм і Фотієм та їх відношення до Риму, киньмо ще раз короткий погляд на цей бурхливий період історії Візантійської Церкви.

Ми бачили як багато єресей і внутрішніх забурень переходила грецька Церква в чотиро-віковому періоді свого існування. З отих коротких історичних фактів і дат ми бачили, що спричинниками і творцями єресей і заколотів були люди, що рекрутувалися з т. зв. інтелектуалістично-секуляристичної групи візантійського громадянства, дарма, що часто-густо надягали вони священичу рясу. Вони за всяку ціну намагалися запрягти християнство до грецького державного воза. Ця партія завжди старалася захопити своїми ідеями володаря та прихилити його на свій бік, щоб при помочі цілого державного апарату ширити свої погляди. Дру-

гим їх намаганням було перетягнути ще на свій бік єпископа столиці, а коли і те вдалося, то не було вже великих труднощів поширити такі погляди на цілу Східню Церкву. Коли ж єпископом столиці був твердий муж і ні обіцянками ні погрозами не дався звести з правдивої дороги, тоді під пресією державної влади мусів уступити свого місця іншому, податнішому. Його або замикали в манастирі, або засилали, або карали каліцтвом чи навіть смертю.

Маючи на єпископському престолі в столиці "свого чоловіка", імператор міг сміло говорити: "Я є імператором і єпископом." Тоді він проголошував закони, які підсувала йому інтелектуалістична партія, закони, якими вирішував не лише дисциплінарні справи духовенства, але і найважніші справи віри, закони які частогусто йшли в розріз із основними правдами Христової віри та традицією Отців Вселенських Соборів. Переслідуваннями, зложенням із урядів, засланнями і смертю змушувано решту церковної єрархії і нижчого духовенства підчинятися постановам тієї, так сказати б, "цісарської догматики."

Яка ж користь була для Східньої Церкви, що на Халкедонському Соборі осуджено монофізитів, коли імператори, попирані єретиками, ще довгі роки піддержували єресь, щоб шахувати православних єрархів, яких слушно вважали ворогами своєї цезаропапістичної політики? Чи могла Східня Церква загоїти свої рани, завдані їй іконоборчою єрессю, коли подавляюча більшість єрархії ще довго по Нікейському Соборі цупко її держалася?

І стає наглядним факт: коли б церковна єрархія не була піддержала тієї секуляристично-єретичної групи, то й життя Візантійської Церкви пішло б іншими шляхами.

Світлі сторінки Східньої Церкви в цьому її періоді писали не цезаропапістичні володарі ані їх єретичні помічники, але православно-католицькі мужі, що всіма силами противилися тій "цісарській догматиці". Коли

цісар Костянтин своїм едиктом "Тіпос" наказував Церкві прийняти монотелетичну єресь, тоді Максим Ісповідник писав: ..."Святі Отці нам передали, що всякі рішення у справах Вселенської Церкви є справою духовних. І, коли скажеш: "Чи не є кожний християнський володар священиком?" — То я тобі відповім: "Ні. Бо він не стоїть біля престолу і не підносить святого хліба з словами "Святая Святим"; він не хрестить і не помазує оливою; він не благословить, ані не святить єпископів, священиків і дияконів; він не посвячує церков і не носить священичих відзнак: епітрахиля і Євангелія. Він носить цісарські відзнаки: корону й діядем."

На такі слова Максима Ісповідника відповідали йому "цісарські теологи": — А, ось Мелхиседек, не був священиком, а приносив жертву?" На те св. Максим каже: "Мелхиседек є прообразом Небесного Царя, що для нашого спасіння став Первосвящеником. Коли ж цісарі порівнюють себе з Мелхиседеком, то вони повинні б мати інші його прикмети, про які згадує св. Письмо. Він же не мав батька ні матері, а був без роду, без початку й без кінця (Євр. 7:3). Тимчасом, каже св. Максим, на св. Літургії кожний цісар стоїть разом із ляїками, а не при престолі.

Починаючи від аріянства, а кінчаючи на іконоборстві, цілий ряд світлих імен великих учителів і оборонців Христової Правди дала Східня Церква Вселенській Церкві. І вони назавжди будуть доказом її стремління заховати чистоту віри й одність Церкви.

"Цісарська догматика" видала безпощадну боротьбу святим іконам. Імператори, піддержані членами церковної єрархії, руйнували цей старий і побожний звичай всупереч науці віри й переданню св. Отців. І вже в цій добі спостерігаємо цікавий історичний процес: східні народи, що входили в склад візантійської імперії, держалися вкупі доти, доки ця держава заховувала правдиву віру і визнавала та шанувала права Христом установленої єрархії у Вселенській Церкві. З хвилиною ж

потоптання отих святих прав візантійська імперія починає тріщати в своїх основах. Поступок тягне за собою невмолимий наслідок. За кожний гріх приходить заслужена кара.

Зламання позитивного закону Вселенської Церкви про права й обов'язки її єрархії в Східній Церекві через компроміс її з державною владою на користь останньої, пімстилося на Східній Церкві й державі, бо не стало сильного морального чинника, що вивів би їх із запепаду. Цю ролю, як ми бачили, виконувала Західна Церква через часті інтервенції Апостольського Престолу в Римі, до якого зверталися православні єрархи й володарі за допомогою.

І тут завважуємо факт: коли Східня Церква була в тісній злуці з Апостольським Престолом у Римі, тоді зазнавала зглядного миру. Коли ж не було пошанування для прав Христом установленої єрархії, тоді Східня Церква не могла знайти внутрішньої рівноваги. Бо і якже ж міг константинопільський патріярх вимагати послуху від підчинених собі єпископів, коли вони були переконані, що він сам зламав заповідь послуху? Зрозуміло, що він не міг вимагати від них того, чого сам не заховував. Услід за тим приходив нелад і анархія, яку поглиблювало вмішування світської влади в церковні справи. Це стало причиною здержання первісного, прекрасного розквіту Східньої Церкви, а в обличчі різного ісляму вона стала тратити ґрунт під ногами та хилитися до упадку. З упадком значення Церкви почала падати держава, бо не стало сильного чинника, що цементував усі народи імперії.

На жаль, ані Візантійська Церква ані держава, вибравши раз хибний шлях, не хотіли чи не мали сили завернути з тієї дороги. Замість беззастережного привернення пошани правам єрархії, візантійці роблять іще більшу помилку. Намагаючись протиділати динамічному ісламові, візантійці йдуть з ним у компроміс через виповідження безпощадної війни почитанню святих образів. Візантійці не скоро зрозуміли, що єресь

іконоборства, більше як усі інші дотеперішні єресі, потрясла до самих основ структуру Церкви на цілому Сході. До почитання святих образів і мощів святих був прив'язаний нарід від самих початків оснування Церкви на Сході і не було ні одної публичної богослужби чи культу, де не було б цього почитання. Святі образи були, є і будуть зовнішнім виявом внутрішніх почувань християнської душі.

Отже, іконоборство безсумнівно поглибило внутрішній розклад Візантійської Церкви та стало причиною скорого поширення ісляму, бо кожний компроміс у засадничих справах віри з будь-якою єрессю, завжди вийде на користь єресі.

І в цій невідрадній добі візантійці не хотіли слухати голосу остороги християнського сумління, яким був сильний голос святого мужа, що завзято боронив старих церковних традицій. Цим голосом була православна наука великого святця з манастиря св. Сави, св. Івана Дамаскина. На жаль, і не всі греки могли його почути, бо ті території вже були зайняті ісламістами, що утруднювали, а то й зовсім перервали зв'язок із Константинополем.

Св. Іван Дамаскин говорив у своїх проповідях: ..."Ми не годимося з тим, що нам треба слухати цісарських едиктів, які перевертають звичаї Отців. Ніколи не думали побожні володарі, як надуживати церковних законів. Такі вчинки не личать побожній душі, бо що буде накинене силою, без переконання, це розбій. Доказом другий собор в Ефесі, що й досі називається "розбійничим", бо цісар допустив насильство і св. Флявіяна вбито.

"Не до цісарів належать такі справи, а до Соборів, бо Господь сказав: де два або три зібрані в моє ім'я, там і я буду між вами". Не цісарям передав Христос власть в'язати й розв'язувати, але Апостолам і їх наслідникам, священикам і вчителям. — "І нехай янгол із неба прийде — каже св. Павло — щоб навчати вас іншої Євангелії, як ви одержали... що слідує, хочемо

замовчати, щоб пощадити тих, від яких очікуємо поправи. Але, коли вони будуть упертими в блуді, тоді ми й решту проголосимо. Та, краще, щоб воно так не сталося."

В іншій проповіді каже: "Нехай це буде янгол, нехай це буде цісар, коли він іншу Євангелію проповідує, замкніть свої вуха... Церкві передано багато незаписаних справ, які заховуються досьогодні, чому ж говорите зло про образи? Маніхейці мають Євангелію від Томи, а вам написав цісар Лев. Не погоджуся ніколи з таким цісарем, що по-тиранському робить себе священиком... Ніщо мене не переконає, що Церква має правитися цісарськими законами, але має правитися вона за переданнями Отців, писані вони чи неписані."

Не всі слухали цих слів остороги, бо за глибоке запустив коріння цезаропапізм у живий організм Візантійської Церкви, та немов рак-галапас, виточував із неї її животні сили, доки не довів до повної катастрофи.

..." Глибока противоріччість між визнанням правдивої віри і дійсною єресю була Ахілевою п'ятою візантійської імперії. І в цьому лежить причина її впадку. Дійсно, вона заслужено впала, але ще більше їй належалося впасти перед упадком ісляму. Бо іслям є щирий і логічний візантинізм, вільний від внутрішніх противоріч. Він є щирою і повною реакцією Сходу проти християнства. Він є системою, в якій догма тісно зв'язана з обставинами життя і в якій віра одиниці є в досконалій згоді з соціяльним і політичним ладом."[9])

[9]) В. Соловєв: цит. пр., стор. 25.

РОЗДІЛ II.

ІГНАТІЙ І ФОТІЙ

1. Ігнатій

По смерти патріярха Мстодія (4 липня 846) патріярхом став ігумен Ігнатій, що був сином цісаря Михайла І і Прокопії, доньки цісаря Никифора. Народився він 798 р. Його батька Михайла І скинено з трону 813 р. та посаджено в манастирі, а малого Микиту-Ігнатія зроблено евнухом і прогнано зі столиці. Отже він, будучи вже тринадцятьлітнім юнаком, став монахом, принявши чернече ім'я Ігнатія. Він жив строгим монашим життям у манастирі Сатира, де його дуже скоро вибрано ігуменом. Ігнатій під час іконоборчої єресі завзято боронив православ'я. Та доля судила йому піднестися ще вище на драбині церковної єрархії; маючи ледве сорок вісім років, він став патріярхом Константинополя.

В цьому часі в Константинополі було дві головні течії: православно-католицька, яку очолювали ченці Студити, а з ними була частина церковної єрархії та широкі маси віруючого народу. І лише завдяки цій течії вдалося перебороти іконоборчу єресь.

До другої партії належали в першу чергу рештки єретиків-іконоборців, що дальше держалися свого, виступаючи нераз публично проти почитання святих образів. Сюди належала частина єрархії та нижчих духовних, які, що правда, відреклися публично єресі, але в душі остались дальше іконоборцями, ждучи першої нагоди продовжати знову своє єретичне діло.

Перша течія була християнським сумлінням грецького народу, що йшло по лінії передання св. Отців і Вселенських Соборів. Через свою твердість і безком-

промісовість люди цієї групи були переслідувані єретично-секуляристичною групою, бо до неї належали цісарі з цілим державним апаратом.

Коротко, з одного боку стояли люди, що твердо боронили старих, християнських традицій, для яких євангельські правди були початком і кінцем усього, з другого ж люди, начитані грецькою філософією поганських часів, яку старалися погодити з євангельськими правдами не для добра Церкви, але для легшого життя. А тому, що християнська релігія спирається на зовсім інших, основно різних засновках, тому не можна було їх погодити, бо ніколи не погодяться з собою вогонь і вода. Християнські засади не вистачить тільки знати, про них писати чи дискутувати, але згідно з ними треба формувати життя одиниць і народів. Тому всяке намагання погодити їх із нехристиянськими засадами мусить довести до конфлікту, бо ніколи не погодяться з собою високі принципи християнської, одухотвореної любови з низькими, прив'язаними лише до земних справ, принципами секуляристичного поганства.

Тому важко вповні погодитися з виводами новітніх візантологів, між ними навіть деяких католиків, що стараються причини подій Візантійської Церкви, про які хочемо в цьому розділі розказати, звернути на виключні рейки боротьби за політичні впливи, називаючи при тому православно-католицьку течію — "консервативно-екстремістичною", а єретично-секуляристичну течію — "умірковано-ліберальною", чи навіть поступовою. Таке ставлення справи в засаді несправедливе й фальшиве, бо ціллю католицької течії було заховати Христову науку чистою, хоронячи її від усяких поганських намулів та шкідливих компромісів, та в злуці із Вселенською Церквою стреміти до створення царства Божого на землі. Ціллю ж єретичної течії було якнайбільше нагнути догматику Вселенської Церкви до грецького націоналізму, не зважаючи на те, яка шкода вийде з цього для Вселенської Церкви.

Ця розбіжність понять і стремлінь, що впродовж більше чотирьох віків нуртувала в надрах грецького народу, витворила в ньому затяжну духову кризу, що раз пригасала, то знову вибухала.

В часах патріярхату Ігнатія ця криза вибухла й довела до великого загострення. Особовість патріярха Ігнатія, скромна й проста, як і його чернеча душа була нескладною. Був він однаково строгий і вимагаючий від себе в своєму приватному й публичному житті. Держачись твердо християнських засад, він вимагав цього і від інших людей. У цьому був твердий і неуступчивий, бо ж який має бути єпископ, якого називаємо "Образом Сина Божого"? Боже Провидіння зарядило, що юнак Микита-Ігнатій, замість засісти на цісарському престолі, вже в своєму хлоп'ячому віці вдягнув на себе чернечу рясу та став ревним ігуменом, а згодом і патріярхом Константинополя. Ніде й ніхто з грецьких істориків, навіть ворогів Ігнатія, не записав нічого про те, щоб Ігнатій старався в будь-який спосіб осягнути це достоїнство.

Як привітала противна партія Ігнатія, зараз по його виборі на патріярха, хочу зацитувати слова, мабуть найбільшого теперішнього знавця-візантолога, Дворніка, на якого частіше будемо покликуватися в роз'ясновані спору між Ігнатієм і Фотієм. Про інцидент при консекрації Ігнатія він пише таке:

..."Вступлення Ігнатія на патріярший престіл мало всі познаки побіди екстремістів (православно-католицької течії — прим. моя), але він не був безпосередньо замішаний в непорозуміння Методія зі Студитами, тому прихильники Методія не могли відмовитися від послуху. І так цілий єпископат погодився з його винесенням, що бачимо з готовости Григорія Азбести і його прихильників узяти участь в інтронізації патріярха. Та захування нового патріярха у відношенні до Азбести доказує, що наслідник Методія був однодумцем екстремістів. Згідно з Микитою Давидом (життєписцем Ігнатія — прим. моя), Ігнатій дав пізнати Григорієві, що

його справа ще невияснена і що він (Ігнатій) не бажає бачити його під час урочистости. Тому поривистий сициліянець зробив сцену: кинув з рук свічку на долівку, кажучи, що церква замість пастиря одержала вовка. Він вийшов, а за ним деякі духовники на чолі з Петром, єпископом Сардів і Євлампієм, єпископом Апамеї...[10])

Як згодом побачимо, Григорій Азбеста, архиєпископ Сиракуз на Сицилії, увійшов був у конфлікт із канонами Церкви і за те був припинений в урядуванні аж до кінцевого вирішення його справи. Тому патріярх Ігнатій, людина принципу й простолінійна, дав Григорієві відчути, що не випадає йому (Григорієві) брати активну участь у публичних архиєрейських функціях, коли він обложений суспензою.

Ігнатій небаром скликав місцевий синод, на якому щераз осуджено Григорія і його прихильників. Цілком певно, що причиною осудження не було саме захування Григорія і його товаришів під час інтронізації, але його минула діяльність та неясна приявність у Константинополі.

Хронограф Симеон пише, що архиєпископ Сиракуз, Григорій Азбеста, всупереч канонічному праву висвятив священика Захарію на єпископа Таорміни та що Григорій вже був передтим суспендований патріярхом Методієм, який також був родом із Сицилії. Сам факт осудження Азбести і його прихильників висвітлює дещо лист Стиліяна, єпископа Нової Кесарії, до папи Степана IV, в якому він пише таке:

..."Патріярх старався рятувати їх від упадку в руки нечистого, що сталося через їх віддалення від Церкви Божої: він кількакратно взивав їх перед синод, трактував лагідно, та не міг урятувати. Врешті усунув і анатемізував. Тоді вони вислали посланців із листами до Святішого Папи в Римі, блаженного Лева, просячи заступництва, наче б упали жертвою несправедливости.

[10]) Ф. Дворнік: "Схизма Фотія, історія і легенда" — стор. 18.

Папа писав до Ігнатія, просячи його післати представника до Старого Риму, щоб там докладно прослідити справу схизматиків. Без зайвої проволоки патріярх вислав з листом монаха і сповідника Лазаря, який був добре ознайомлений із цілою справою. Лазар представив папі все докладно. Папа, розслідивши усе, осудив схизматиків, як це вже був зробив Ігнатій. Коли ж блаженний папа Лев помер, вони знову просили Венедикта, Римського Папу, його наслідника, вносячи ті самі зажалення. Та по докладному прослідженні Святіший Венедикт проголосив проти них цей самий присуд, що його видав був Ігнатій..."

..."Упродовж одинадцяти років його першого патріярхату Ігнатій не міг відвернути його злої волі (Григорія Азбести -- прим. моя), ані жадним лагідним словом, ані ділом. Цей ходив до впливових людей та висмівав всюди злобно Ігнатія, відмовляючись навіть назвати його християнином..."[11])

Іншим, дуже важним свідком про особу патріярха Ігнатія і про тодішні відносини у візантійській Церкві, який особисто був кілька разів у Константинополі, є бібліотекар Анастазій, грек із походження, що знав грецьку й латинську мови. В цій справі він пише:

..."Він (Ігнатій), поступивши після канонів, заявив, що не може їх приняти по причині проголошеного над ними засуду за загально знані й публічно доконані священичі проступки, хіба що цей засуд буде з них знятий. З тої причини і через невиповнення наложеної на них покути вони були засуджені ним і синодом."[12])

З наведених вторі важніших свідоцтв сучасників Ігнатія бачимо, що він, осуджуючи Григорія Азбесту і його прихильників, поступив за канонами Церкви. Та вони не впокорились, а довели до ще більшого заколоту. Сам інцидент у св. Софії під час інтронізації вка-

---

[11]) "Vita sive certamen sancti Patris nostri Ignatii" — Mansi XVI — 232.

[12]) Mansi, XVI — 2, 3.

зує, що патріярх Ігнатій, з огляду на публичне нарушення канонів Церкви Азбестою, виключив його від участи в торжестві, бо не хотів уже зразу настроювати проти себе православно-католицьких кіл, яких головним представником були монахи Студити. Та цей інцидент спричинив початок завзятої кампанії проти Ігнатія з боку т. зв. економістичної партії, яка мала в своїх рядах недобитків засуджених іконоборців і інші секуляристичні елементи. Духовим провідником цієї групи, як сказано, був Григорій Азбеста, суспендований архиєпископ Сиракуз.

Ми бачимо велику резерву й повільність діяння з боку Апостольського Престолу в Римі, що навчений попередніми грецькими спорами, не потверджував скоро й дефінітивно вироку Ігнатія й синоду проти Азбести, а жадав, щоб обидві сторони вислали своїх представників на розправу до Риму. З листів папи Миколи I до цісаря Михайла III знаємо, що Апостольський Престіл у Римі до 866 р. ще не був потвердив вироку засуджуючого Азбесту. Папа Микола I писав таке:

..."Мої попередники, бл. пам'яти Лев і Венедикт, згідно зі звичаєм Апостольської Столиці, відмовилися слухати однієї сторони проти другої, бо не є посередником той, хто вислухує лиш одну сторону. І тому його (Азбестове) зложення було неважне через брак санкцій Апостольської Столиці..."[13])

З цих мотивів папи Миколи I виходить, що ні папа Лев IV, ані Венедикт III вироку Ігнатія й синоду грецьких єпископів проти Азбести і товаришів не потвердили ані не знесли. Іншими словами кажучи, ціла справа висіла в повітрі через брак достаточних доказів з обидвох сторін. Із зізнань самого єпископа Сардів, Захарії, під час проти-фотіянського собору в Константинополі виходить, що папа Венедикт сказав йому в Римі, що він і його товариші не можуть виконувати

[13]) **Monumenta Germaniae Historica, Ep. VI.**

жадних церковних функцій, доки не западе дефінітивне рішення в цій справі перед Трибуналом Апостольської Столиці в Римі.

..."Ми не хочемо нікого переконувати, що сам Ігнатій був замішаний у політичні інтриги, бо чимраз більш переконуємося, що цей святий муж уповні заслужив на честь, яку обидві Церкви віддають йому на престолах продовж століть, а студії тогочасних документів потверджують це переконання. Та фанатики екстремістичної партії надужили його простодушности, його браку дискреції і врешті браку досвіду в політично-релігійних справах. І це було все."[14])

Є незаперечним історичним фактом, що патріярх Ігнатій не мав жадних політичних амбіцій і не вмішувався в жадні політичні спори, бо й неприхильні йому історики не згадують про те нічого. Для цісариці Теодори патріярх Ігнатій заховав вірність і лояльність і в часі її володіння і по усуненні її з престолу.

Зате його вороги послуговувалися всякими політичними інтригами, щоб його осмішити й дискредитувати в очах підвладної єрархії й народу. Його вороги стали врешті знаряддям у руках амбітного Бардаса, брата Теодори та її співрегента, який, використавши їх послуги, усунув Теодору з трону та насильно постриг її і її дві доньки в черниці, щоб самому стати імператором держави, доки син Теодори, Михайло III, не осягне повнолітности. При постриганні Теодори в черниці Бардас наказав Ігнатієві доконати цього обряду, та Ігнатій, бачивши заподіяне насильство, відмовився цього зробити. І це також послужило Бардасові претекстом іще більше виступати проти Ігнатія: поліція одержала наказ день і ніч слідити за кожним рухом Ігнатія, вичікуючи нагоди його арештувати й усунути з патріяршого престолу. Така нагода небаром прийшла.

---

[14]) Ф. Дворнік: "Схизма Фотія, історія і легенда" — стор. 37.

2. Фотій

Безперечно Фотій належав до найбільш учених людей IX ст., а, мабуть, і середньовіччя. Його освіта й наукова спадщина, що частинно доховалася до наших часів, відзначається великою різноманітністю сюжету й оригінальністю думок; деякі його теологічні трактати й досьогодні є темою богословських диспут. Усі його сучасники, приятелі й неприхильники, признають йому цю його вченість.

Та, мабуть, не було другої такої людини, ні в середньовічній, ані в новій історії Церкви, що стала б причиною таких завзятих спорів, гніву й ненависти, як це сталося з особою Фотія.

Правду кажучи, увесь спір між Ігнатієм і Фотієм був внутрішньою справою Грецької Церкви, але з огляду на тодішнє ключеве становище візантійської імперії на християнському Сході, цей спір поширився і поза границі держави. Вже на початку було згадано та треба ще ствердити з притиском і тут, що цілий той спір був викликаний грецькою націоналістичною партією, яка не була вдоволена тим, що на патріяршому престолі засів православно-католицький владика, який дбав не про вузькі інтереси візантійської Церкви, а заховував канони Вселенської Церкви. **В ім'я історичної правди треба також ствердити, що сам Фотій від усунення Ігнатія аж до його псевдо-собору у 867 р., опинившись у середині подій, старався виказати свою добру волю в відношенню до Апостольського Престолу в Римі.**

З того, що досі ми про патріярха Ігнатія писали, видно, що проти нього виступала т. зв. економістична група людей, яку очолював Григорій Азбеста, який за публичне надужиття церковних канонів був суспендований патріярхом Методієм, попередником Ігнатія, самим Ігнатієм і синодом єпископів Візантійської Церкви, на якому, як знаємо зі свідоцтв сучасників, сам Ігнатій не був приявний, щоб своєю приявністю не в'язати свободи рішення єпископів. І коли справа опинилася перед

судом Апостольської Столиці в Римі, то папа припинив Азбесту і його товаришів у виконуванні духовних функцій, аж до всестороннього висвітлення й остаточного вирішення тієї справи. Та справа протягалася.

Тимчасом Григорій Азбеста і його товариші старалися приєднати для своєї справи якнайбільше впливових людей. Сам Азбеста був хитрий і проворний та дуже добрий промовець. До його партії належало багато високих достойників цісарського двору, що підпирали Бардаса проти цісариці Теодори в часах її володіння, а по її постриженню в черниці стали ще ближче нього.

Саме в тому часі начальником імперіяльної канцелярії був Фотій. Уряд начальника канцелярії був найвищим у державі, першим по цезареві. І коли Бардас рішився усунути Ігнатія, то підо впливом партії Азбести вже згори задумав поставити патріярхом Фотія, бо майже всі грецькі історики свідчать, що Фотій, іще перед своїм назначенням на патріярха, був у дуже тісних приятельських зв'язках із Азбестою, про що говорив також сам Фотій.

Пригляньмося ближче життю Фотія. Він народився ок. 827 р. На жаль, досі докладної дати його народження не устійнено. Його батько Сергій був жонатий із бувшою черницею, Іриною. Не знаємо також докладно, чому вона опинилася поза манастирем, чи виступила сама, чи розпущено манастир під час іконоборчої єресі. Про це пише хронограф магістер Симеон.

Малого Фотія охрестив ігумен Яків, із манастиря Максиміни. Сергій і Ірина були православними католиками і в часі іконоборчої єресі Сергій виступав в обороні почитання св. образів. Сам Фотій згадує про батькового дядька, патріярха Тарасія, за якого відбувся Сьомий Вселенський Собор у Нікеї, де осуджено іконоборчу єресь.

Фотій вже замолоду мав нахил до чернечого життя, але скора світська карієра, перешкодила цьому. В своїй "Міріон бібліон" він згадує, що читав багато

авторів. Хто був його учителем, не знаємо докладно, бо він сам говорить радше про своїх учнів, як про учителів. Деякі кажуть, що ними були монах Костянтин і вчитель Лев, обидва приклонники іконоборства. Інші згадують сицилійського монаха Методія, а ще інші вказують на Григорія Азбесту, що завжди був великим приятелем і врешті святителем Фотія.

В перших роках володіння цісариці Теодори Фотій був уже вчителем. Він викладав філософію Арістотеля та видав навіть підручник для вивчення діялектики, а саме про тоніку. Рівночасно викладав також теологію та занимався медициною. Він не знав єврейської ані латинської мови. На учнів мав велику притягаючу силу й вони слухали його беззастережно.

Крім цього, Фотій прекрасно визнавався на політиці і, мабуть, тому був покликаний зайняти уряд начальника цісарської канцелярії. В часі коли Бардас зачав приготовляти усунення сестри Теодори з престолу, бачимо Фотія на цісарському дворі в ролі сотника прибічної сторожі цісаря, який рівночасно сповняв уряд першого секретаря (протосекретос). Незабаром потім став першим сенатором (протобулевтес). Згодом побачимо, що Фотій належав до партії Бердаса, а це вже доказує, що він був замішаний і в усунення Теодори бодай посередньо.

856 р. Бардас прогнав Теодору з цісарського двору разом із її двома доньками. При цьому замордовано її канцлера й дорадника, Теоктиста. Сам Бардас обняв володіння держави в імені свого небожа, малолітнього сина Теодори, Михайла III, який відомий в історії під іменем Михайла III П'яниці (метістес). Майже всі сучасні історики оповідають, що Бардас уряджував нічні оргії, в яких завжди брав чинну участь малий Михайло. На тих нічних забавах молоді люди, переважно цісарські урядники, вбиралися в єпископські ризи та, так перебрані, навіть у білий день, сідали на ослів і їдучи вулицями столиці співали сороміцькі

пісні, задержуючись найдовше біля резиденції патріярха Ігнатія.

В біографії Ігнатія читаємо, що Григорій Азбеста натхнув Фотія ненавистю проти Ігнатія. Симеон магістер, що був тоді на цісарському дворі, твердить, що Азбеста і його прихильники дуже часто сходилися до дому Фотія на наради. Також папа Микола I пише в одному листі, що Фотій, як ляїк, належав до схизматицької партії. Те саме твердить Митрофан із Смирни, кажучи, що Фотій іще як ляїк повинен був бути виключений із Церкви.

Отож Азбеста був пружиною проти-Ігнатіянської партії, що опиралася на силі цісарського двору. Дотого, повільне й дуже обережне діяння Риму в справі суспензи Азбести доливало мов оливи до вогню.

Тим часом зайшла одна подія, яка прискорила арешт і інтернування патріярха Ігнатія. Бардас, що по усуненню Теодори володів державою, стратив свого сина, а сам дуже ревно опікувався своєю невісткою так, що люди з цісарського окруження, а згодом і в цілій столиці, стали говорити, що він живе в неморальному зв'язку з своєю невісткою. Очевидно, що така вістка мусіла дійти й до патріярха Ігнатія. З огляду на велике згіршення, яке спричинювало грішне життя Бардаса, Ігнатій дуже часто картав його. Та всі упімнення Ігнатія були безуспішні. Бардас дальше провадив неморальне життя. Тоді патріярх Ігнатій постановив ужити останнього, дуже драстичного засобу, яким нераз уже послуговувалися його славні попередники. Церква примінювала той різкий засіб до непоправних публичних грішників колись і примінює його тепер, може в дещо лагіднішій формі. І патріярх Ігнатій уважав, що з пастирського обов'язку повинен ужити цього засобу.

На сам празник Йордану 19 січня 857 р. під час торжественної св. Літургії в церкві св. Софії, Ігнатій публично відмовив Бардасові св. Причастя. Наочні свідки оповідають, що Бардас іще в церкві вхопив меча, щоб зарубати Ігнатія, та Ігнатій не виявив жадного

страху, навпаки, відважно у прияві усіх вірних заявив, що меча не боїться та остеріг Бардаса, що кара Божа завжди приходить у свій час, бо хто мечем воює, все від нього гине.

Бардас не простив Ігнатієві ніколи тієї публичної зневаги, хоч здавалося, що її призабув. Як уже згадано, при насильному висланню Теодори до манастиря, патріярх Ігнатій відмовився благословити її чернечу рясу. Цього року кінчався вже час її новіціяту й Бардас іще раз наказав Ігнатієві прийняти від неї чернечі обіти, та Ігнатій і цим разом, зовсім справедливо, відмовився це зробити. Годиться зазначити, що насильне постригання в ченці було частою практикою візантійського цісарського двору, але простолінійність Ігнатія не дозволила йому піти на таке насильне діло.

Надобавок, цього року викрито заговір, мабуть, спеціяльно зааранжований, проти Бардаса, який мали ніби зорганізувати прихильники цісариці Теодори. Вже підчас самого слідства замучено багато людей, неприхильних Бардасові. Мимо всіх старань не знайдено нічого, що вказувало б на участь Ігнатія в тому заговорі. Та все таки, йому закинено непослух цісареві через його відмову постригати Теодору в черниці, додано ще зраду держави та заслано на остров Теребінт, що був одним із десяти островів північно-східньої частини моря Мармара, недалеко від проливу, що лучить його з Чорним морем. Ігнатія арештовано 23 листопада 857 р. на одинадцятому році його патріярхату.

..."Бардас і його партійці вважали за неможливе лишити на патріяршому престолі людину, якої виступи й учинки стояли підо впливом опозиції, яка не скривала своєї симпатії до поваленого режіму. Та повстало питання, як треба його позбутися: чи мало це наступити через усунення, що противилося канонічному праву та ще більше загострило б ситуацію, чи мала бути це резигнація? Ця остання думка перемогла.

Чи дійсно Ігнатій зрезигнував? Документи, що ми їх сьогодні маємо, противорічать один одному. Головні

Ігнатієві документи заперечують (його резиґнацію — І. Н.) і ця гадка загально прийнята. Та є ще інші джерела, які скріплюють гадку, що Ігнатій таки зрезиґнував. Це справа великої ваги для історії Фотія і його першої схизми й вимагає докладного прослідження."[15])

Життєписець Ігнатія, Микита Давид, оповідає, що по замкненні Ігнатія в манастирі на Требінті, Бардас вислав до нього делеґацію єпископів, що старалися намовити його до добровільної резиґнації, але безуспішно. Тоді Бардас вислав до нього другу делеґацію єпископів, з якою прийшли високі цісарські урядники, патриції й сенатори, але і їм не вдалося намовити Ігнатія до резиґнації. Не помогли і погрози. Ігнатій ніколи не зрезиґнував. Таке було переконання більшости Ігнатієвих сучасників і так воно перейшло до історії Церкви. Цей факт має велике значення, бо якщо б Ігнатій був зрезиґнував, тоді Фотій не був узурпатором, але правним наслідником, якщо ж він був правним патріярхом, то й усі його вчинки треба оцінювати під іншим кутом.

Модерні візантологи, піддаючи докладній аналізі дотеперішні документи і висловлюючи в них деякі недоказки та неясності, твердять, що Ігнатій таки зрезиґнував. Перш усього вони ставлять у сумнів автентичність головного про-Ігнатієвого твору "Віта Ігнації" (Життя Ігнатія), твердячи, що не Микита Давид є автором цього твору, а якийсь завзятий прихильник Ігнатія, бо він уперто й кількакратно твердить, що Ігнатій не зрезиґнував та відразу говорить про назначення Фотія наслідником, але зовсім промовчує зложення Ігнатія з престолу. Це, очевидно, він робить, щоб підчеркнути неканонічність існування двох патріярхів рівночасно Інакше кажучи, престіл іще не був опорожнений, а це вже робить Фотія узурпатором.

---

[15]) Проф. Ф. Дворнік — "Схизма Фотія, історія і леґенда", стор. 39.

Такий аргумент не промовляє до переконання, бо навіть у випадку зложення патріярха Ігнатія цезаром Бардасом, учинок цього останнього був протиканонічний, бо без доказаної канонічним процесом вини і без потвердження вироку Апостольським Престолом, що було вимагане за постановами Собору в Сардіка, патріярший престіл не був опорожнений.

В актах Собору з 869 р. читаємо, що Ілля, представник єрусалимського патріярха, на шостій сесії говорив таке:

"...Аналізуючи всі факти, ми переконалися, що Ігнатій, Святіший Патріярх, будучи на засланні, був переслідуваний і що пущено в обіг брехливу й несправедливу вістку начеб-то він зрезигнував із Константинопільського Престолу. Мусимо підкреслити, як це Римська Церква нераз уже підкреслювала, що ніякої резигнації не було. І якщо б навіть вона була, то не можемо її приняти, бо вона була вимушена від нього силою і проти його волі."

Папський бібліотекар, Анастасій, переклав ці слова по латині так:

"...Абдикацію, підписану Ігнатієм на засланні, анулюється й уважається за неіснуючу тому, що була вимушена на ньому силою..."

Також і з цього останнього уступу деякі заключають, що Ігнатій був депонований і що патріярший престіл у Константинополі був опорожнений. Можна приняти, що він був опорожнений "де факто", а не "де юре", але законно не був обсаджений.

Дворнік наводить один цитат із твору "Життя св. Євлампія", що був написаний у часах Ігнатія, а перший раз оприлюднений у 1903 р. Там пишеться:

"...Він (Ігнатій) управляв Церквою довгих десять років, але будучи стало напастованим від цісарського уряду і явно та пляново переслідуваним, заперестав урешті безнадійної боротьби проти людей, що були невилічно хворі й дихали злобою. Отож він зрікся патрі-

яршого престолу й управи Церкви, а постанову цю зробив частинно сам, частинно ж під зовнішнім натиском. Передавши Церкві акт резиґнації, він виїхав до манастиря в тому переконанні, що так буде краще..."

І цей документ не заслуговує на повне довір'я, бо говорить про резигнацію Ігнатія в Константинополі ще перед засланням, а це вже противоречить усім іншим свідоцтвам, що говорять про резиґнацію вже на засланні.

Також і листи самого Фотія й цісаря Михайла III говорять пор резиґнацію Ігнатія, але там говориться, що її причиною була старість і невідрадні відносини в церкві, з якими Ігнатій не міг собі порадити. І цим твердженням важко повірити, бо говорять же про неміч пятдесятвісімлітнього Ігнатія, що видержав десять років заслання і ще других десять другого патріярхату.

Зваживши те все, важко повірити, щоб Ігнатій зрезиґнував, хіба що таке твердження буде удокументоване якимись новими джерелами, що ми їх досі ще не знаємо.

3. Усунення Ігнатія та інтронізація Фотія

По повороті делеґації від Ігнатія з порожніми руками, імператор постановив діяти скоро. Він поставив кандидатом Фотія. У життєписі Ігнатія читаємо:

"...Фотій не відкинув тієї чести, яку йому світська влада в незаконний спосіб запропонувала. Він не завагався взяти "жінку" іншого у віроломній спосіб, а повний радости й задоволення побіг в її обійми, хвалячись неславою і своїм задоволенням..."[16])

Історія Візантійської Церкви, як ми бачили, знала багато випадків усування правних патріярхів і таке завжди стрічалося з осудом православної єрархії, за якою заступався завжди Апостольський Престіл у Римі,

[16]) Mansi, XVI — 209-294 (Vita, sine certamen sancti Patris nostri Ignatii).

що стояв на сторожі старої християнської традиції та канонів Вселенських Соборів.

Хочу тут навести думку протестантського історика Неандера, що каже таке:

"...Обставина, що він (Фотій — прим. моя) наче б отягався прийняти цю гідність не віродостойна, бо треба знати, що греки в цій добі в публічному житті Церкви й держави придержувалися такої вдаваної й неправдивої форми. І це не значить, що честилюбству й жадобі влади Фотія не було бажане це перше церковне достоїнство в державі.

Удавана покора служила грекам для укриття честилюбства та недостачі правної форми, вимаганої до уряду патріярха, і саме те заставило його відіграти цю ролю, щоб згодом мати добру підставу до успішної оборони. Бо, коли він прийняв гідність патріярха, то вже зразу був переповнений журбою про захитані відносини, як він зрештою сам про те пише до Бардаса. Цього замішання, яке мусіло повстати через заграблення прав другого, що йому законно належалися, не можна було уникнути, а до того долучалася ще обтяжлива особа жорстокого Бардаса, якого він мусів добре знати. З тих причин із важким серцем узяв він на себе це достоїнство. Рішившись на те, мав надію, що зможе прихилити Ігнатія добровільно зректися.

"Фотій, годячись у таких обставинах стати патріярхом, мусів числити на своє велике знання й свої здібності, в надії, що це може принести йому славу. Він сподівався вийти на сухеньке з цілої тієї халепи. Замало знав, а ще більше недоцінював Ігнатія, від якого не сподівався такого сильного опору, а ще більше перечислився в тому, що не відчув неперед сили реакції папи Миколи І.

Ото ж Фотій, допустившись одної помилки, став робити інші, не обчисливши того, які важкі наслідки може воно принести для нього самого та Грецької Церкви і народу..."

20 грудня 857 р. Фотій постригся в ченці. Вже на другий день одержав свячення четця, на третій піддиякона, на четвертий диякона, на п'ятий священика, а шостого дня, на саме Різдво Христове, його консекровано на єпископа. Правдоподібно сам Фотій вибрав цей день, бо на саме Різдво припадали сімдесят-три-річні роковини консекрації його дядька, патріярха Тарасія.

Всі свячення одержав він із рук Григорія Азбести, суспендованого архиєпископа Сиракуз, якому асистували єпископи Петро з Сардів і Євлампій із Апамеї.

Які ж канони Церкви були нарушені при консекрації Фотія на константинопільського патріярха?

Перш усього, патріярший престіл не був іще опорожнений. Це могло статися або через смерть законного патріярха, або через його добровільне зречення, або врешті через усунення його за надужиття влади, але його провина мусіла бути доказана в спосіб приписаний канонічним правом та вирок мав бути затверджений Апостольським Престолом, до якого засуджений звертався завжди з апеляцією.

Подруге, Фотій був за скоро піднесений із ляїка до єпископської гідности всупереч постановам Соборів, головно Собору в Сардіка, що були включені в канони Вселенської Церкви. Відомо, що і кодекс Юстиніяна передбачував якнайкоротший час такого переходу, час трьох місяців.

Потретє, Фотій дався святити Григорієві Азбесті, що був канонічно осуджений Методієм, Ігнатієм і синодом єпископів та припинений від усіх духовних функцій двома папами, Левом IV і Венедиктом III. І його справа ще не була остаточно вирішена.

Врешті, при консекрації Фотія нарушено партикулярне право-звичай митрополії в Гераклеї, на основі якого митрополит Гераклеї завжди був святителем патріярхів Константинополя. Це право залишилося ще з-перед Халкедонського Собору, на якому вилучено

єпископа-суфраґана Константинополя з-під судовластя митрополита Гераклеї.

Про ці події пише Митрофан, митрополит Смирни, до цісарського урядника Мануїла, таке:

"...Фотій... ляїк і прелюбодійник, засів на престолі в Константинополі за життя Ігнатія, не будучи вибраним на соборі єпископів, як велить закон і звичай, а був наставлений цісарем. Уже з тієї причини єпископи відкинули його вибір, поставивши своїх трьох кандидатів, та стояли при своєму. Врешті змушено їх уступити, крім п'ятьох, учисляючи й мене.

Коли ми усвідомили собі підкупність єпископів, то порадившись, постановили вимагати від нього (Фотія — прим. моя) урядової заяви, якою він прирік би бути вірним сином Христової Церкви і зобов'язався б завжди перебувати в єдності з патріярхом (Ігнатієм — прим. моя). Це ми зробили, не хотячи противитися патріярхові, що виявив бажання, щоб ми вибрали патріярхом приналежного до Христової Церкви (що визнавав би правдиву віру). І в нашій прияві він підписав стверджуючу декларацію, що буде вважати Ігнатія патріярхом, вільним від усякого підозріння й вини, головно вільним від роблених йому закидів, і що ніколи не скаже проти нього злого слова та не дозволить другим такого робити. Під цею умовиною ми згодилися на кандидатуру Фотія, очевидно, під великим натиском "власть імущих". Та він скоро зламав дане слово й зложив Ігнатія з престолу."[17])

Отже із наведених слів наочного свідка, писаних до урядової особи з цісарського окруження, виходить, що Ігнатій не зрікся престолу, а згодився прийняти Фотія на свого суфраґана-помічника, на що згодився і Фотій та ствердив підписом свою заяву, складаючи при цьому присягу, як подають джерела. Отже Фотій зломив зложену присягу. Митрофан дальше пише таке:

[17]) Mansi, XVI — колона 416.

"...Тому всі єпископи Константинополя зібралися на синод і анатемізували Фотія, детронізуючи його в імя Отця, Сина і св. Духа. Єпископи рішили це одностайно так, що згори анатемізували кожного з них, хто б поважився визнати Фотія. І коли вони відбували синод у церкві св. Ірини продовж сорока днів, то він (Фотій) при допомозі Бардаса скликав другий синод до церкви св. Апостолів і там щераз зложив і анатемізував Ігнатія. Тоді ми особисто закинули йому злочин, але з таким висліdом, що нас усіх арештовано без попередження і держано довгі дні в смердючій тюрмі "Нумерой". Ігнатій був разом із нами і його було заковано в диби. Інших замкнено в тюрмі "Преторіюм". Згодом нас звільнено й заслано; патріярха до Мітілени, інших деінде. В тому часі Фотій вислав до Старого Риму чотирьох митрополитів, своїх прихильників, щоб вияснити цілу справу в його користь, а Ігнатієві на шкоду."[18])

Все це діялося вже в лютому 858 р. На Фотієвому синоді позаочно судили Ігнатія і, мабуть, на тому ж синоді оправдали також Григорія Азбесту, бо ж він був там головною фігурою.

Для доповнення рапорту Митрофана треба додати, що Ігнатія завезено спершу на остров Гієрію, де закованого в кайданах, вкинено до козячої стайні, а звідти перевезено до Промунту, де сотник Лалакон мучив його та вибив йому два зуби. Звідтам збитого доставлено до тюрми Нумерой (колишня палата Гераклія, яку замінено на тюрму) і скованого вкинено до темниці. Щойно з Нумерой заслано до Мітілени, про що коротко згадує Митрофан. Очевидно, Ігнатія закованого вожено з місця на місце та при тому з цісарського наказу бито, щоб заломився духово й підписав бажану резиґнацію. Ігнатій не вгнувся.

---

[18]) Mansi, XVI — 416 і дд.

Тим часом Бардас розгорнув широке переслідування вірних Ігнатієві єпископів, священиків і вірних. Зрозуміла річ, що вину за те криваве переслідування приписувано не лише Бардасові, але й Фотієві. Свідомий цього Фотій пише до Бардаса два листи, хоч, очевидно, цього не потребував робити, бо резиденція патріярха притикала до мурів цісарських палат і Фотій міг кожної хвилини одержати дуже легко авдієнцію в цезара, щоб допомогти нещасним жертвам переслідування.

В листі до Куропалата Фотій писав:

"...Подібних страждань я вже зазнав скорше. Але на моє горе до цих викидів і страждань долучилися інші: голодом і стражданнями замучується духовних, і то найкращих громадян, що терплять через мене — як говорять — накликаючи на мою голову ще важче горе й прокляття. Не буду говорити про те, що у великій мірі мені це приписують, а дотого забрано мені половину влади. І доцільно це роблять ті, що мені її забрали, щоб штучно побудити переслідування проти мене... ...В такому положенні я тепер. Кожного дня терплю біль і почуваюся струдженим, бо я наполовину розбитий і розрізаний. Забирають від мене половину, бо хочуть забрати все. І коли б ми жадали частину нашої власти, то могли б стратити цілу. Та роздягнутий і розділений надвоє не може вже жити, ні ми не докажемо нічого, якщо будемо розділені. І я не став би ганьбою й неславою, не лише моїм попередникам, але й наслідникам, якщо взагалі знайдуться ще коли такі нещасливці, що схочуть взяти на себе таке ярмо, як моє..."[19])

Як бачимо з цього листа Фотія до приятеля, він нарікає на єпископів Ігнатія, що не визнавали його за патріярха. Поволі чи поневолі Фотій жадає відібрання їм рештки прав, бо "розрізаний на двоє" не зможе нічого доказати. Очевидно, ненависть людей його бо-

[19]) Migne, CII — col. 618.

лить, бо вірні приписували йому бодай частину провини за переслідування.

Історик Єгер думає, що всі ці листи Фотія є нещирі та згори уложені в порозумінні з Бардасом, щоб таким способом скинути з себе всяку відповідальність за останні події в Константинополі і так уникнути ненависти в народу.

Воно незаперечний факт, що усунення Ігнатія й обсадження престолу Фотієм, викликали велику бурю у Грецькій Церкві, більшу як колинебудь перед тим. І це все сталося ще заки вістка про всі ті події донеслася до Риму. Більшість народу з вірною єрархією й духовенством стояли твердо за Ігнатієм, що продовж десятилітнього патріярхату зумів з'єднати їх собі своєю ревністю й простодушністю. Вірні вівці не далися навіть терором відділити від свого пастиря. Крім того монахи-Студити, найбільша тоді моральна сила Грецької Церкви, також стояли вірно при Ігнатію. Його попередник Методій не здобув собі їхньої співпраці, бо своєю політикою лявірував посередині, не бажаючи зразити собі залишок єресі. Відомо ж, що всі манастирі Студитів були тоді осередком культу одности цілої Христової Церкви, за яку також стояв Ігнатій. Манастирі Студитів, по переведеній Теодором Студитом реформі, були зразком порядку й гострої дисципліни.

Від 18 квітня 848 р. архимандритом Студитів був Микола з Крети, що разом із св. Теодором терпів переслідування за цісаря Лева V. Архимандрит Микола був переконаний, що Фотій, обнявши патріярший престіл за життя Ігнатія, зламав церковні канони. До цього долучувалася ще обставина, що Фотій заскоро з ляїка став єпископом, проти чого Студити дуже гостро виступали вже за патріярхів Тарасія й Никифора. Видно, що вістря Бардасового переслідування звернулося було зразу проти Студитів, бо знаємо, що архимандрит Микола втік був до Бітинії, а на його місце були Ахіль, потім Євгеній, Теодор і Сава. Та Микола

і так не минув своєї долі: його зловлено, заковано в кайдани й посаджено в тюрму, де він просидів аж до 867 р. Знаємо, що згодом деякі монахи визнали Фотія. Остався один дуже характеристичний лист Фотія до архимандрита Сави, в якому він пише таке:

"...Я не знаю що маю думати про твій характер і твоє успосіблення. Я бачив на тобі овечу скіру та мав тебе за простолінійного й отвертого, щирого й вартісного члена Христового стада. Та, зачуваю, що під овечою скірою криється хитрий лис і що ти держишся дальше свого блуду і думаєш як підступник.

Увічі ти мене хвалив, називаючи спасителем, що витягнув тебе зо дна безодні, а поза плечима мене обмовляєш. Якщо ж це лише сплетня, то сумую над брехунами. На всякий випадок маю причину до смутку, бо в моєму стаді є паршиві вівці..."[20])

Крім того Фотій мав також своїх неприхильників на цісарському дворі. Костянтин із Вірменії, начальник тюрми, що улекшував долю Ігнатія, магістер Сергій, високий урядник, та патриції Секеллар, що раз обидив був дуже важко Фотія, про що пише життєписець Ігнатія. Секеллар мав сказати Фотієві так: "Дуже влучною й розумною видається мені стара приповідка, яка каже: вже багато людей повилазило було на високе дерево, що називається тиранією, але ще ніхто звідти сам не зліз; усіх їх поскидали".

Твердість єпископів, вірних Ігнатієві, стала причиною поголовного усування їх із єпископських престолів, на які Фотій поспішно висвячував нових, підбираючи кандидатів з-поміж своїх учнів.

4. Фотій звертається до Риму за затвердженням

Та, мимо того всього, Фотій не почував себе твердо на патріяршому престолі. Він дуже добре орієнтувався

---

[20]) **Migne: Patrol. Graeca — V. 102.**

в усіх звичаях цісарського двору і задалегідь знав, що всяка, хоч би й найменша зміна в династії, спричинить послаблення його позиції, або й упадок. Тимбільше, що ні Рим, ані східні патріярхи ще його не були визнали за патріярха.

За всякою правдоподібністю, Фотій вже по своєму першому синоді доніс папі про зміну в патріярхаті, мабуть тоді, коли висилав листа до єпископів про анатему на Ігнатія. В Римі сподівалися нової бурі у Грецькій Церкві.

У квітні 858 р. папою став Микола І, людина дуже сильного характеру, що ціле своє життя заступався за переслідуваними й неустрашимо боронив прав Церкви. Його мужність і відвагу подивляли сучасники й наслідники.

Якже ж мав папа Микола І поступити в обличчі нових подій у Греції? Він знав, що Ігнатій живий і що Фотій заняв його місце. Може дійшли вже були чутки до Риму про анатему на Ігнатія. Їх могли занести переслідувані втікачі.

Цісар і Фотій написали до папи листи. Цікаво, що всі цісареві листи були видержані в теологічному тоні так, що навіть папа у своїй відповіді робить алюзію, що їх мусів писати якийсь добрий теолог.

У цих листах вони просили папу прислати до Константинополя леґатів у справі закінчення іконоборчої єресі. Про Ігнатія писали мимоходом, що він задля старости зрікся свого престолу й перебуває в манастирі на острові, де йому виявляють усяку належну честь. Було також сказано, що Ігнатій покинув свою Церкву та що йому закидують зраду держави. Він не пошанував також папських декретів, тому й склали його на синоді з престолу. Вправді, у грецькій Церкві є тепер деякі неспокої, але їх легко можна буде усунути на майбутньому синоді.

До свого листа Фотій доложив т. зв. інтроні-кон, у якому складає папі своє визнання віри. Там писав він таке:

"...Найсвятішому і Неїпреподобнішому Братові і Спів-єпископові, Миколі, Папі Старого Риму, Фотій єпископ Константинополя, Нового Риму.

Розважаючи духом велику гідність єпископа, а рівночасно людську неміч і нічогість, переконуюся як дуже вони віддалені від себе. Я свідомий немочі моїх сил і підкреслюю, що завжди мав таке переконання про це достоїнство, та глядів із подивом і цінив високо тих, що в нашому часі (не кажучи вже про попередників) взяли на себе це важке ярмо єпископства. Будучи людьми з тіла й крови, вони не вагалися приняти функції безтілесних Херувимів. І коли я над усім тим застановляюся та про те розважаю, видівши себе самого тим, що я в інших подивляв, то не почуваюся на силах описати біль і страх що пригнітають мою душу. Бо ж я, хоч, що правда, вже від моєї молодости мав таке бажання, і воно в мені жило і росло та ніколи не відступало від мене в житті: жити далеко від житейського гамору і земних справ для мого щастя (пишучи до Вашої Святости, мушу визнати всю правду), то, на жаль, я був приневолений покинути ті мої мрії й посвятитися державним справам. Мені й на думку не прийшло відважитися звернути мій зір на високу гідність єпископа, в тій думці, що тягар цього уряду не відповідний для мене. Мені було ясно та під кожним оглядом страшно, головно коли я думав про князя Апостолів св. Петра, що перший дав багато доказів своєї глибокої віри Господеві Нашому Ісусові Христові і своєю великою любов'ю переніс усі проби та одержав від свого Вчителя пастирський уряд, як корону й нагороду за всі свої попередні діла.

Але думав я також про слугу, що йому пан повірив свій талант, а якого він із страху закопав, щоб довірене йому не було страчене або заграблене, та його по-

кликано до відповідальности за те, що віддав свій талант без відсотків і він був засуджений на муки в пеклі.

Чому ж я пишу й згадую про те, збільшуючи мій біль і відновляючи свою журбу, що так дуже мене пригнітають? Бо ж уже сама згадка про прикрі речі відбирає радість та збільшує журбу. Але ця дивна подія якось так склалася, щоб я через Ваші молитви — направду не знаю як це висказати — поручене мені стадо добре провадив і ним управляв. Та, на жаль, не можу відсунути важких хмар темряви й допустів, що мене окружають і пригнітають. Бо, як корабель, що пливе з вітром і має добру керму, може натхнути капітана великою відвагою, так і Церква, в якій процвітають побожність і чесноти, може дати задоволення пастиреві й настоятелеві та є в силі відсунути хмари безрадности й нерішучости.

Коротко кажучи, мій попередник зложив свою гідність, а на мене сильно натискали перебрати єпископат, сам не знаю чому, і все духовенство і синод єпископів і митрополитів, а передовсім, переповнений любов'ю до віри й Христа, цісар, що для всіх лагідний, поміркований і приязний і (чому ж не маю сказати правди) найбільш м'якосердний між пануючими досі, що не має собі рівного, але тоді був для мене насильний, страшний і жорстокий. Він у порозумінні з синодом духовенства в цьому одному не хотів поступитись, оправдуючи свій натиск одноголосним бажанням клиру. Він не вислухав моїх прохань і вимівок, яких клир із причини гамору не міг зрозуміти, стільки багато їх було. Також і ті, що чули, не дали себе переконати, повторяючи заєдно, що я навіть проти моєї волі мушу переняти цей важкий уряд пастиря.

А тому, що мені загородили втечу з усіх сторін, я вже не міг промовити словами, заливавсь сльозами. Важкі хмари безрадности наповнили мою душу зворушенням і неспокоєм та виллялися струями сліз. Коли ж усяка спроба уникнути небезпеку стала даремною, то

сама природа штовхнула мене до прохань і сліз, якими я сподівався знайти вихід. Але й ця надія відпала. І мої насильники не уступили, доки їх намірене бажання, що було проти моєї волі, не стало доконаним фактом (моя консекрація).

Ось так я тепер знаходжуся серед навалу праці, яку терпеливо виконую, піддержуваний і ведений радами Всемогутнього.

Найкращою й найуспішнішою запорукою правдивої любови є єдність у вірі, тому вважаю за конечне бути завжди в зв'язку з Вашою Святістю, моє і Ваше визнання віри буде немов накреслене на таблиці пам'яти, щоб ми через те з більшим теплом і готовістю були запевнені про Ваші молитви за нас, а Ви про нашу прив'язаність до Вас..."

Дальше слідує православно-католицьке ісповідання віри Фотія, з такою дописко́ю на кінці:

"Всі ці, Сім Вселенських Соборів, принимаю в повності, анатемізую тих, яких вони анатемізували, шаную тих, яких вони почитали. Це є моє визнання віри, як і тих, що віру приймуть і в ній удержаться. В цьому надіюся не лише я, але й ті, що мають релігійне почування в серці, і також ті, що були зроджені через Божу любов до непофальшованої християнської науки і в ній остануть.

Предкладаючи це визнання віри Вашій Святості, і представляючи мої почування й положення в правдивому світлі й словах, прошу смиренно ще раз, як я вже це більше разів робив, про Ваші молитви, щоб у моїх добрих починах, як і в попередніх ділах, я міг усунути зі шляху всі причини клопоту й усякий камінь незгоди для ладу Церкви і, щоб я повірене мені стадо добре провадив. Сподіваюся вдержати їх у поступі в доброму не через багато моїх гріхів, а за Вашими молитвами.

О, коби я завжди був для них добрим учителем у словах і ділах, а вони (мої вірні) дали себе щиро вести до спасіння в Христі, Голові всіх, і щоб успішно перебував я в Його доброті й любові. Йому нехай буде слава і честь разом із Отцем і св. Духом, животворящій і єдиносущній Тройці, тепер і завжди і на віки вічні. Амінь."[21])

Як бачимо, в листі Фотія є багато виявів християнської покори та доказів правдиво католицького православ'я, великих слів признання й похвали у бік цісаря, про захоплення всього духовенства та обрання Фотія одноголосно наслідником Ігнатія, проти його, Фотія, волі. Є там, правда, маленькі натяки про труднощі, невигоди й біль пастиря, але хто ж їх не має? Дуже мало мови про ближчі обставини усунення й анатемізування Ігнатія. Цей брак кидається зразу ввічі.

Подібні листи, видержані в такому тоні, написав Фотій до східніх патріярхів. І в них згадує він про свій нахил до чернечого життя вже з юних днів, пише про великий тягар пастирського уряду та дещо виразніше натякає про свої труднощі. Про майбутній синод до них не пише нічого.

З листами до Риму вислав Фотій численне посольство, зложене з багатьох визначних людей, між якими були: Методій, митрополит Ґанґари, Самуїл — митрополит Колосси у Фригії, Теофіл із Аморії й Захарія з Таорміни на Сицилії. Ці два останні, дуже близькі приятелі Фотія, що їх Ігнатій зложив був з уряду. Один із них, Захарія, вже був раз у Римі в справі анатеми на Григорія Азбесту. Це посольство принесло численні й багаті дари від Фотія для папи Миколи I.

Посольство прибуло до Риму осінню 680 р. Папа Микола I приняв їх у базиліці Санта Марія Маджоре.

---

[21]) **Migne, vol. 101 — col. 586.**

Супонується, що папа Микола I знав уже дещо про останні події в Константинополі, від купців чи від переслідуваних утікачів; на всякий випадок, це посольство було першою урядовою вісткою про ті події. Як відомо, на папському дворі є спеціяльний церемоніял для приймання послів від коронованих голов, чи від високих достойників Церкви. Знаємо з актів Собору з 869 р., що папа не приняв цього посольства з такими почестями, як це було в звичаю приймати послів східніх патріярхів. Цей факт вказує, що папа підозрівав, що в цілій тій справі не все було впорядку.

Одержавши листи від Фотія й цісаря папа, навчений важкими й сумними досвідами своїх попередників, мусів діяти дуже обережно. Очевидно, одержавши справоздання лише від однієї стооpни, папа не міг зразу повірити у правдивість донесеного. Він скликав синод єпископів до Риму, на якому запало рішення, що для всестороннього й докладного прослідження справи будуть вислані леґати до Константинополя. Леґати одержали виразне доручення: справу лише прослідити, а не видавати жадного рішення, яке папа виразно застеріг собі, по одержанню вичерпного звіту з Константинополя.

Папськими легатами були: єпископ Родоальд із Порту і єпископ Захарія з Анані. Ними передав папа листи до Фотія й цісаря.

Лист до Фотія був дуже короткий; у ньому папа ще не титулує Фотія патріярхом, але називає "Найвторопнішим Мужем" та хвалить його визнання віри, висловлюючи негодування з приводу його скорого переходу з ляїка до єпископства, і з натиском підкреслює, що свою згоду на обняття патріярхату Фотієм узалежнює від рапорту леґатів та видасть її щойно по їх повороті з Константинополя з усіма потрібними інформаціями. Папа покликується на постанови синоду в Сардіка та декрети своїх попередників, що за-

бороняють консекрацію світської людини на єпископа в такому короткому часі.[22])

До цісаря папа написав дуже довгого листа (25 вересня 860 р.), в якому говорить про примат папи в Церкві. Згадує про останні події в Константинополі та ганить цісаря за скликання синоду проти Ігнатія без попередньої згоди папи. Папа підчеркує тут незаконність єпископства Фотія, ставлячи перед очі цісаря приклад Апостолів, які по зраді Юди не вибрали на його місце нікого з вірних, але одного з сімдесяти двох учнів Христа. Папа наводить десятий канон синоду в Сардіка і декрети папів Келестина, Лева Великого, Ґелязія й Адріяна I., які виразно нормують цю справу. Папа заряджує, щоби патріярх Ігнатій став перед Собором і дав відповідь, чому покинув свою Церкву і чому не сповнив двох заряджень останніх папів, у чому його обвинувачують. Щойно по рішенні Синоду й затвердженні цих рішень Апостольським Престолом у Римі, можна буде Ігнатія усунути, але не скорше. При кінці письма папа Микола I жадає звороту прав юрисдикції над архиєпископством Тесалоніки, яке візантійські цісарі насильно загарбали. Папа закінчує бажанням і надією, що його легати розслідять добре справу і донесуть про все Апостольському Престолові, який видасть справедливе рішення.

Обидва листи були зладжені дуже дбайливо і то в трьох копіях: по одній адресатам, по одній легатам, із дорученням перечитати їх на початку Собору, а третю заховано в римському архіві. Вже з цього бачимо, що папа був переконаний, що в Константинополі все не було впорядку.

---

[22]) Mansi, XV — 174-178.
[23]) Mansi, XV — 178-216.

5. Патріярх Ігнатій на суді

Папських леґатів зустріли висланці Фотія у Пропонтіс дуже цінними ризами-дарами для них. Натомість, у самому Константинополі принято леґатів дуже холодно, мабуть тому, що вони не привезли бажаного папського затвердження для Фотія. Леґатам віддано до вжитку палату Плакиди, де звичайно мешкали представники папів і самі папи під час свого побуту в Константинополі.

Справа Собору якось протягалась. Леґати, перебуваючи в місті три місяці, не мали змоги ні разу скомунікуватися з Ігнатієм або прихильними йому єпископами. Біля їх палати день і ніч стояла сторожа, що не впускала нікого досередини без спеціяльного дозволу.

Від леґатів жадали спершу, щоб вони на Соборі зовсім не порушували справи Ігнатія, а визнали Фотія. Коли вони заявили, що мають виразне доручення папи переслухати Ігнатія на Соборі й донести про все папі, то Бардас і Фотій згодилися остаточно на переслухання Ігнатія, але з тим застереженням, що Собор мусить його щераз осудити, а не ждати аж на рішення папи. Також жадали від леґатів рішучого визнання Фотія патріярхом перед Отцями Собору. Це, очевидно, переходило повновласті леґатів.

Тимчасом з'їхалося вже було багато єпископів до столиці на Собор, а він якось не зачинався. Обидві сторони стояли на своєму. Від усяких суперечних вісток у місті почала робитися душна атмосфера.

Цісар постановив "взятися" до леґатів дещо гостріше: коли дари не помогли, може поможуть погрози. Леґатів інтерновано й загрожено їм арештом, якщо не згодяться на цісарські умовини. Продовжування такого стану в безконечність було і самим леґатам не на руку. Вони знали, що такий стан не доведе до скорого закінчення справи, чого хотів папа, а ще більше загострить і так уже докраю напружені відносини. Коби лише зачати Собор, а там уже воно якось покажеться.

Безперечно, що чималу ролю грав тут і страх перед іще більшими репресіями цісарської міліції. Коротко кажучи, легати знайшлися в дуже прикрім положенні, і по кількох місяцях надуми в ізоляції, остаточно згодилися попирати Фотія на Соборі.

Спочатком травня 861 р. в церкві св. Апостолів зачався Собор у прияві цісаря Михайла III і Бардаса. Предсідником Собору був сам Фотій, який так зручно проводив нарадами, що виглядало, що не він, а папські легати є суддями. Зібралося триста вісімнадцять єпископів. Фотій певний прихильности легатів, виступав у ролі патріярха-господаря. На жадання легатів спровадили Ігнатія на Собор.

Ігнатій перебував тоді в манастирі на острові Теребінтос. Адмірал цісарської флоти, Микита Орифас (друнгаріос ту базіліку столу) одержав наказ спровадити Ігнатія. Микита Давид оповідає, що адмірал Орифас поводився з Ігнатієм дуже жорстоко. Всі грецькі історики, а між ними і Констянтин Порфірородний розказують, що десь саме в тому часі напали руські вояки на грецькі побереіжжя та їх дощенту знищили; про що хочемо розказати на іншому місці.

По привезенню Ігнатія до Константинополя дозволено йому замешкати в палаті його матері Прокопії, очевидно під чуйною опікою цісарської міліції.

Знаємо з листів папи Миколи I, що його бажанням було, щоб на самому початку Собору, ще перед переслуханням Ігнатія, були прочитані листи папи, що він їх написав до Фотія й до цісаря. Та цього не зроблено, бо, очевидно, тоді Фотій не міг би був уходити перед Отцями Собору за патріярха. Листи перечитано вже по осудженню Ігнатія і то в дуже лихому перекладі та з пропущенням невигідних Фотієві місць. Листи вистилізовано так, що папа визнає Фотія та наказує Соборові щераз осудити Ігнатія за закидувані йому злочини.

Якоюсь дорогою дійшла вже була вістка до Ігнатія, що легати згодилися попирати Фотія, а хочуть осудити Ігнатія, бо, коли вислано по Ігнатія цісарських урядників, він не хотів явитися зразу на суд, кажучи, що відкликається до суду самого папи. Ігнатій знав, що за приписами церковних канонів кожний обвинувачений єпископ іде на суд у товаристві двох інших єпископів, а не світських людей, яких вислано по нього. З того Ігнатій заздалегідь пізнав, що суд не буде для нього справедливий, отже не хотів на нього йти. Та вкінці мусів.

Подорозі трапився прикрий інцидент. Ігнатій постановив явитися на суді в своїх архиєрейських ризах, чому зрештою і цісар не противився. І коли він, убравшись в ризи, появився на вулиці в товаристві своїх вірних єпископів і духовних, цілі товпи вірних сформували величезний похід і так почали зближатися до церкви св. Апостолів. Ясно, що така виразна заява прив'язання вірних до особи Ігнатія не була понутру його суддям, бо могла зробити небажане враження на Отців Собору, та, зовсім певно, не промовляла б у користь Фотія. Тому цісар вислав патриція Івана Кокеса, який стрінув Ігнатія на чолі походу біля церкви св. Юрія, і заявив, що цісар наказує йому під карою смерти скинути архиєрейські ризи, а явитися лише в монашій одежі. Цілий похід розігнала цісарська міліція, а Ігнатій у товаристві патриція Кокеса, явився на Соборі в церкві св. Апостолів. Йому не дозволено взяти до товариства жадного свого приятеля.

Вже на саму появу Ігнатія цісар Михайло попав у страшну лють та став визивати його різними сороміцькими словами. Ігнатій відповів йому, що, все ж таки, ці прозивання й зневаги цісаря легші від тортур, які він досі переносив. По такій заяві Ігнатія цісар замовк, показуючи Ігнатієві місце на окремій дерев'яній лавці. Ігнатієві дозволено також говорити з легатами, перший раз від часу їх прибуття до Константинополя.

Перш усього, Ігнатій зажадав від леґатів виключення зі складу суду і взагалі з Собору, самого Фотія, що незаконно присвоїв собі його престіл; щойно потім він стане боронити свого права. Ігнатій, звернувшись до леґатів, запитав їх голосно про причину їх прибуття до Константинополя.

— "Ми представники Римського Папи та одержали від нього доручення прослідити твою справу" — відповіли йому.

— "Чи ви принесли від папи будь-якого листа для мене?" — питав Ігнатій.

Леґати відповіли йому, що не принесли для нього жадних листів, бо не приїхали до нього, як до патріярха, а щоб, поступаючи згідно з канонами Церкви, зложити його з уряду патріярха на цьому Соборі.

— "Якщо справа так має́ться" — казав Ігнатій, — "то, перш усього, зложіть чужоложника, Фотія, а якщо ви цього не зробите, то ви не є жадні судді."

Ці останні слова зробили на приявних велике враження, бо всі зрозуміли, що противник Ігнатія не міг бути предсідником його суду. Тимбільше, що вже з минулого Грецької Церкви знали, що папа Іннокентій I зарядив був у справі суду над св. Іваном Золотоустим, щоб іще перед його судом повернено йому всі права патріярха разом із престолом, щойно потім міг відбуватися над ним суд.

На Соборі повстало велике замішання, а деякі Отці висказували заголосно вияви своєї симпатії для Ігнатія. Натомість, цісарські достойники стали домагатися від нього резигнації, щоб уникнути заворушення народу. Та Ігнатій не подався. На цьому замішанню скінчилася перша сесія Собору.

Подібні були й інші сесії, на які припроваджувано Ігнатія. Він уперто твердив, що цей суд не законний, бо не придержується канонів Церкви. Подруге, його судді, папські леґати, сторонничі, бо їдять при одному столі з Фотієм, його противником, та принимають від нього дарунки; отже він не признає їх за своїх суддів,

а відкликається до суду самого папи, від якого прийме з покорою кожне рішення.

Після цієї заяви Ігнатій відмовився вже приходити на суд, кажучи, що коли суд судить єпископа, то по нього приходять два інші єпископи і то лише три рази, а не кожного дня; по нього ж приходить один ляїк і один диякон.

Йому зроблено заввагу, що він не був законно свячений, бо цісар має свідків, які можуть це доказати. На те Ігнатій відповів таке:

— "Де є такий закон, що давав би цісареві право ставити свідків проти єпископа? Якщо я не є єпископом, то він не є цісарем і всі тут приявні не є єпископами, сам Фотій не є єпископом, бо майже всі тут приявні одержали свячення, безпосередньо або посередньо, з моїх негідних рук."

По цій другій заяві Ігнатія повстало знову замішання на Соборі так, що цілу справу перервано на десять днів, а самого Ігнатія замкнено до в'язниці, де він просидів без їжі і сну.

Ніхто вже не брався боронити Ігнатія, бачивши, як митрополитові з Анкари, що домагався канонічного поступування для Ігнатія, по варварськи розтято голову мечем, а інших єпископів, що піддержували його домагання, таки добре побито.

Продовж тих десяти днів перерви цісарський двір підшукав свідків, що мали доказати незаконність Ігнатієвого патріярхату. По грецькому звичаю їх могло бути дванадцять, а по римському звичаю мусіло бути сімдесят двох. Легати настоювали, щоб доставлено сімдесят двох свідків. Фотій і цісар згодилися на те. Суд не взяв до уваги майже дванадцять-літнього патріярхату Ігнатія, продовж якого ніхто ніколи не робив Ігнатієві найменшого закиду. Переслуханням свідків цісаря закінчено суд над Ігнатієм, не давши йому ніякої можности представити свідків у своїй обороні.

Ігнатія на очах цілого Собору вдягнено в старі й подерті архиєрейські ризи: єпітрахиль, омофор і палію, яку він одержав від папи. Піддиякон Прокопій, якого Ігнатій суспендував був за неморальне життя, здирав із нього всі ризи почерзі, а всі приявні кричали: "Анаксіос!" (Негідний). Так Ігнатія засуджено, зложено й анатемізовано, а Фотій став патріярхом Константинополя.

Щойно по всьому, Собор зарядив іще одну сесію, на якій прочитано листи папи у грецькому перекладі, всупереч волі папи, який виразно бажав, щоб листи були прочитані на початку Собору. При цьому, як уже згадано, деякі важні місця поперекручувано, а пропущено всі місця, що відносилися до оборони Ігнатієвого патріярхату та незаконности Фотія. Це легко ствердити, порівнюючи оригінальний текст листів із протоколами Собору, що їх переклав на латину бібліотекар Анастасій.

Уже по засуді цісар віддав Ігнатія в спеціяльну "опіку" трьох посіпак: Теодора Моруса, Івана Горґанітеса та Миколи Скутелопіса, що, знущаючись над ним, замкнули його до гробу Констянтина Копроніма, в підземеллях церкви св. Апостолів. На другий день знову прийшли вони до нього. Один із них, узявши руку Ігнатія в свою, на чистому папері підписав його ім'я. Над цим підписом дописано таку декларацію:

"Я, Ігнатій, негідний єпископ Константинополя, признаюся, що я не був канонічно вибраний і виконуючи довгі роки мій уряд, не поступав за святими і справедливими законами, а був тираном."

По переданню цієї декларації цісареві, Ігнатія звільнено з гробу і знову дозволено замешкати в палаті його матері Прокопії.

6. Ігнатій апелює до Риму

Патріярха Ігнатія осуджено й усунено. Та це не лише не причинилося до замирення Грецької Церкви, а

навпаки, ще більш завогнило її внутрішню кризу, бо Ігнатій мав багато приятелів, до яких долучились також нові, на яких Ігнатієва мужня постава на Соборі зробила велике враження.

Цісареві вдалося "переконати" папських леґатів. Та не був переконаний іще сам папа, а папа Микола I був дуже вразливий на всякі переслідування й кривду, недаром же всі сучасні історики називають його "покровителем переслідуваних".

Грецькі хронографи оповідають, що папські леґати були в Константинополі до серпня 861 р. Разом із ними поїхав до Риму цісарський секретар Констянтин (найвищий урядник — щось наче премієр міністрів), що був навіть близьким свояком цісаря. Він повіз до Риму всі акти Собору, разом із листами цісаря й Фотія до папи Миколи I.

Цісар писав у своєму листі, що Ігнатія осуджено на підставі тридцятого Апостольського канону, що, зрештою, можуть підтвердити леґати. Цісар порівнює цей Собор до Нікейського, говорить про вибір Фотія на наслідника та щераз просить його затвердити.

Фотій у своєму листі відповідає на попереднє папське коротке письмо дуже скромно й покірно. Він старається переконати папу, що останні події в Константинополі були конечні й неминучі. Між іншим пише він таке:

"...Лише любов допомогла моїй смиренності без нарікання знести в покорі батьківську нагану Вашої Святости, що немов стрілою спала на мене, я знаю, що вона не була подиктована пристрастю ні ворожим наставленням, а висловом щирої, і для ладу в Церкві найбільш зрілої, розваги...

"...Тому, що вже ніщо не стоїть на перешкоді, щоб брат братові, а діти батькові, одверто говорили правду (бо ніщо не є так гідне приязни і нема більшого друга від правди), отож нехай і мені буде вільно щиро й отверто говорити не тому, щоб Вашій Святості протиставитися, але щоб себе боронити..."

Фотій знову пише, що був насильно змушений до приняття єпископства та що він потерпів дуже багато з цього приводу, набувши багато ворогів. Назагал Фотій старається вдарити на сентиментальну струну та зм'якшити серце папи Миколи І. Щодо свого скорого переходу з ляїка до єпископства Фотій борониться тим, що:

а) наведені закони в попередньому листі папи є йому незнані й покищо неприняті у візантійській Церкві, бо Захід має свої, а Схід має свої звичаї.

б) Історія візантійської Церкви знає багато таких випадків, де світські люди були свячені на єпископів і їх свячення визнано законними.

в) Він був змушений до цього насильно.

Дальше пише дослівно так:

"...Але котрі ж то канони були незаховані? Константинопільська Церква їх до останньої хвилини не приняла. Лише там може бути мова про ламання канонів, де їх доручено заховати, а чого не доручено, то й незахо-вання його не може бути основою до незаконности."[24])

В цій обороні Фотія не може бути мови про ігноранцію канонів Собору в Сардіка, бо вони вже дуже давно були включені в канони Східньої Церкви. Навіть Трулянський Собор (другий), що відбувся в цісарській палаті в Константинополі і занимався чисто дисциплінарними справами Грецької Церкви, в цілості включив усі постанови Собору в Сардіка до своїх канонів. Св. Іван Золотоустий покликувався вже на ці канони. Також робив це патріярх Герман. Патріярх Ігнатій під час суду також покликувався на ці постанови, що давали йому право до справедливого суду. Навіть сам Фотій згодом включив ці канони до свого Номоканону. Тому годі супонувати, щоб людина такої величини як Фотій, що й досьогодні зачисляється до найбільш учених людей Східньої Церкви, не знав постанов Собору в Сар-

[24]) Migne — vol. CII, col. 594.

діка. Очевидно, що такий спосіб оборони Фотія не міг промовити до серця папи Миколи І.

В одному місці свого листа, де говорить про труднощі пастирського уряду, Фотій каже, що причиною цього є завелике число схизматиків, які утруднюють працю православно-католицького єпископа. Кажучи таке, він натякає також, що багато Ігнатієвих людей доносять різні, невірні сплетні про нього до Риму.

Ми вже знаємо, що Ігнатієві по засуді дозволено часово замешкати в палаті його матері. Це улекшення долі Ігнатія дається вияснити тим, що по відісланню всіх актів Собору до Риму, в Константинополі нетерпеливо очікувано скорого затвердження Фотія папою. Зрозуміла річ, що всяка вістка про будь-яке переслідування Ігнатія, могла мати в Римі великий вплив на негативне рішення папи в справі Фотія. Іншими словами, всяке переслідування Ігнатія в цьому часі було б незручним і неполітичним.

Отже Ігнатій уповні використав цю коротку передишку. Він вислав свого вірного приятеля і щирого друга, архимандрита Теогноса, з листом до папи Миколи І. Патріярх Ігнатій писав у листі таке:

"...Ігнатій, жорстоко переслідуваний і кількакратно арештований, разом із своїми приятелями: десятьма митрополитами, п'ятнадцятьма єпископами, багато ігуменами, священиками й монахами, Нашому Панові, Святішому і Благороднішому Єпископові і Патріярхові усіх Престолів, Наслідникові князя Апостолів, Вселенському Папі Миколі і злученим з ним святим єпископам і цілій Церкві Римлян, мир у Господі.

"Хто дасть мені воду, а очам моїм струї сліз, щоб я міг оплакувати страждання, які спали на мене через варварське й жорстоке переслідування? Муками, в кайданах, голодом і холодом та всякими тортурами, мучили мене мої безжалісні вороги.

"Продовж пятнадцяти днів мене держали в темній і студеній темниці, закутого в кайданах, не зважаючи

на мою недугу, яку вже віддавна маю, та били мене по всьому тілі . . "

Дальше згадує Ігнатій про свої попередні листи, писані до папи, але вони, мабуть, не дійшли до нього (папи), бо ж не було жадної відповіди на них. Він описує докладно свою оборону на Соборі та своє осудження, а при кінці просить милосердя, кажучи:

"...Ось так коротенько я написав про все, а Ти, Святіший Отче, розгорни наді мною своє милосердя і скажи за св. Павлом: "для немічного я немічний". Пригадай собі великих патріярхів, Твоїх попередників: Фабіяна, Юліяна, Іннокентія, Лева; всіх, що боронили правду проти беззаконня, і за їх прикладом вимір кару тим, що допустилися негідного переслідування."[25])

Такий був зміст листа Ігнатія до папи Миколи І. Даремне хтось хотів би шукати в ньому високого реторично-догматичного стилю, чи закритої глибокими алегоріями думки. Це простий і щирий лист спокійного й переслідуваного пастиря, якого серце накипіло великим жалем. Це лист переслідуваного сина до свого доброго батька, що в дуже скрутному положенні звертається до нього за поміччю. Він скаржиться на свою недолю з великим довір'ям і надією та, будучи певним своєї невинности, складає свою долю в руки доброго батька.

Ігнатій полишений своєю єрархією, що розбіглася "страха ради юдейска", остався лише з малою жмінкою вірних друзів, що не покинули його у важкій недолі. Надіючись на поміч Божу і рятунок від Апостольського Престолу, пише не вишуканим стилем, а радше кров'ю свого серця. І, хоч уже минуло одинадцять сотень літ від часу написання цього листа, то ще й сьогодні в кожному читачеві поневолі будиться співчуття до цього пастиря Христового, що немов сам Христос боронить дорученого йому стада, честь свого уряду і своєї особи перед несправедливими закидами.

---

[25]) Mansi, XVI — 47.

Цей лист Ігнатія відвіз до папи архимандрит Теогност зараз по виїзді цісарського секретаря Констянтина до Риму з актами Собору. Щоб і цим разом не попасти в руки цісарської поліції, Теогност перебрався в цивільну одежу.

Тим часом цісар, щоб надати осудженню Ігнатія ще більш урядової поваги й широкого розголосу та так дорешти добити морально його прихильників, особисто проголошує в церкві народові "добровільну декларацію" Ігнатія та його осудження на Соборі.

На самі Зелені Свята цісарська поліція окружила палату Ігнатія з наміром його арештувати, та... Ігнатія вже не застали. Він в останній хвилині, догадуючись причини появи та підозрілого руху поліції біля його палати, перебрався на-скору-руку в убрання слуги та разом із вірним слугою Кипріяном, узявши по два коші на плечі, перейшов непізнаний на дорогу, а вже звідти в темряві ночі дістався до морського берега.

Микита Давид оповідає, що Ігнатій, переходом біля Влахернської церкви, побачив благородного молодця на коні, що промовив до нього: "Бог і Його Пречиста Мати хоронитимуть тебе і твоїх вірних людей". Цей голос додав йому сили й відваги. Він сів на перший корабель, поїхав у сторону Пропонтійських островів, і там, перебравшись за жебрака, просив у людей милостині.

Цісар наказав Орифасові шукати за Ігнатієм по всіх манастирях, містах та островах, але по ньому й слід загинув.

Сучасні грецькі історики оповідають однозгідно, що саме в тому часі в цілій Греції, а головно в Константинополі, був великий землетрус, що повторявся кількакратно продовж сорока днів. Вже з цього можна заключати, що простий народ, який був прив'язаний до старого патріярха, вважав цей землетрус Божою карою за переслідування Ігнатія. Чи можна дивуватися цьому? Як би подібна річ сталася й сьогодні, чи не

вважала б того також за кару Божу? Ото ж у цілій Греції, а головно в столиці, повстали заворушення простолюддя, що грозили режимові явним бунтом, головно тоді, коли до цього бунту стали долучуватися військові частини. Настрашені тим цісар Михайло і Бардас зложили публичну присягу, що заперестануть переслідувати Ігнатія та дозволять йому спокійно доживати віку в будь-якому манастирі. Цю присягу оголошено в цілій грецькій імперії.

Ігнатій дізнався про те. Виявив своє інкогніто патриціеві Петроніеві та зажадав через нього від цісаря його нашийника з мощами святих, на знак, що цісар не заподіє йому нічого злого.

Врешті Ігнатій став перед Бардасом, що його запитав:

— "Чому ти втікаєш з місця на місце?"

— "Христос, наш Спаситель — відповів Ігнатій — казав нам: коли вас в одному місці переслідують, то ви йдіть у друге."

Ігнатій замешкав у манастирі. Землетрус, часті заворушення народу, врешті публична присяга цісаря, стали причиною, що Фотія знову стали покидати навіть його добрі колись приятелі. З того часу залишився його лист до монаха Павла, де він пише:

"...Петро відрікся Христа, нашого Господа, Тома був невірний, а Юда його зрадив. Коли ж ти з жалем повернеш і відречешся всього, що в дурноті мені вчинив, а радше собі самому, бо це може довести тебе до повного знищення, то не пожалуєш. Я моєї дружби до Тебе не змінив, мимо того, що ти забув про неї. Тома й Петро нехай будуть тобі прикладом навернення, бо в цей спосіб зможеш других рятувати в їх блуді, якщо сам навернешся з упадку, а якщо не вернешся (до моєї приязні), то не лишається тобі нічого іншого, як шнур Юди, кажу це з притиском і глибоким жалем..."

7. Чи Фотій діяв у злій чи в добрій вірі?

З огляду на те, що Грецька Церква в одинадцятому сторіччі відкололася від Вселенської Церкви, а сам автор схизми, патріярх Михайло Керуларій, що не відзначався вченістю, запозичив деякі закиди у Фотія, то Фотій став центральною особою в церковній схизмі, що триває досьогодні. Тут хочу навести деякі погляди, що стараються регабілітувати Фотія за всі вчинки, про які ми дотепер говорили.

Як уже згадано, оборонці Фотія стараються цілий спір звернути на тори боротьби за впливи в державі політичних партій, із яких дуже загорілою і скрайньою була т. зв. екстремістична партія, що послуговувалася Ігнатієм, немов сліпим знаряддям.

Фотій, кажуть його оборонці, будучи найвищим цісарським урядовцем, був у дружніх взаєминах із провідником противної партії, т. зв. економістичної, Григоріем Азбестою, та був любимцем більшости грецьких інтелектуалів, із яких рекрутувалася ця партія.

Між тими двома партіями, кажуть оборонці Фотія, йшла запекла боротьба за впливи в державі, а тому, що Ігнатій підо впливом своєї партії суспендував деяких епископів із економістичної партії, він увійшов у конфлікт із нею, що мусів закінчитися його катастрофою, бо цісар станув по боці його противників. Сам Фотій був тут ні при чому і що по резигнації Ігнатія, був вибраний на опорожнений вже престіл Константинополя.

З деяких наведених уже нами сучасних свідоцтв виходило б, що Ігнатій під великою пресією цісаря був згідний зрезигнувати для святого спокою Церкви, але під одною умовиною: його наслідник "має бути одним із синів Церкви", якого віра й минуле будуть без закиду, та що він буде немов коад'ютором Ігнатія. Про це виразно говорить наведений нами лист митрополита Смирни, Митрофана.

Цісар, що гаряче спомагав кандидатуру Фотія, не годився на ніякого іншого кандидата. Фотій під пресією єрархії підписав вимагану декларацію, себто згодився бути коад'ютором Ігнатія й не виступати з жадними заявами проти свого патріярха. Та виходить із документів, що Фотій не додержав слова, бо зложив Ігнатія з престолу. Тому вже в лютні з'їхалися єпископи на синод до церкви св. Ірини і за канонами Східньої Церкви поставили трьох кандидатів, не визнаючи Фотія патріярхом тому, що він зламав публичну присягу. Рівночасно Фотій скликав другий синод до церкви св. Апостолів, а за гадкою деяких: у Влахернській церкві, і там оправдав Азбесту й анатемізував Ігнатія і його прихильників. І саме тоді повстало велике заворушення в столиці.

"...Але Микита каже нам іншу річ, дійсний факт, що не Ігнатій, а його прихильники, перші виступили з розривом, за що вини не можна приписати старому патріярхові, бо строге слідство цісарської поліції виказало його невинність. Цей випадок ясно доказує ще раз, що Ігнатій не був винним, принайменше у зірванню переговорів. Він і не думав про перебрання урядування, що його передав для спокою Церкви, але це вже зайвий раз радикальні елементи екстремістичної партії надужили його наївности і престіжу в піднесенню прапору проти Фотія і проти режиму, який він піддержував..."[26])

Як бачимо Дворнік говорить тут про зірвання переговорів, а не про резигнацію Ігнатія. Кілька рядків дальше він говорить таке:

"...Чому Ігнатій не підписав декларації, якої від нього вимагали і яка могла була причинитися до замирення Церкви? Мабуть тому, що методи Бардаса цьому не сприяли (це криваві переслідування — прим. моя) доброму вислідові. Ігнатій був вразливий на зле трактування його друзів. Може хтось із його вірних одно-

[26]) Дворнік — сторона 61.

думців, схитривши чуйність поліції, скомунікувався з ним та переконав його, що коли цісар вже тепер безпощадно нищить його прихильників, то маючи в руках його резиґнацію, буде нищити їх іще більше."

Із документів виходить, що зірваний синод відбувся під весну 859 р., а його ухвали опубліковано аж осінню 861 р. Чому ж у такому випадку синод анатемізував Ігнатія, коли строге слідство не доказало йому жадної вини? Таку довгу перерву т. зв. п е р в о - д р у г о г о синоду, можна пояснити тим, що в міжчасі усувано всіх прихильників Ігнатія поголовно, а на їх місце свячено нових, уже прихильних Фотієві.

Та тут яскраво впадає ввічі обставина, що коли Ігнатій зрезиґнував, то чому ж так довго й уперто вимагано від нього другої резиґнації, вже підчас самого суду? Чому ж не предложено його резиґнації на суді? Врешті, чому йому спершу було дозволено явитися на суді в архиєрейських ризах?

Думка, що Ігнатій був зрезиґнував, але під пресією своєї партії відкликав свою резиґнацію, не переконлива, бо ціла його постава на суді, в тюрмі та на заслання, говорять що в цьому немічному тілі був сильний і невгнутий дух.

Оборонці Фотія говорять, що справа його свячень також дещо інакше виглядала, як її представили вороги Фотія. Вони кажуть, що коли Ігнатієві вільно було приняти Студитів, виключених його попередником Методієм, так і Фотієві вільно було приняти Григорія Азбесту. Та це порівняння не доказує нічого, бо Фотій був скорше свячений суспендованим єпископом, а щойно потім він міг зняти з нього клятву; будучи ж ляїком не мав права цього робити. Нема також жадних доказів, що собор єпископів перед свяченнями Фотія зняв суспензу з Григорія Азбести, наложену Апостольським Престолом.

Оборонці Фотія оправдують його і від закиду в справі скорого переходу з ляїка до єпископату. Вони кажуть, що це був звичай Візантійської Церкви і на-

водять приклади патріярхів Павла, Тарасія і Никифора. Очевидно, що і їх свячення були суперечні канонам Церкви, але вони були свячені на опорожнені престоли і їх святителі не були суспендовані.

Щодо нарушення прав митрополита в Гераклеї, який мав консекрувати єпископа Костантинополя, оборонці Фотія кажуть, що, мабуть, цей престіл був у тому часі опорожнений, а митрополит міг бути перенесений або усунений під час загальної "чистки". Та це тільки здогад, не підтверджений жадним свідоцтвом.

"...Переговори перед і під час синоду протягнулися довше, як це було передбачено. Різдво зближалося, а приявність патріярха вважали за конечну до торжественних обрядових церемоній. Коли зважити яку велику вагу мала Літургія у візантійському житті та цісарському дворі, то можна зрозуміти телескопічну консекрацію патріярха."[27])

Що св. Літургія сповняла велику ролю в житті греків, це правда, але це зовсім не оправдує поспішного свячення Фотія, хоч би вже з тієї причини, що тоді в столиці було багато зібраних на Собор єпископів, які могли б виконати цю функцію не гірше від Фотія, що брав поспішні свячення останнього тижня і був, так сказати б, "гомо новус".

Для самої цікавости, яку велику зміну перейшов цей спір у грецьких джерелах, наведу один цитат із грецького історика-каноніста Зонара з XII ст., який про цей перво-другий синод Фотія пише таке:

"...Цей синод є означений: святий і великий, перво-другий, Константинопільський синод, зібраний у церкві святих і славних Апостолів. Ті, що читатимуть цей наголовок, дивуватимуться, чому цей синод називається перво-другий. Про нього довідуємося, що він зібрався в церкві св. Апостолів 859 р. і що на ньому повстала дискусія між православними (по Зонару фотіянці —

---

[27]) Дворнік, цит. праця, стор. 51.

І. Н.) і їх противниками. Коли ж православні осягнули свою ціль, то все обговорюване мало бути запротоколоване. Ми довідуємося дальше, що єретики (по Зонару ігнатіянці — І. Н.) спротивилися цьому, бо це означало їх програну і викинення їх із спільноти вірних і саме це стало причиною революти, яка закінчилася боротьбою і проливом крови. Тому перший збір перервав свої наради й ухвали та дещо пізніше (861 р. — І. Н.) скликано другий собор у тій самій церкві для обговорення тих самих справ і вписано до актів догматичні ухвали попереднього синоду. І тому цей синод, хоч був на ділі одним, одержав назву "перво-другого", бо Отці збиралися два рази."[28])

Мимоходом згадаю, що цей синод найважче вдарив по монахах, що були найзавзятішими оборонцями Ігнатія. З усіх його чотирнадцяти канонів сім відноситься до Студитів.

Дальше оборонці Фотія твердять, що ні Фотій ані цісар у своїх листах не просили папу присилати легатів у справі Ігнатія, а в справі закінчення іконоборчої єресі, а папа Микола І сам порушив справу Ігнатія. З цього виходить, кажуть вони, що в Константинополі вважали справу Ігнатія за покінчену.

Що папа Микола І видвигнув справу Ігнатія перший, те годиться з правдою, але якже ж папа чи його легати мали засідати до одного стола на Соборі в такій важній справі, з патріярхом, який так дуже підозрілим способом дійшов до патріярхату за життя свого попередника? Та ще до того консекрований завішеним в урядуванні двома попередними папами, святителем. Надобавок Фотій вислав із посольством до Риму також двох суспендованих єпископів, а це мусіло також утвердити папу в його підозрінню. Мабуть і з тої причини усім Фотієвим єпископам не дозволено

[28]) J. Zonaras: "Commentaria in canones". Migne vol. 137 — col. 1004 і слід.

в Римі служити разом при престолі з західними єпископами.

Взявши до уваги всі ті причини, зрозуміємо, що рішення папи, щоб на початку Собору перечитати його листи в справі Ігнатія й Фотія, є зовсім справедливе й оправдане. Всяке твердження, що справа Ігнатія для греків була покінченою, означає, що вони мали чисте сумління, а це вже перечить усім тогочасним свідоцтвам, які доказують, що ціллю Собору було таки втихомирення грецьких умів, розгарячених усуненням Ігнатія. Справа іконоборчої єресі була вже вирішена дефінітивно на II Нікейському Соборі і патріярх сам у засязі своєї юрисдикції міг проголошувати всі канони цього Собору. Цкаве, що ні за Методія, ні за першого патріярхату Ігнатія не було мови про іконоборців, а взялися вони щойно по виборі Фотія. І стара думка, що Собору було треба більше для втихомирення умів з одного, а для визнання Фотія з другого боку, є ще найбільш правдоподібна. Якщо папа не був би видвигнув справи Ігнатія, а вислав своїх леґатів на Собор, то такий поступок папи був би згори апробував новий стан справи в Константинополі, іншими словами, папа був би годився на усунення Ігнатія та затвердження Фотія. На те, мабуть, і числив Фотій. Та сталося інакше.

Знаємо вже, що папські леґати приїхали до Константинополя осінню, а Собор зачався щойно весною, чому ж така довга проволока? Леґати згідно з інструкціями папи старалися прослідити справу Ігнатія. Їм ставлено перешкоди, аж врешті під пресією вони згодилися попирати справу Фотія і, всупереч інструкціям, видавати будь-які рішення, що їх папа застеріг собі. Чому цісар і Фотій натискали так сильно на те? Бо знали згори, що папа не видасть прихильного рішення Фотієві, але анулює усунення й анатему Ігнатія та домагатиметься його привернення, а цього їм найменше хотілося.

Пригадуємо собі, що на суді закидано Ігнатієві, чому він не відповів папі в справі Григорія Азбести, який покликуючись на канони Собору у Сардіка, апелював до Риму.

Ігнатій відповів, що п'ять днів по одержанню письма від папи був арештований і не міг уже на нього відповісти.

Дивною видається і та обставина, що Фотій, пишучи до папи твердив, що Грецька Церква не заховувала досі постанов Собору в Сардіка, а вже тут Ігнатія судять за невиповнення тих самих канонів, і того самого Собору.

РОЗДІЛ III.

РИМ ВИРІШУЄ СПРАВУ ФОТІЯ

1. Папа Микола I боронить правопорядку в Церкві

Тим часом унутрі грецької держави зайшли деякі зміни. Першою подією була перемога двох полководців: Петронеса і Назараса над еміром Омаром. Із того приводу в столиці держави відбувалися торжества, під час яких Бардас був проголошений цезарем. Це сталося на самий Світлий тиждень 862 р. Історики признають, що Бардас, ставши спів-регентом імперії, почав заниматися внутрішньою її організацією. З обняттям нового становища зайшла в Бардаса одна зміна: він став остигати до Фотія. Бардасові, що нарешті діпняв своєї мети, вже не треба було піддержки патріярха, щобільше, новий патріярх став для нього подекуди невигідним та непотрібним, бо через нього було багато клопоту та заворушень.

Цісар Михайло III бавився дальше, як і перед тим, дбаючи більше про цісарські мармурові стайні, як про своїх підданих. Нічні "забави" проходили дальше, як і передтим. Микита і магістер Симеон пиштуь, що Фотій ніколи не картав Михайла за ті забави, але сам дуже часто брав у них участь, не так для приємности, як радше з обов'язку та чемности для свого добродія.

Микита пише про одну розмову цісаря, коли він сказав таке:

— "Патріярхом для мене є Теофіл (ім'я блазна, що грав ролю патріярха в нічних забавах), для Бардаса Фотій, а патріярхом народу є Ігнатій."

Цісар бавився, Фотій толерував ті забави, а народ тужив за Ігнатієм.

Магістер Симеон розказує, що одного разу під час забави цісарський протосекретар розказував цісареві жартом, що Фотій проголошує нову науку про дві душі в людини і тому домагається подвійної порції напитку.

Цісар розвеселений казав закликати Фотія:

— "То так догматизуєш, хазарське лице? — А до Фотія сказав: "Чи ти так учиш, мазука?" (мазука це тривіяльне слово, що складається з початкових складів трьох слів).

Це, очевидно, був тривіяльний жарт неморального цісаря, та, всежтаки, він не свідчить про належну пошану до найвищого представника Церкви в державі; це схоже на протекційне поклепування по плечах того, кому зробимо якусь ласку.

* * *

Папські леґати вернулися вже до Риму та склали папі звіт із ходу Собору, про осудження Ігнатія і затвердження Фотія. Два дні пізніше цісарський секретар Лев одержав від папи авдієнцію, при чому передав акти Собору, що складалися з двох частин: в одній хід Собору й дисциплінарні канони, в другій ухвали у справі іконоборства.

Вже з-поміж рядків актів Собору, хоч вони були дуже обережно вистилізувані, папа пізнав, що не все пішло так, як він цього бажав. Уже тоді папа постановив покарати леґатів, але не скорше аж довідається правди від обидвох сторін, себто він очікував іще вістки від Ігнатія.

Папа Микола I у прияві своєї пресвитерії заявив Левові, що не посилав леґатів судити Ігнатія, ані затверджувати Фотія, а щоб вони донесли про дійсний стан подій у Константинополі. Знаємо, що Лев іще довго сидів у Римі, стараючись одержати затвердження постанов Собору, та не добившись нічого, вернувся домів із порожніми руками.

18 березня 862 р. папа пише енцикліку до східніх патріярхів та всіх єпископів Сходу, в якій сповіщає про незаконне усунення Ігнатія й узурпацію Фотія. Він вияснює, що легати були вислані лише для розслідження справи, а не видавання рішення (в енцикліці говориться про "інквізіціо ет еґзамінаціо", а не про "дефініціо"). Легати поступили незаконно, пише папа, бо:

а) Ігнатія осуджено без достаточних доказів, б) ще перед осудженням посаджено наслідника, в) піддані патріярха виконували засуд, г) Фотій нагло з ляїка став єпископом.

Папа пише з притиском, що Апостольський Престіл не погодиться на таке беззаконня. Він наказує, щоб східні єпископи не видавали рішень, які належать до Апостольського Престолу в Римі.

В окремому листі до Фотія папа знову титулує Фотія "Viro Photio" ("мужеві Фотієві"), значить, папа не визнає його патріярхом. Папа пише до нього про примат і що не є справою підданих входити по своїй уподобі в спір з Апостольським Престолом, але заховати його заряджения. Між іншим папа писав таке:

"...Нема жадного сумніву, що свята Римська Церква через князя Апостолів Петра, який із уст самого Господа був наділений приматом, є головою всіх Церков на те, щоб держала порядок і добре заряджувала всіми церковними справами та інституціями, які вона згідно з переданням Отців, декретами папів та канонами Соборів, безперервно й нестружено переховує та їх захования вимагає."

Дальше папа відповідає на деякі точки Фотієвої оборони. Перш усього, у справі поклику Фотія на попередніх патріярхів, що стали скоро з ляїків єпископами. Папа каже, що патріярх Нектарій був виїмково затверджений папою, бо в часі аріянізму не було жадного сильного духом мужа, що міг би успішно боротися з єресєю. Та патріярший престіл був тоді опорожнений. Папа Адріян опрокидав вибір Тарасія, але з уваги на іконоборство треба було папі його затвердити.

Щодо Амвросія з Медіоляну, то його вибір був рідким випадком Божого покликання, та Амвросій не старався про єпископат, а навпаки сховався, коли його хотіли святити. Це сталося по смерти аріянського єпископа Авксентія, що знищив церкву в Медіоляні. В усіх згаданих випадках єпископські престоли були опорожнені. У Фотія не може бути мови про виїмок, бо законний єпископ Константинополя живе і не був зложений законно з престолу. В цьому випадку зроблено духове чужоложство.

Фотій боронитьсяся, — пише папа дальше, — що не знає законів Собору в Сардіка і наведених папських декретів. Ці ж закони вже віддавна знані цілій Вселенській Церкві і всюди їх заховується. Фотій не хоче їх знати тому, що вони осуджують його ординацію.

Фотій твердить, що насильством був змушений до єпископства. На жаль, його поступування не годиться з таким твердженням, бо про добру волю Фотія не свідчить ані переслідування Ігнатія, ні усування його вірних єпископів із престолів, ані сам засуд невинного Ігнатія, якому не доказано жадного злочину. Треба берегтися судити невинного.

Ігнатій був визнаний Апостольським Престолом і ним затверджений, тому ніхто не може його усунути без згоди Апостольського Престолу.

Фотій згадує про різні партикулярні звичаї Церков, ніхто цьому не противиться, з одним лише застереженням, щоб вони не виступали проти канонів Вселенської Церкви.

Вкінці папа обвинувачує Фотія за понижаюче трактування папських леґатів і за перешкоджування в перепровадженні справи Ігнатія так, що леґати не мали змоги усталити чи він винний чи не винний. Папа пише також про фальшування тексту його письма, яке в неправдивому виді і то щойно по засуді Ігнатія, було перечитане Отцям Собору. Стільки до Фотія.[29])

[29]) Mansi, XV 259-265.

Цісареві папа писав також про примат папи, про перешкоджування леґатам, стверджуючи, що засудження Ігнатія несправедливе, бо сам же цісар дванадцять років тому видав йому дуже гарне свідоцтво перед папою Левом IV, а під час його патріярхату ніхто не вносив на нього жадної скарги. Тому папа не може Фотія затвердити.[30])

Ось так відповів наслідник Петра в обороні переслідуваного брата. Папа Микола I заговорив як "власть імущий", дарма, що своєю відповіддю ставив могутню візантійську імперію у ряди своїх противників. І в цьому саме було, є і буде джерело сили Вселенсько- Католицької Церкви.

* * *

По довгій і утяжливій подорожі та численних небезпеках прибув у цивільній одежі архимандрит Теогност до Риму з листом Ігнатія, про який була вже мова. Щойно тепер папа одержав рапорт і від другої сторони. Папа також довідався, що святителем Фотія був Григорій Азбеста.

Папа скликав на квітень 863 р. Собор до Риму, що зачався в церкві св. Петра і був перенесений до церкви св. Івана в Лятерані. Папа доручив Отцям Собору розглянути в першу чергу захування його леґатів у Константинополі. Захарія признався при переслуханні, що переступив свої повновласті. Собор його екскомунікував і раз назавжди позбавив єпископства. Родоальда в тому часі не було в Римі, він був у короля Льотаря, тому його справу відложено до часу його повороту. Лятеранський Собор видав у справі Фотія шість декретів:

Перший декрет вичисляє незаконність поступування Фотія і позбавляє його духовної гідности. Якщо він не уступить добровільно з престолу й не віддасть його правному патріярхові, буде екскомунікова-

[30]) **Mansi, XV — 265.**

ний на досмертну відмову св. Тайн. Декрет вичисляє такі проступки Фотія: 1) Фотій, будучи ще ляїком, належав до схизматицької партії, 2) з ляїка став нагло єпископом, 3) дався святити суспендованому єпископові, 4) за життя правного єпископа зайняв його престіл, 5) удержував зв'язки з екскомунікованими, 6) зломав торжественно зложену присягу й анатемізував Ігнатія, 7) з насильством відносився до легатів, не дозволяючи їм виконати доручене завдання, 8) усунув незаконно численних єпископів, що відмовилися його визнати, 9) в злочинний спосіб повівся з Ігнатієм.

Другий декрет говорить про справу Григорія Азбести, якого складає з усіх духовних урядів, а якщо б він не повинувався, то анатемізує його до смерти.

Третій декрет уневажнює всі свячення, що їх доконав Фотій і всіх духовних, ним висвячених, суспендує.

Четвертий декрет звертає Ігнатієві всі права до престолу у Константинополі.

П'ятий декрет привертає всі права до престолів усім єпископам, зложеним із урядів за Фотія.

Шостий декрет анатемізує щераз усіх іконоборців.

В осені 864 р. інший Лятеранський Собор анатемізував другого папського легата Родоальда. І так Рим сказав своє тверде слово в справі Ігнатія.

Цю гостру відповідь папи приписують оборонці Ігнатія старанням архимандрита Теогноста, що ненавидів Фотія, бо був провідником екстремістичної групи. Тим самим супонують, що папа Микола I дався несвідомо втягнути у внутрішні непорозуміння Грецької Церкви. Таке твердження опирають на факті, що легат Захарія, по своєму повороті до Риму сповняв дальше свою функцію на папському дворі, аж до приходу архимандрита Теогноста до Риму. Що те все не згідне з правдою, виходить ясно з факту, що папа вислав свою енцикліку до східніх патріярхів і єписко-

пів та листи до цісаря і Фотія, в яких не визнав Фотія, ще перед прибуттям Теогноста до Риму. Зрозуміло, що по прибутті Теогноста папа довідався про цілий хід події у Константинополі подрібно і всесторонно.

Оборонці Фотія, стараючись оправдати Фотія, звертають причину непорозуміння і його впертости в бік спору за Болгарію. Вони твердять (напр. Дворнік), що спір загострився не через справу Ігнатія, а через домагання папи Миколи I до греків відступити з Болгарії, яка щодо юрисдикції повинна належати до Апостольського Престолу, з огляду на її колишню приналежність до західно-римського цісарства. Та цей спір тоді не був іще такий актуальний, бо, як відомо, болгарський князь Борис охрестився був щойно 865 р., і аж по його хрещенні справа Болгарії стала більш актуальною, бо Болгарія була вже християнською державою.

Що папа Микола I трактував справу Ігнатія дуже серіозно, про те свідчать його енцикліки до всіх східніх патріярхів, а відомо, що папи робили це тільки в дуже важних справах. Тимбільше, що папа Микола I, орієнтуючись у справах Візантійської Церкви знав, що східні патріярхи попали були в цілковиту залежність від константинопільського патріярха, через їх політичну і матеріяльну залежність від державного апарату, який попирав Фотія. Чи виплатилось би було папі зражувати собі цілу імперію з численними митрополіями і єпископствами для одного болгарського єпископства, якого ще фактично в тому часі не було?

Вже хоч би з тієї одної причини мусимо прийняти думку, що оборона Ігнатія зі сторони Апостольського Престолу була обороною правопорядку в Церкві, а не торгом за майбутню юрисдикцію в Болгарії, як думають оборонці Фотія.

"...Замість амбасадорів цісаря інші люди прийшли до Риму, а саме т. зв. заступники Ігнатія, головні спри-

чинники всього лиха, що розділювало Візантійську Церкву. Найголовнішим з-поміж них був архимандрит Теогност і його прихильники. Всі вони старалися перетягнути папу на свій бік. І, хоч ніодин із них не мав листа від Константинопільського патріярха, папа Микола радо прийняв скитальців, слухаючи їх жалів та донесень у тій справі. Теогност прийшов, як висланець Ігнатія, хоч, як я вже згадав, екс-патріярх не вислав до Риму жадної апеляції і нікому не дав уповноважнення діяти в його імені. Теогност, будучи одним із провідників Ігнатієвої партії, сам себе таким зробив."[31])

Вищенаведені слова сугерують, що відповідальність за осудження Ігнатія й узурпацію Фотія, поносить не сам Фотій і цісар, але Ігнатієва партія, а головно Теогност, що діяв немов самозванець і щойно він узявся переконувати папу в невинності Ігнатія. Таким ставленням справи свідомо замовчується історичний факт, що Ігнатій вже по своєму засуді, переживаючи в палаті своєї матері, висилав кількакратно апеляцію до Риму у формі листів, як ми вже згадували. Останнього листа завіз папі Теогност.

Та уявім собі, що і цього листа папа не одержав, але ми знаємо, що папа одержав усі акти Собору, а на Соборі Ігнатій, підозріваючи сторонничість легатів, у приявності цілого Собору сказав: "Я вас не признаю своїми суддями, я відкликуюся до суду самого папи і від нього прийму кожне рішення". Чи така публична заява не є апеляцією? Якже ж міг Ігнатій сильніше апелювати?

Та з листа Ігнатія знаємо, що він не раз, а кілька разів писав до Риму, тільки ніодин із тих листів не дійшов до адресата, бо про це вже подбала цісарська поліція. В який же інший спосіб міг Ігнатій вислати до папи апеляцію? Чи був би доручив її секретар Кон-

---

[31]) Дворнік, цит. праця, сторона 96.

стянтин, чи може папські леґати, що переступивши свої повновласті, причинилися до його засуду?

Дворнік твердить також, що обороняючи Ігнатія, папа кермувався не лише співчуттям чи милосердям, але, вважаючи Ігнатія більш податливим і м'якосердним, сподівався виторгувати юрисдикцію над Ілірією (Болгарією) скорше від нього, як від Фотія. Що папа кермувався милосердям, цього не заперечуємо, але що він це робив у надії скоршого відібрання юрисдикції над Ілірією, цьому перечить факт, що Ігнатій по своєму приверненні на Константинопільський престіл, без відома й проти волі папи висвятив єпископа для Болгарії. Отже не був він уже такий мякосердний, яким його хочуть представити оборонці Фотія.

2. Фотій у боротьбі з папою

В життєписі Ігнатія подається, що одного дня під час збірної авдієнції у Фотія, явився чоловік, що називався Євстратій, та передав Фотієві два листи: один із них був адресований до папи Миколи I від патріярха Ігнатія, а другий від папи до Фотія.

У першому Ігнатій скаржився на цісаря, описуючи його злочин, а в другому папа оправдувався перед Фотієм за своє дотеперішнє поступування. Посланець Євстратій заявив публично, що він був у Римі, щоб передати папі листа Ігнатія, але папа не хотів навіть до рук взяти цього письма.

Обидва листи Фотій передав цісареві, що запалав іще більшим гнівом проти Ігнатія, як каже життєписець, і хотів із ним брутально покінчити, але хитріший та розважніший Бардас порадив зробити докладне слідство. На всякий випадок, Ігнатія заковано в кайдани й привезено з манастиря до столиці на переслухання. Під час слідства, а головно конфронтацій, Євстратій почав плутатись у відповідях та собі самому противорічити. Спочатку твердив, що одержав листа з рук Ігнатієвого слуги, Кипріяна, а коли його сконфронтовано з Кипріяном, із яким поставлено інших

слуг, то він не міг показати котрий із них Кипріян, ані не знав також жадного іншого слуги. Ігнатія випущено. Євстратій признався, що листи передав йому Фотій. Микита Давид оповідає дальше, що Фотій згодом назначив Євстратія начальником лекторів.

Обидва листи папи: один до цісаря, другий до Фотія, у яких він домагався уступлення Фотія і привернення Ігнатія, держали в Константинополі у великій тайні. Фотій зайшов уже задалеко, щоб міг із честю відступити. Він, зрештою наскрізь світська людина, що не перейшла в своєму житті твердої аскетичної школи в семінарії чи манастирі, не мав змоги навчитися слухати беззастережно своїх церковних зверхників. Був він цісарською ласкою висвячений на найвищий щабель єрархічної драбини в Греції. Держачись тієї ласки, почувався досить сильним та й не думав повинуватися наказові папи, а навпаки, усунувши з престолів усіх неприхильних йому єпископів, приготовлявся до отвертого бунту проти папи.

Саме в тому часі зродилася в його голові думка, щоб свою особисту справу зробити справою цілої грецької Церкви, себто боротьбу за вдержання себе на патріяршому престолі, перенести на догматичне поле, а це стане сильною зброєю в його руках проти папи.

Вищенаведений інцидент із двома листами вказує на намагання Фотія, настроїти якнайбільш вороже до Ігнатія й Апостольського Престолу, самого цісаря. Також не залишив ані однієї нагоди, щоб не дискредитувати Ігнатія в очах народу. Наведемо тут інцидент, який Фотій роздув до небувалих розмірів.

Один із бувших прихильників Ігнатія, Ігнатій із Гієрополіс, який перебіг до Фотія, доніс йому, що патріярх Ігнатій уже по своєму осудженні посвятив престіл відновленої каплички Богоматері на острові Платея, яка належала до церкви Сорока Мучеників, що її знищили руські вояки під час недавнього нападу. Фотій доніс про цей "страшний злочин" Ігнатія до ці-

саря, а на місце "злочину" вислав своїх довірених: митрополита Амфілоха з Сизики, єпископа Теодора з Петри і сенатора Пантелеймона. Вони винесли престіл із каплиці, мили його на березі моря сорок разів і пересвятили щераз. Фотій розголосивши це "святотатство" між народом, хотів Ігнатія представити як нікому непотрібного профанатора.

В тому самому часі Фотій виклопотав від цісаря дозвіл перебрати адміністрацію всіх добродійних фондів і установ, з яких розділювано датки для поодиноких церков, шкіл, манастирів, старечих домів, домів бідних, сиротинців і частинно шпиталів. Те все опинилося тепер у руках Фотія. В звичайній, простій мові це означало: хочеш дальше Ігнатія, то нема для тебе фондів, без яких твоя церква не може обійтися, а коли визнаєш Фотія, одержиш допомогу. Чи треба дивуватися, що навіть найвірніші прихильники Ігнатія зачали його "добровільно" покидати? Ще залишилися при Ігнатієві лише манастирі, що могли дати собі раду без Фотієвої допомоги, але і з ними він почав розправлятися. На підставі постанов т. зв. перво-другого Синоду (про що вже була згадка) Фотій почав розганяти ті манастирі, що не хотіли піддатися під юрисдикцію свячених ним єпископів. Казав навіть порозганяти анахоретів на горі Олімпі, а їх житла й схими понищити й попалити. Багато з тих ченців повтікали до Риму.

***

Ані цісар ані Фотій не відповіли папі на його останні листи. Папа Микола заняв також вичікуюче становище, бо мав увагу заняту походом сараценів, що пхалися вже до середньої Італії. Користаючи з цього замішання в Італії, Фотій постановив діяти. Першою ластівкою Фотієвого пляну був дуже образливий лист цісаря Михайла до папи Миколи I, в якім він робить особисті випади проти папи і проти Апостольського Престолу в Римі. Історики загально годяться, що автором цього листа був Фотій.

Відповідаючи на цього листа, папа пише на вступі, що перед приходом цісарського протоспатарія, що доручив папі останнього листа від цісаря, він був написав письмо до цісаря, як батько до сина, але по одержанні цісарського листа папа мусів своє письмо змінити. Замість обид і наруг, каже папа, він зачне свого листа гарячою молитвою до Того, що дає власть володарям, а проти якого цісар виступає. Щодо погроз цісаря папі, нехай він собі пригадає історію про Давида й Голіята, що був убитий своїм власним мечем.

Всі особисті обиди папа йому прощає і дякує Богові, що мав добру нагоду страждати. Цісар, говорячи про священиків, не повинен думати хто вони є, але в чиєму імені вони говорять. Про наслідників св. Ап. Петра треба думати, як про начальників Церкви. Папа наводить цілий ряд листів, що їх писали папи до цісарів, зазначуючи, що папи ніколи не писали листів до тих цісарів, які попали були в єресь.

Ніхто з попередніх цісарів не приказував папі, але всі вони просили. Щодо цісаря Михайла, то він мусів забути про зміст своїх власних листів, написаних до цього часу. Цісар порівнює латинську мову до с к и т с ь к о ї і варварської, на те папа каже, що всі мови походять від одного Творця, одного Батька, а латинська зокрема була вивищена, бо нею були написані букви на хресті Ісуса Христа. Чи не видається нелогічним і смішним, що цісар з гордістю називає себе "Цісарем Ромеїв", а сам не лише не знає їх мови, але ще й насміхається з неї? Якщо ж римляни є варварами, то і цісар Михайло є цісарем варварів. Якщо ж Рим є для нього старим містом, то цісар Гонорій назвав його "Вічним Містом". Якщо ж цісар має право судити Ігнатія, то чому ж він просив папу прислати легатів на другий суд Ігнатія, коли він уже був засуджений цісарем?

Уже канони Константинопільського Собору (381) забороняють, щоб суддями єпископа були люди підозрілі, вороги підсудного, зложені з уряду або екско-

муніковані, його підвладні, або люди на нижчому ступені єрархії, пише далі папа.

Ігнатій не був зложений патріярхом, але сам був патріярхом, і ні в якому випадку не повинен був бути зложений із уряду ворогами й підозрілими суддями. Тимбільше не мав права його судити хтось зложений, прогнаний чи екскомунікований Ігнатієм. Єретики не мають права судити православного єпископа в церковних справах. Чи Григорій із Сиракуз не був виклятий? Чи Євлампій, Петро і другий Петро, за свої злочини не були виключені з Церкви? Папа щераз підкреслює, що підчинені й нижчі урядом не можуть судити наставника, бо це проти Божих і церковних законів.

Ігнатій міг бути зложений лише Римським Престолом і тут знову папа наводить цілий ряд імен з історії, де папи усували патріярхів. Лише цісарська сваволя була причиною усунення Ігнатія. Чи ти хотів стати патріярхом? питає папа. До тебе належать світські справи, а священики належать до Бога. Що це за цісар, що спровадив світських людей, щоб насміхом і наругами понижували на суді єпископа? Він доставив іще й фальшивих свідків на суд, що були його сліпим знаряддям. Навіть кількість єпископів, зібраних на суді Ігнатія, не може легітімувати його засудження. Число ніколи не заступить Божого страху і справедивости, ані справедливого канонічного поступування.

Дальше папа висловлює здогад, що автором цісарського листа не був сам цісар, а якщо і він його написав, то грішить незнанням звичаїв, законів і історії Церкви. Про примат папа пише таке:

"...Богом поставленого фундаменту не зрушить жадна людська сила, бо що Він установив, це триватиме вічно. І грішить той, хто важиться противитися Божому зарядженню. Ці привілеї, говоримо з притиском, будуть вічно тривати, бо їх корінь у Бозі і Ним засаджений. Можна його потоптати, але не знищити;

можна його підірвати, але ніколи вирвати. Ці права установлені перед твоїм володінням, каже папа, вони славити Бога, є сьогодні та перебудуть тебе. І як довго буде в світі проголошувана Христова наука, вони стоятимуть непорушно. Ці права є надані цій святій Церкві Христом, а не Соборами, які їх лише славили і шанували. Перший Нікейський Собор, як і інші, знали, що Римська Церква одержала від Петра всі свої права, повновласті та провід Христового стада, як уже папа Боніфатій про те говорив.

Св. Петро і Павло в Римі жили й умерли, а не так, як Константинопіль через грабіж князів збагатився костями св. Андрія, Луки й Тимотея, щоб так цісарям здобути більше прав. Візантія все була "кривавою раною Церкви".

Щодо жадання цісаря, вислати насильно архимандрита Теогноста, папа з обуренням відкидає це домагання, кажучи, що воно означало б його певну смерть. Папа ніколи не нарушить святого права азилю, бо це рівнялося б зраді Юди.

Щодо погроз цісаря, піти походом на Рим, то папа цього не боїться, він уповає на Божу поміч. Цісар у найгіршому випадку, каже папа, може вбити його тіло, але душі не вдіє нічого. До того між Римом і Константинополем є ворожі йому народи, яких він (цісар) мусить наперед покорити. Папа цісареві Крети не забрав, ані Сицилію не пограбував, провінцій не анектував, ані церков на передмісті Константинополя не спалив. (Все це алюзії до варварських чинів греків в Італії).

Вкінці папа пропонує цісареві вислати до Риму Ігнатія й Фотія, або їх представників, і тут покажеться, хто винен. Папа закінчує листа анатемою на того,

хто б цього листа поважився сховати перед цісарем, або при перекладі змінити його зміст.[32])

3. Вбивство Бардаса

Микита й інші хронографи оповідають про дуже характеристичний сон Бардаса, якого він оповів своєму довіреному приятелеві, Філотеєві. Йому снилося, що, входячи з цісарем Михайлом III до церкви св. Софії, на кожному вікні церкви він бачив янголів. Уже всередині церкви приступило до них двоє людей: один із них повів Бардаса наліво, а другий Михайла направо.

В самому святилищі на патріяршому троні сидів поважний, сивобородий старець. Це був св. Петро, а біля нього з двох боків стояли по одному, страшні видом люди. Перед св. Петром клячав патріярх Ігнатій і крізь сльози скаржився. Св. Петро зі зворушенням запитав його: "Хто тобі зробив кривду?" Ігнатій показав рукою в бік Бардаса. Тоді св. Петро дав мужеві зі свого правого боку короткий меч, наказуючи випровадити Бардаса на подвір'я й посікти на шматки. Виходячи з церкви Бардас чув, як св. Петро ганив цісаря і грозив такою самою карою. Мокрий із переляку пробудився Бардас із того сну.

По цьому сні Бардас наказав в'язнити Ігнатія продовж трьох місяців на одному острові в дуже важкій, відокремленій тюрмі.

Саме в тому часі був цісарським конюшним Василь Македонець, що перед тим був веслярем при цісарській фльоті, звідки цісар Михайло взяв його на цісарський двір. Цісареві вже остогид був Бардас, тому він постановив зробити цезарем Василя, а Бардаса спекатися, з чим зовсім не крився.

До виконання цього пляну цісар разом із Василем зааранжували похід на Крету, в якому цісар наказав

---

[32]) **Mansi, XV — 216 sq.**

Бардасові взяти участь. Ціла воєнна виправа рушила до порту поза Константинополем, де всі мали всісти на кораблі. Настала ніч; цісар наказав розложити табори. Він же й уложив цілий плян морду Бардаса, у який, крім Василя, були втаємничені ще такі особи: Маріян — брат Василя, Симбатій — шурин Бардаса, Петро Болгарин, Іван Халдус і Костянтин Токсарас. Цісар вислав до Бардаса післанця з наказом явитись у його шатрі на воєнну нараду. Коли Бардас увійшов до шатра, скриті там заговірники кинулися на нього з мечами і на очах блідого мов смерть цісаря порубали його. Це сталося 21 квітня 866 р. в дев'ятій годині ранку. Від мертвого тіла Бардаса відрубали його статеві части та, застромивши їх на списа, наказали носити по таборі. Цісар і не думав іти походом на Крету, а зараз же вернувся до столиці. Так ганебно закінчив своє життя Бардас, що приніс Ігнатієві стільки кривди й терпіння.

Цісареві, що вертався "з воєнної виправи" Фотій урядив тріюмфальний в'їзд до столиці. Вийшовши з численною процесією, Фотій кинувся цісареві до ніг, хоч — про що була мова — на Соборі 869 р. заборонено було робити такі речі в майбутньому.

Незадовго по вбиттю Бардаса Михайло адоптував Василя за свого сина, дарма, що син був удвоє старший від нього, та іменував його спершу магістром, а вже в травні цього самого року казав коронувати його на цезаря. Це сталося 26 травня 866 р.

Історик Амман пише в своїй історії Церкви про цісаря Михайла таке:

"...Теодора, назагал релігійна, передала виховання свого сина Михайла, братові Бардасові, що був її співрегентом, а згодом став цезарем. Він виховав Михайла в найбільш збочений і несумлінний спосіб, передаючи йому свій наліг п'янства та розпусти. А Михайло був понятливий учень і, ще заки скінчив двадцять перший рік життя, вже став діпсоманіяком (людина нездібна здержатися від уживання алькоголю). Історія знає йо-

го з нечесного імени "Михайла П'яниці". Кілька літ по осягненні повнолітности він став незадоволений із свого дядька (Бардаса) і вбив його, щоб мати всю владу в своїх руках. Його розпуста й непоміркованість стали ще більше нагальні по смерти Бардаса. І, якщо б організація держави була менш досконала, то цілком певно ціла візантійська Імперія була б мусіти зовсім розпастися."

***

Дальший хід подій у Константинополі вимагає деякого висвітлення болгарської справи. Болгари вже від ряду літ непокоїли візантійську імперію, нападаючи на її північні границі та навіть підступаючи під самі мури Константинополя. Хронографи оповідають, що цісар Михайло й Бардас вибралися були навіть походом на Болгарію саме тоді, коли в Болгарії панував великий голод. Князь Борис скапітулював без бою та на домагання цісаря обіцяв охреститися. І це дійсно сталося в Константинополі 865 р. Його хрестив сам Фотій, а цісар Михайло був хресним батьком, тому й Борис одержав хресне ім'я Михайло. Тоді Фотій вислав до Болгарії грецьких місіонарів для охрещення цілого народу.

Та, знаємо з окружнього листа Фотія з 867 р., де він нарікає, кажучи, що ледве проминуло два роки від хрещення болгарів, а вже наїхало туди повно римських місіонерів. Що ж сталося? Борис-Михайло бачив, що греки разом із хрещенням хочуть підбити Болгарію політично, тому звернувся листом до папи Миколи I, в якім просить прислати римських місіонерів до Болгарії. Папа висилає місіонерів, разом із легатами: єп. Донатом з Острії, свящ. Левом и дияк. Маріном. Лист папи до Бориса має 106 глав.[34]). Користаючи з тієї нагоди папа передав більше листів до

---

[33]) Амман, Іст. Церкви — стор. 212.
[34]) Mansi, XV — 401-433.

Константинополя. Всі ці листи мають дату 13 листопада 866.

У першому листі до цісаря Михайла III папа промовляє щераз до його християнського сумління та взиває йти дорогою правди. Папа коротко наводить учинки Фотія для усунення й осудження Ігнатія, кажучи, що таким поступуванням ніяке право не може бути ніколи загарантоване Церкві, коли будьхто за своєю сваволею може прогнати єпископа. Папа не може затвердити Фотія, якого висвятив схизматицький єпископ і він уже через те одне не є законним єпископом. Вкінці папа заявляє, що він зробив усе, що було в його силі й праві, а решта залежить уже від Бога. Щераз жадає усунення Фотія та привернення Ігнатія.

У другому листі до Фотія папа коротко вичисляє всі його зломання церковного закону та рішуче жадає уступлення.

Третій лист був до Бардаса, бо папа не знав іще про його смерть. Цей уже пішов на Божий Суд.

Також і про Ігнатія папа не забув. Він написав йому коротенько про все, що було досі зроблено в його справі зі сторони Апостольського Престолу. Папа піддержує його на дусі в надії на скору Божу поміч, вказуючи на приклад святих.[35])

У листі до цісариці Теодори папа теплими словами заохочує її видержати в християнських чеснотах.[36])

У листі до цісариці Євдокії, жінки Михайла III, хоч вона не мала жадного впливу на Михайла, папа також поручає справу Ігнатія.[37]).

Папа написав також листи до впливових сенаторів, взиваючи усунути Фотія, а привернути Ігнатія.[38]).

Вкінці написав листа до єпископів і духовенства Грецької Церкви.

---

[35]) Mansi, XV — 269-271.
[36]) Mansi, XV — 272.
[37]) Mansi, XV — 273.
[38]) Mansi, XV — 276.

Годиться щераз підкреслити, що тверде становище папи в справі Ігнатія не було торгом за Болгарію, тільки обороною правопорядку в Церкві, бо в хвилині писання тих усіх листів Борис-Михайло вже був прийняв римських місіонерів, а грецьких зачав виганяти з Болгарії.

Прийняття римських і прогнання грецьких місіонерів із Болгарії, було немов визовом для Фотія й Михайла III та послужило їм до відвертої, широко закроєної акції проти Рму. Цей факт дав їм нагоду вдарити на патріотичні почування грецького народу. бо останні події в Болгарії мусіли нарушити національну амбіцію греків. Страта впливів, нехай тільки релігійних, у Болгарії була смертною небезпекою для Візантії, бо самостійна Болгарія загрожувала самому існуванню візантійської імперії. Тимбільше, що з північного сходу почали насуватися ще грізніші хмари, могутньої вже тоді Київської Руси-України, що чотири роки тому напала на саму столицю та вкорінь понищила европейські й азійські побереіжжя Чорного моря довкруги Візантії.

Сам Фотій прекрасно орієнтувався в новім положенні, тому з цілої сили вдарив у патріотичні почування греків, а довідавшись, що до столиці їдуть папські легати з листами та єпископом, висвяченим папою для болгарів, постановив першусього не допустити легатів до Константинополя. Їх задержано на границі держави та не дозволено вступити на грецьку територію.

Тимчасом цісар Михайло і Фотій написали дуже гострого листа до Бориса-Михайла, в якім між іншим закинули Римській Церкві єресь. У листі було повно погроз у бік Болгарії.[39]) Князь Борис передав цього листа цісаря в оригіналі, через папських легатів папі. Отже вже з цього листа папа Микола I догадувався, що боротьба Фотія проти Риму вступила в нову фазу.

[39]) Migne, Patr. Gr., 102, 627.

4. Схизма Фотія

Фотій висилає листа до східніх патріярхів, запрошуючи їх до столиці на синод. Свого листа зачинає бомбастичним стилем про диявола, що посіяв кукіль між людьми, зародок усякої незгоди. Він говорить про "кривославних" людей, які перешкаджають у ширенню віри, як ось недавно сталося в Болгарії.

Фотій вичисляє неправославні "ухили" Римської Церкви. Римлян називає латинянами і негідними чести людьми, що вийшли з темряви, то значить із заходу, які, прийшовши до Болгарії, наробили грекам багато пакостей і знищення. Він каже, що латиняни принесли з собою до Болгарії такі "ухили"-єресі: а) суботній піст; б) розділили надвоє Великий Піст, бо їдять у середу сир і молоко; в) забороняють священикам женитися, як маніхейці; г) щераз миропомазують тих, які вже були миропомазані, покликуючись, що лише єпископи можуть миропомазувати.

Про три перші "закиди" Фотія багато не приходиться говорити, бо вони належали до звичаїв Західної Церкви та не мають нічого спільного з догматикою. Як Східня Церква мала свої звичаї, які, як уже папи багато разів писали, Римська Церква шанувала, так само можна було мати Західній Церкві свої звичаї і не було справою Фотія ті звичаї критикувати чи осуджувати. Отже ці закиди Фотія були обчислені тільки на зовнішній ефект, головно ж для розбудження націоналістичних пристрастей греків.

Останній закид має вже в собі деякий догматичний підклад, але він фальшивий у своєму заложенні. Першусього, треба сказати, що дотепер, себто продовж дев'яти віків на Сході можна було миропомазувати також і священикам, а на Заході це було зарезервоване лише єпископам. Та, як ми досі бачили, Римські Архиєреї продовж дев'яти віків ніколи ні одним словом не виступили проти важности св. Тайни Миропомазання на Сході тому, що її адміністрували священики. Рим шанував усі звичаї Сходу.

Відомо, що за східнім звичаєм усі східні патріярхи святили св. Миро раз у рік, під час св. Літургії у Великий Четвер, і це св. Миро розсилали всім єпископам, а ті священикам, які ним миропомазували. Пізніше цей старий звичай Сходу змінили Константинопільські патріярхи так, що право святити св. Миро зарезервували лише собі, а по освяченні розсилали іншим східнім патріярхам. Ясно, що введення такого звичаю нарушувало права східніх патріярхів та було протизаконне.

Та вернімо до закиду Фотія. Він твердить, що римські місіонері щераз миропомазують тих, що їх уже греки миропомазали. Ми знаємо, що св. Миро святив кожного року константинопільський патріярх. А хто ж був тим патріярхом, що святив миро для грецьких місіонерів у Болгарії? Фотій. Чи міг Фотій святити важно св. Миро, коли він не був законним патріярхом? Він був досі узурпатором, осудженим папою і Лятеранським Собором. Знаючи сумлінність римлян можна догадуватися, хоч на те, крім Фотієвого листа, нема жадних доказів, що вони миропомазували щераз тих, яких Фотієві місіонері вже миропомазали. Таке поступування було правно оправдане.

Фотій, вийшовши з фальшивого заложення, з патосом запитує східніх патріярхів: звідки взявся такий звичай, що священикам не можна миропомазувати? Якщо їм не вільно миропомазувати, то не вільно хрестити, сповідати, відправляти св. Літургію. Та можна б запитати: звідки ж взявся такий звичай, що східнім патріярхам не вільно освячувати св. Мира, а лише царгородському патріярхові? На гадку Фотія, Папа Римський, наслідник св. Петра і Найвищий Пастир Церкви, не міг зарезервувати справування св. Тайни Миропомазання своїм єпископам, а Царгородський патріярх колись міг відібрати право свячення св. Мира від других, дійсно апостольських престолів на Сході? Це зразок Фотієвої логіки, але він, нажаль, послужив йому до фальшивої пропаганди проти папи.

Другим, гідним уваги, закидом Фотія в листі до східніх патріярхів, було посудження Церкви в зміні символу віри, а саме додання до Нікейсько-Царгородського символу віри слів "і Сина". Про це вже була докладна мова передтим.

Отже символ віри Нікейського Собору, дійсно Вселенського, бо на ньому була репрезентована Універсальна Церква, мав слова, що св. Дух походить від Отця і Сина, аж щойно самі греки змінили його на своєму партикулярнму Соборі в Константинополі, а папа через своє затвердження, поставив його на рівні з символом Нікейського Собору. Один і другий символ стали важними не тому, що їх Собори ухвалили, але тому, що їх папа затвердив. Багато було ухвал різних Соборів, але вони й досі не стали законом чи догмою Церкви тому, що папа їх відкинув.

І один і другий символ були в уживанні Церкви, та ніхто їх важности не квестіонував, бо в Церкві була завжди віра, що св. Дух походить від Отця і Сина. І на сході найбільший святий у часі іконоборчої єресі, св. Іван Дамаскин навчав, що св. Дух походить від Отця через Сина (дія ту гію), а це має те саме значення. Що й казати вже про Отців Східньої Церкви, які свідчать про походження св. Духа від Отця і Сина.

При кінці свого листа Фотій просить патріярхів вислати розумних мужів, щоб усунули цей "нелад" у Церкві, і привернули болгарів назад до правдивої віри, щоб стадо Христове мало добрий вплив на навернення Руси. Він просить, щоб патріярхи надали своїм висланцям повновласті рішати в тих справах, бо є ще й інші справи, як ось вірні з Італії прислали до нього зажалення на свого єпископа і він не може дозволити, щоб і там люди пропадали під церковною тиранією, а деякі монахи з сльозами в очах благають, щоб він пімстився за них на Римській Церкві.

У цьому листі Фотій легенько натякає, що вже синод у Константинополі осудив усі ці справи, про що жадний із східніх патріярхів нічого не знав. Та ми зна-

ємо, що літом 867 р. Фотій скликав такий синод своїх 60-ти єпископів, на якому не було жадної трудности "ухвалити" всякі "канони", бо всі ті єпископи були його учнями і ним свячені.

Хронографи пишуть, що на цьому синоді виступало багато людей, які свідчили проти папи Миколи І. Головні їх закиди були:

а) тиранія в Західній Церкві, згідно з листами, що прийшли з Заходу;

б) обида цісарського маєстату, про яку свідчили всі листи папи до цісаря;

в) вислання місіонерів до Болгарії та різні єресі, які вони поробили;

г) переступлення канонів Церкви.

Митрофан твердить, що свідками були ті самі люди, що вже раз свідчили проти Ігнатія 861 р.

На цьому "соборі" визнано папу Миколу І винним, позбавлено уряду й анатемізовано, з рівночасною загрозою виключення з Церкви кожного, хто буде входити в будьякі зв'язки з папою. Годиться зазначити, що Фотій, щоб надати цьому синодові вселенськости, доставив фальшивих заступників від східніх патріярхатів. про що буде мова згодом.

Бібліотекар Анастасій твердить, що первісно на актах цього "синоду" було лише двадцять один підписів, а решту все сам Фотій "дофабрикував", щоб ще і Захід збунтувати проти папи. Фотій навіть писав листа до короля Людвика II, щоб він прогнав папу Миколу І з Римського Престолу.

Такого "собору" і його ухвал Фотій потребував не лише на те, щоб сісти твердше на патріяршому престолі, але ще більше, щоб донести про його ухвали князеві Борисові і так захитати його довір'я до Риму та знову притягнути його до себе. Фотій числив, що болгарські неофіти не будуть визнаватися в таких тонкощах віри.

Фотій написав до Бориса листа в імені цісаря, де додає ще інші закиди проти латинян, кажучи, що там

роблять миро зі звичайної води з ріки, святкують Великдень як жиди, на св. Літургії кладуть ціле ягня на престолі і святять його, духовні голять бороди, дияконів святять на єпископів. Фотій переконує Бориса, що Новий Рим має церковний примат, бо з перенесенням цісарської столиці до Константинополя, перенесено туди й примат. Цього всього Фотій очевидно не згадує східнім патріярхам, а лише ново-охрещеним болгарам.[40])

Папа Микола I взиває західну єрархію і володарів та вірних до оборони віри спеціяльною екциклікою, подаючи короткий хід подій у Константинополі та доручаючи скликати партикулярні Собори, на яких мали б бути винесені відповідні постанови. Цілий Захід із обуренням відкинув наклепи греків. Серед тих клопотів папа Микола I помер, не дізнавшись про Фотіїв "синод" і про своє "осудження".

Його наслідником став Адріян II, що так писав про цей "собор":

"...По цьому Фотій звернув свій зір до неба, а його мова звернулася до землі і він отворив свої лихословні уста, щоб говорити проти Божого Провидіння, яке встановило примат св. Петра, князя Апостолів, і проти Апостольської Столиці, що держить ключі царства небесного, — отворив, викидаючи отрую з своїх уст проти найвищої гідности й власти на землі.

"Він не задоволився самим очорнюванням життя мого святого попередника, не щадячи нас, його негідного слугу і наслідника, думаючи, що проклене нас обидвох своїми неперебірчивими і фальшивими обвинуваченнями, які неймовірні й смішні. Та ви всі докладно знаєте, яким був наш великий і славний Отець, бо ще всі тямите силу його характеру та його чесноти."[41])

---

[40]) **Migne 102, 627.**
[41]) **Mansi, XVI — 123.**

Нам буде цікаво послухати голосу тих, що стараються боронити Фотія.

"...Ці розважання можуть вияснити захования Фотія, хоч не можна його оправдати за останнє потягнення (себто за осудження папи — І. Н.), яке було катастрофальне. Через сміліть судити папу Фотій допустився нечуваного досі в історії вчинку, що став загрозою єдности християнства і за те не може бути оправданий. Добра чи зла його акція, стала прецеденсом, який наслідували всі ті, що опісля зірвали єдність Церкви. Десператське потягнення Фотія було передчасне, непродумане і дурне. Він поступив зле, покинувши позицію терпеливого вичікування тоді, коли саме Провидіння звернуло справи на найкращу дорогу. Папа Микола I помер 13 листопада 867 р. і не почув виданого на нього орієнталами вироку."[42])

Та, Боже Провидіння приготовило ще більшу несподіванку, що змінила цілий хід подій у Церкві.

5. Вбивство Михайла II й упадок Фотія

Фотій захоплений виконанням своїх плянів, мабуть, і забув приповідку патриція про тиранське дерево. Приготовляючи кінець папі Миколі I Фотій і не зчувся, коли наблизилася його власна катастрофа.

Зачалося воно так. Приязнь цісаря до адоптованого сина, Василя, почала остигати, бо Василь виказав велику жадобу влади, а Михайло недаром убив свого дядька, щоб не ділитися з ним владою. До цього Василь не хотів бути учасником нічних забав цісаря, бо, вийшовши з простого народу, ще не був до того ступеня зіпсутий. Коротко кажучи, Василь надокучив Михайлові.

Хронографи, — Лев Грамматик, магістер Симеон і Зонарас, розказують однозгідно про один характеристичний випадок. Одного разу цісар Михайло поба-

[42]) Ф. Дворнік, цит. праця — 130 сторона.

чив дуже гарно збудованого моряка Василиска, що пописувався в цирку своїми штуками. Захоплений цісар зачав усім голосно говорити, що візьме його до помочі в володінні, як це він зробив із Василем, а з Василем хоче зробити таке як із Бардасом.

Одного вечора, коли цісар, цісарева Євдокія, Василиск і Василь сиділи при столі, цісар під час обіду скинув свої червені чоботи і наказуючи Василискові їх узути, сказав до Василя:

— "Царські чоботи краще лежать на Василискові, як на тобі, Василю. Чи ж не можу зробити його цезарем так, як зробив тебе?"

Небаром потім цісар Михайло іменував Василиска цезарем на місце Василя. Та тим потягненням видав собі вирок смерти.

Хронографи оповідають про те так: цісариця Теодора в останньому часі була вже дещо примирилася з своїм сином Михайлом так, що він відвідував її часто в палаті Антонія, де вона тепер проживала. Одного вечора, коли цісар гостюючи в матері, вислав майже всю свою прислугу на полювання, Василь Македонець, який цілий день був похмурий і несвій, постановив виконати свій плян. Увечорі Михайло і Євдокія їли вечерю разом із Василем і Василиском. По вечері Василь вийшов і зіпсував усі замки в дверях цісаревих кімнат; тоді вернувся назад. Тимчасом цісар, уже підпитий, забавлявся з Інгеріною, своєю наліжницею, з якою оженив був Василя. Пізно вніч Василь разом із Василиском відвели його до кімнат, зовсім п'яного. Тут Василь, поцілувавши його в руку, відійшов. На другому ліжку біля цісаря ляг Василиск, бо слуга Ігнатій завважив, що замки недобре замикаються. По короткому часі Василь прийшов знову, але зі своїми приятелями. Слуга ставив опір біля дверей так, що цісар збудився. Тоді Іван Халдус відрубав цісареві обидві руки. Якобінес мечем порубав Василиска, скинувши його з ліжка на долівку, а тоді Халдус пробив мечем серце цісаря. Це сталося в ночі з 23 на 24 вересня

867 р., в середу, в сам празник св. Теклі, около третьої години зранку.

Заговірники зараз удалися до цісарської палати й наказали перській сторожі отворити браму, а начальник сторожі Ардабаздус, передав Василеві ключі. Василь поробив негайно всі потрібні зарядження та перебрав цілу владу імперії в свої руки, заки ще місто довідалося про смерть Михайла. Тіло цісаря поховано нишком у манастирі в Хризополіс.

На другий день префект міста, Маріян, проклямував Василя самодержцем імперії. Ясно, що Василь не міг довіряти Фотієві, якого Михайло видвигнув на патріярший престіл. Він нераз мусів слухати жартів цісаря, що патріярхом народу є Ігнатій, а Василь хотів оперти своє володіння на народі. Всі історики годяться в тому, що Василь Македонець своєю династією продовжив життя грецької імперії бодай на двісті літ. Новий цісар уже першого дня по обняттю влади видав наказ замкнути Фотія в манастирі Скепе. Бібліотекар Анастасій каже, що Василь був докладно обзнайомлений з усіма актами Соборів і декретами папів, тому постановив усунути Фотія.

Костянтин Порфірородний пише про те так:

"...Василь не хотів, щоб про нього думали, що він не дбає про Божі церкви (вони ж є частиною держави і предметом старання володаря, до того такого богобоязливого й відданого володаря). Він застав у Церкві замішання й неспокій, бо ж за його попередників вона потерпіла загальне спустошення. Він усунув із престолу незаконного пастиря, а поставив на його місце другого. В той спосіб щиро занявся справами Церкви і через великий Собор привернув цій мир, давши в канонічний спосіб законного пастиря, батька дітям, а наказуючи уступити тому, хто був на його місці та ждати аж доки Господь не покличе його до себе. І так у найкращий спосіб поладнав справи Церкви; дав їй спокій, зробивши все що було в його силах..."

Микита оповідає, що Фотій уже 25 вересня 867 р. одержав наказ віддати всі акти до цісаря, та він, запечатавши їх у сім мішків, наказав слузі їх закопати, але слуги комісаря Банеса віднайшли їх та віддали цісареві, а цісар передав Сенатові до докладного простудіювання, а згодом наказав важніші справи проголосити народові. Щойно 23 листопада 867 р., в неділю, привезено Ігнатія до Константинополя. Він узяв участь в святочному засіданню Сенату в салі "магнавра", де Василь особисто повідомив його, що він знову може обняти свій престіл. При великому здвизі народу Ігнатій удався до св. Софії і засів на своєму троні. Цісар видав також наказ, щоб усі заслані єпископи, священики й вірні вернули додому.

"...З тих усіх причин, виходить ясно, що Василь по вбивстві Михайла, ставши імператором, не міг довше числити на піддержку партії, що стояла за Бардасом і Михайлом, та був змушений звернутися до партії, що була в опозиції до Михайла, — до екстремістів. На піддержку тієї партії міг числити лише під умовою, що адоптує її релігійну політику. Василь не мав вибору, а мусів прийняти умову. Тому привернув Ігнатія, а усунув Фотія, бо надіявся, що лише між екстремістами знайде людей готових простити йому його злочин..."[43])

Із наведених вище слів бачимо, що дальше приписується хід подій боротьбі політичних партій. Тільки це не видається правдоподібним, бо ж сам Василь також належав до партії Михайла, і, як згодом побачимо, був великим приятелем Фотія. І він також помагав висміювати старого патріярха. Аж захопивши владу в руки, він оглядається за піддержкою партії, яку, як сам Дворнік твердить, цісар і Фотій розбили дощенту. Твердження, що Василь сподівався, що екстремістична партія скорше простить йому злочин, також не поясняє привернення Ігнатія, бо Ігнатій і його при-

[43]) Дворнік, цит. праця — стор. 136.

хильники це ригористи-екстремісти, що були більше чулі на всякі неморальні справи, як економісти. Як згодом побачимо, сам Фотій і його партія переліцитовували себе в вірнопідданчих заявах Василеві і з заслання Фотій писав листи до нього, прохаючи милосердя. Видається більше правдоподібним, що Василеві не стояло ніщо на перешкоді опертися на Фотієву партію, як це він згодом і зробив.

Чому ж у такому випадку Василь усунув Фотія і звернувся до Риму? Василя історики називають "хитрим македонцем". Він прекрасно орієнтувався в настроях народу, який завжди держав із монахами, а в останньому часі під час переслідувань ігнатіян бачив у них мучеників за Божу справу та ненавидів не лише самого цісаря, спричинника цього переслідування, але не любив і Фотія, який не то що не заступався за невинними, але при кожній нагоді маніфестував свою відданість цісареві, як це ми бачили при "тріюмфальному" в'їзді цісаря "з кретського походу". Історики твердять, що кінець Михайла, це була кара Божа за його грішне життя. Якщо ж Бог покарав цісаря, то чи варт було Василеві в'язатися на початку володіння з людиною, що була ставленіком цісаря і причиною безнастанних неспокоїв у державі?

Подруге, Василь, знаючи становище Риму в справі Ігнатія й Фотія, був певний, що Рим не уступить із свого становища, доки справа не буде скінчена так, як цього вимагають канони Церкви.

Що Василеві залежало на удержанню добрих зв'язків із Римом, на те вказує факт, що він ставши цісарем, зараз же вислав спеціяльних посланців, щоб завернути Михайлових послів уже з дороги до Риму, куди вони везли папі постанови "синоду" про його викляття. На другий день по перевороті Василь усунув Фотія, але бажав, щоб ціла процедура відбулася канонічно, тому аж два місяці по усуненню Фотія відбулася реінсталяція Ігнатія.

Цісар Василь писав до папи 11 грудня 867 р., титулуючи його: "Святішому Миколі, Римському Папі, і нашому духовному Батькові".

В цьому листі Василь оповіщає про усунення Фотія і привернення Ігнатія. Він також визнає законними єпископами тих, що були свячені Ігнатієм, а щодо важности свячених Фотієм лишає папі до вирішення, бо одних із них — каже цісар — Фотій приєднав дарунками й похвалами, других погрозами й підступом. Він просить для них прощення, якщо викажуть жаль і покаються, визнавши патріярхом Ігнатія. На його гадку закаменілі повинні бути справедливо покарані. Василь просить також прислати легатів у справі обговорення й приготування майбутнього Собору.[44])

Патріярх Ігнатій писав до папи:*)

"...Для лікування ран і болів людського тіла штука витворила лікарів, з яких один своїм досвідом винайшов одне, другий інше. Для лікування недуг і ран Христового Тіла, Наш Бог і Спаситель, що є нашим Головою і Женихом Католицької й Апостольської Церкви, Божою силою й могутністю слова дав нам лікаря і провідника та опікуна, що є вчителем усіх у всьому, як і Бог є для всіх.

Він вибрав одного лікаря понад усіма і для всіх без вийнятку, Вашу Святість, своїм словом, кажучи до Петра: "Ти є Петро і на цьому камені збудую мою Церкву і сила адова не переможе її". І знову: "І дам тобі ключі царства небесного, що розв'яжеш на землі буде розв'язане на небі, а що зв'яжеш на землі буде зв'язане на небі".

---

[44]) **Mansi, XVI — 46.**

Цих слів не обмежив Він — пише патріярх Ігнатій — як щось виключно особисте, прив'язане лише до особи князя Апостолів, але через нього до єрархів Старого Риму, і ці самі права перейшли і на тих, що по ньому прийдуть. Бо ж уже й у давних часах і тепер повставали часто єресі й противнощі, а єпископи Апостольського Престолу в Римі, що старалися цей нелад усунути й викорінити, відлучували невилічно хворі часті від здорового тіла, роблячи це як наслідники князя Апостолів і виконавці його запалу в справах Христової віри.

Отже і в наших часах Ваша Святість, у достойний спосіб виконала дану Христом власть, і ти став переможним і розумним полководцем, Святіший і Найлюбіший Брате, що узброївся сильною й переможною правдою, немов твердим і сильним щитом та поконав ворогів Христа з Христом і для Христа, ти переміг світ.

А той, що присвоїв собі Боже право, зрабувавши чуже добро, немов злодій закравшись вікном до овечої стайні, запропастив численні душі, бо з гордості підніс свої руки проти Всемогутнього Бога і до того забувся в своїй зарозумілості, що видумав синод проти Твоєї чистої Архипастирської Достойности, і потаємно вислав своїх послів до короля Італії, якого Ти силою своєї Найвищої і Апостольської власти відлучив від Тіла Церкви, наслідуючи князя Апостолів Петра, ти покарав його силою Твоїх слів, немов нового Ананію, та через відібрання духовного життя видав смерті, немов другого Симеона.

Для мене, що потерпів важку кривду, Ти своєю строгою справедливістю в братній любові видав прихильний суд та своїми пильними заходами нашу Цер-

кву і наш Престіл урятував своєю Апостольською властю та гідно і достойно віддав, розпорошивши неспокої та привернувши Церкві мир."

Патріярх Ігнатій дальше поручає своїх послів Івана і Петра, які усно здадуть докладний звіт із усього. Він просить також рішити справу відступників від віри, тих, що він святив і тих, що Фотій святив. Також просить папу прислати досвідчених легатів.[45])

Та, як згадано, великий опікун переслідуваних папа Микола I не дожив оглядати овочі своєї десятилітньої оборони й трудів: помер 13 листопада 867 р. Його наслідником став 14 грудня 867 р. папа Адріян II, який довідався з листа Ігнатія та Василя про хід найновіших подій у Візантії, а подробиці розповів йому посол Ігнатія Євтимій, що прибув до Риму в червні 868 р. Папа Адріян II відписує на листи 1 серпня 868 р., ще перед прибуттям ширшого посольства з Візантії. Разом із Євтимієм папа висилає до Візантії архимандрита Теогноста.

Папа Адріян II у своєму листі дякує цісареві за старання замирити Церкву та принимає його вислови щирої відданости Апостольському Престолові. Бажає Божого благословення та витривалости в доброму. Поручає приняти всіх засланих єпископів та при кінці листа теплим словом поручає скитальця Теогноста, що тепер вертається додому по стільки роках скитальчого життя.[46])

У листі до Ігнатія папа робить легкий докір за його пізне повідомлення про всі події. Папа хвалить його мужність і витривалість. Також і йому поручає архимандрита Теогноста. Жадає докладного звіту зі стану Візантійської Церкви та закінчує благословенням.[47])

---

[45]) **Mansi, XVI — 47.**
[46]) **Mansi, XVI — 20.**
[47]) **Mansi, XVI — 50.**

Щойно в грудні 868 р. прибула до Риму повніша делеґація з Константинополя. На чолі посольства були: архиєпископ Іван із Сілоен і єпископ Петро з Сардів, великий приятель Фотія, який, на превеликий жаль, під час бурі на морі згинув, а його соцій, монах Методій, прочувши неприхильну атмосферу про свого добродія (Фотія), якого їхав боронити, вже в Римі десь скрився.

Лист від цісаря був дуже короткий. Він годиться на жадання папи, щоб цілу справу з Фотієм і Ігнатієм піддати під папський суд та рівночасно просить милосердя для Фотія.

Патріярх Ігнатій пише також дуже коротко, згадуючи, що вже про все написав в попередньому листі. Він між іншим просить папу зняти анатему з архиєпископа Павла з Кесарії, що вже був покаявся.

Папа прийняв грецьких послів у базиліці Санта Марія Маджоре дуже торжественно та при великому здвизі народу. Там посли зложили всі переняті цісарем акти Фотія, з часу його урядування на патріяршому престолі, а які відкопали слуги комісара Банеса. Митрополит Іван, віддаючи синодальні акти зібрані в одну книгу, кинув їх на долівку в церкві, кажучи:

— "Тебе вже прокляли в Константинополі, будь проклята і в Римі. Тебе створив слуга диявола, Фотій — новий Симон, творець брехні. Тебе правдою побив слуга Христа, Микола, новий Петро, приятель правди."

По тому приступив цісарський спатарій Василь і, ставши ногою на книгу та б'ючи по ній мечем, сказав, що в тій книзі сидить диявол, через свого друга Фотія, який говорив за нього. При тому він публично й торжественно заявив, що не всі підписи в тій книзі автентичні, бо Фотій деякі пофальшував.

Папа Адріян II доручив докладно простудіювати всі акти Фотія, а щойно потім він видасть своє рішення.

З початком червня 869 р. в церкві св. Петра зачався Синод, на який запрошено грецьких гостей і вони склали докладний звіт з усіх подій у Константинополі за останніх декілька літ. Цей Синод виніс такі постанови:

1) Фотія осуджено за брак пошани до Апостольського Престолу й за скликання недозволеного синоду. Всі акти й письма Фотія мають бути спалені;

2) Уневажнюється обидва синоди Фотія проти Ігнатія;

3) Фотія анатемізується за всі доконані промахи, головно за зневагу Апостольського Престолу, за брехні, фальшування та за спробу приготування єретичної догматики;

4) Всіх, що підписали акти Фотієвого "собору", якщо повернуть до Ігнатія й повинуються папським декретам, можна помилувати. Щодо підпису цісаря Василя на актах "синоду", доказано, що він був пофальшований Фотієм. Його звільнено від усякого підозріння.

5) Якщо б іще хтось по тім синоді важився поширювати письма Фотія, буде зложений. Ці постанови відносяться до всіх східніх патріярхів.[48])

Це підписали папа Адріян II, митрополит Іван (посол Ігнатія), єпископ Донат із Остії, єпископ Стефан із Непі та диякон Марін.

Потім на сходах св. Петра спалено кодекс Фотія й усі акти Фотієвих "соборів", а з ними й бундючне письмо цісаря Михайла, про яке вже була згадка.

Папа вислав до Костантинополя єпископів Доната і Степана та диякона Маріна. В окремому листі до Ігнатія з 30 червня 869 р. папа каже, що Фотія й Азбесту не слід уважати за єпископів, а хто був ними

[48]) Mansi, XVI — 122-131, 372-380.

ординований того треба усунути. Свячених патр. Методієм і самим Ігнатієм, які не перейшли до Фотія, треба негайно з честю привернути, а тих, що перейшли, чи добровільно чи під примусом, можна прийняти лише по підписанню спеціяльного папського формуляра, званого л і б е л л ю с. Всі ті, що підписали акти Фотієвого псевдо-собору мають бути викляті, як Діоскор. Декрети цього римського синоду мають бути перечитані на Соборі в Константинополі.

В листі до цісаря Василя папа вияснює справу духовних і каже скликати Собор, на якому мають предсідати папські легати.

Легати прибули до Тессалоніки, а звідти цісарський спатарій Євстахій супроводив їх до Селембрії, де вже ждав на них протоспатарій Сізіній із архимандритом Теогностом. До Константинополя вони прибули 23 вересня 869 р. через золоту браму. Їх привітало духовенство, військо й непроглядні маси вірних. Цісар Василь прийняв їх у залі хризотріклініюм (золота саля, найпарадніша заля цісарської палати), де вони передали йому листа папи Адріяна II та удалися до патріярха Ігнатія.

РОЗДІЛ IV

РИМ ПРИВЕРТАЄ ПРАВОПОРЯДОК У ЦЕРКВІ

1. Фотій перед судом папи

У Константинополі зібрався Вселенський Собор. Перша сесія зачалася в середу 5 жовтня 869 р. в церкві св. Софії. У президії, за бажанням папи, засіли папські леґати, за ними сидів патріярх Ігнатій, а дальше представники антіохійського та єрусалимського патріярхів, — александрійські прибули пізніше, дальше одинадцять представників цісарського двора, що сиділи по стороні цісаря. Позаду Ігнатія засіли митрополити: Никифор із Амазії, Іван із Сілоен, Микита з Атен, Митрофан із Смирни й Михайло з Родосу, та єпископи: Юрій з Іліополіс, Петро з Трої, Микита з Кефалюз на Сицилії, Анастазій із Магнезії, Никифор із Кротос, Антін з Амізи, Михайло з Коркири.

За згодою леґатів цісарський комісар Банес наказав відчитати епанагностікон цісаря Василя, в якому він вияснював, що ціллю Собору є замирення Церкви та просив судити з серцем і любов'ю, кажучи, що він знає замилування суддів до правди та щераз просить судити безсторонньо. При тому Банес зажадав, щоб усі представники виказали свої повновласті, на підставі яких вони уповноважнені видавати свій осуд на Соборі, щоб на майбутнє ніхто не міг закинути нічого в тій справі. По залагодженні цієї формальности леґати зажадали, щоб усі приявні підписали лібеллюс папи, який перечитав у латинській мові секретар Собору Дам'ян, а по грецьки диякон Степан.

Годиться зазначити, що ця формула не була нічим новим на Сході, бо підписували її східні єпископи вже

за патріярха Акакія. Ця формула мала деяке розширення в справі осудження Фотія і його прихильників та про примат папи. На першій сесії промовив представник єрусалимського патріярха, Ілля, так:

"...Незаконність Фотія ясна. Св. Дух поставив патріярхів хоронити Церкву й усувати зло. Тому, що Фотія Рим не затвердив, жаден із східніх патріярхів його не визнав, бо вони всі й досі признають законним патріярхом Ігнатія. Дехто говорить, що Ігнатій підписав резиґнацію й добровільно пішов на вигнання. Хоч би й так воно було, то це є насильне й протизаконне, і тому жоден патріярх цього не визнав". Цею промовою закінчено першу сесію Собору.

Друга сесія відбулася 7 жовтня 869 р. На початку обговорювано справу прийняття єпископів святих Методієм і Ігнатієм, що через переслідування були змушені прилучитися до Фотія. Вони, виказавши жаль, підписали папський лібеллюс, який читав диякон Степан. Собор згодився їх усіх прийняти. Між ними були: єп. Теодор із Карії, Євтимій із Катанії, Фотій із Наколії, Стефан із Кипру, Стефан із Еліри, Теодор із Синопи, Євстахій з Акмонії, Ксенофонт із Мілясси, Лев із Дафнузії, і Павло з Меле. На них наложено покуту. Підписані ними формулярі поставлено на Євангеліє, звідки брав їх Ігнатій та поодиноко роздавав єпископам омофори. До Теодора з Карії він сказав:

— "Гляди, ти тепер став здоровий, та не гріши більше, що б тобі ще більше зло не сталося".

— "Ми вернулися до Вашої Святости з щирою душею — сказав Теодор — та передаємо власноручно формулу поєднання, яку вірно доховаємо до кінця нашого життя."

— "Ви добре зробили, любі сини, — сказав Ігнатій. — Я вас принимаю, як милосердний батько повертаючого в покуті сина, бо ж і Римська Церква поблажлива для вас, а всі східні престоли годяться в тому."

— "Ми заслужили на кару й покуту, і велике Твоє милосердя, Господи" — відповіли всі.

За ними слідували священики, диякони й піддиякони. На всіх наложено таку покуту: свої уряди одержать аж на Великодні Свята. До того часу той, хто їв м'ясо нехай здержиться, хто їв набіл нехай здержиться. Кожного дня навколішках відмовляти сто разів "Господи помилуй" і "Боже, милостивий будь мені грішному" та говорити шостий, тридцять сьомий і п'ятдесятий псальми.

Третя сесія відбулася 11 жовтня 869 р. Митрополит Митрофан із Смирни, Никифор з Амазії й Микита з Атен запропонували перечитати листи цісаря й Ігнатія до папи та всі відповіді папи Миколи І. Папські леґати заявили, що зголосилися деякі єпископи свячені Методієм і Ігнатієм, але вони не годяться підписати лібеллюса, кажучи, що вже раз підписували при свяченню ісповідання віри. Їх виключено з Собору. Слідувало читання листів.

Четверта сесія, 13 жовтня 869 р. Відбулася гаряча дискусія над двома єпископами: Теофілом і Захарією, ординованих Методієм, яких Фотій висилав до Риму з посольством. Обидвох їх візвано. Вони призналися, що були по стороні Фотія. Тут комісар Банес заявив, що треба б візвати Фотія і його прихильників на суд, бо в противному випадку Сенат відмовиться підписати акти Собору. Він сказав, що, хоч вони вже знають вирок папи, всетаки належить їх переслухати та перечитати їм листи папи.

Станули за ним і сенатори, заявляючи, що Фотій і його єпископи повинні щераз почути вирок папи і, якщо не покаються, будуть суджені за канонами Церкви. Папські леґати згодилися, щоб Фотій явився з кількома своїми приятелями. Післанці не могли нікого з них знайти, крім єпископів Теофіла і Захарії. Собор хотів їх запитати, чи вони, будучи в Римі, були прийняті папою як єпископи, чи ні. Спершу спитали їх, чи годяться підписати лібеллюс. Вони заявили, що не

прийшли на Собор зі своєї волі, але за наказом цісаря. Щодо прийняття їх папою, то вони були прийняті, як єпископи. На те диякон Марін, папський легат, заявив, що саме в часі їх приняття папою Миколою I у церкві Санта Марія Маджоре, був він там дияконом і бачив, що папа не прийняв їх як єпископів. На це вони не могли дати жодної відповіді. Тут заряджено прочитати письмо папи з 862 р., але Теофіл перервав, кажучи:

— "Коли Фотія виклято, то треба б викласти і тих, що його святили."

— "Тоді і ти є виклятий, бо ти його визнав" — відповіли йому.

— "Я не буду виклятий, бо я не був на його консекрації, я застав його патріярхом і його визнавав," — відповів Теофіл.

Сенатори запитали представників східніх патріярхів, що вони думають про викляття Фотія. Вони відповіли, що жоден із східніх патріярхів не визнав Фотія патріярхом Константинополя. Єпископ Теодор із Карії додав:

— "Мене обдурено, бо і я думав, що Рим затвердив Фотія, але тепер дякую Богові що позбувся тієї помилки". На тому закінчено четверту сесію.

П'ята сесія, 20 жовтня 869 р. На цю сесію прибули нові єпископи: митрополит Василь із Ефезу, Варнава з Сизики, Теодор із Лакедемону, Никифор із Закинту і Євтимій із Мосини. Хартофілакс Павло заявив, що цісар присилає Фотія на цю сесію. По нього вийшло кількох світських людей: протофілакс Сізіній, Євтимій і Юрій та три інші. Всі вони в імені Собору запитали його:

"Святий і Вселенський Собор питає тебе, чи хочеш явитися, чи ні."

"Досі ви мене на Собор не запросили, тому дивуюся, що ви мене тепер просите, — відповів Фотій. — Добровільно я не піду, хіба змушений. Коли ж ви мене про Собор не питали, то чого ж тепер просите?

Я вже сказав, що заховуватиму мої дороги, щоб я не згрішив моїм язиком. Я поставив сторожу моїм устам, про це ви самі переконаєтеся."

— Ми не кличемо тебе, щоб учитися будь-чого від тебе, але щоб докінчити ведене Римом слідство в твоїй справі у прияві східніх патріярхів — відповіли йому висланці Собору.

Отці Собору згодилися, щоб припроваджено Фотія. І коли він явився, папські леґати запитали його:

— Чи ти визнаєш Отців Церкви, чи признаєш папські декрети, чи признаєш рішення папів Миколи І і Адріяна ІІ?

На всі ці питання Фотій не дав жадної відповіді. Леґати питали дальше:

— Ми чули, що ти здібний і промовистий чоловік, але знаємо також, що ти ломиш легко церковні закони, забираєш чуже право, чому ж не говориш і не боронишся?

— Бог чує мій голос, хоч я і мовчу — відповів Фотій.

— Мовчанка не захоронить тебе перед засудженням — відповіли йому.

— І Христос своєю мовчанкою також не уникнув засуду — відповів Фотій.

Фотій порівняв себе до Христа, як це він сам опісля писав у своїх листах. Отці Собору вияснили йому, що між світлом і темрявою є велика різниця і що між Христом і дияволом нема нічого спільного. Тому радили йому відкликати все дотепер сказане й зроблене та покаятися.

Йому перечитано листи папів про його осудження. Представники східніх патріярхів щераз заявили, що ніхто з патріярхів його не визнав, тому тепер вони цей засуд визнали. На цьому закінчено п'яту сесію.

Шоста сесія відбулася 25 жовтня. Прибули нові митрополити: Теодул із Анкари, Микита з Нікеї, Василь із Ґанґри, Кипріян із Клявдіополіс, Іларіон із Коринту, Микола з Синаїди. Цісар виявив бажання,

щоб іще раз спроваджено Фотієвих єпископів. Їх спровадили і прочитано їм листи папи Миколи I з 862 р. до цісаря і Фотія та запропоновано також осудити свої блуди, то будуть прийняті до Церкви, як світські люди, а в противному випадку будуть викляті. Сам цісар запитав їх, що вони думають про таке рішення папи і патріярхів.

Своїми відповідями вони старалися звернути свою оборону на площину канонів та виступали проти листів папи, називаючи їх несправедливими. Вони заявили, що канони стоять понад патріярхами і хто їх нарушує, того волі вони не підчиняться. Дозволено їм на довші історично-апологетичні виводи. Коли вони скінчили, цісар запитав їх:

— Всі ці проступки осіб, про які згадуєте, були осуджені й проступники самі їх відкликали, а прогріхи Фотія не є прощені цілою Церквою. Ціла Церква їх осудила, а ви ще опираєтеся й досі. Вас трактується як ляїків і не запрошено вас, щоб ви говорили підступну брехню, а оправдалися.

Їм перечитано по-грецькому "лібеллюс" із тим, що по підписанню будуть прийняті до Церкви як ляїки, а якщо не згодяться, будуть викляті. Цісар дав їм сім днів до надуми.

Сьома сесія відбулася 29 жовтня, 869 р. На цю сесію цісар наказав закликати щераз Фотія і Григорія Азбесту. Фотій явився з довгою, на горі загненою палицею, як звичайно малювали на образах пастирів. Йому наказано відложити палицю набік і запитано, чи він годиться підписати "лібеллюс" та відкликати все своє дотеперішнє поступування й підчинитися Соборові.

— Нехай Господь хоронить і спасе нашого цісаря. Я і Григорій просимо, що відповідатимемо лише цісареві, а не представникам патріярхів — сказав Фотій.

— Чи маєте що більше сказати? — запитав їх комісар Банес.

— Вони (показав Фотій на представників) чули нашу відповідь, тому напевно вже не будуть більше питати. Якщо вони пожалують того, що про нас сказали передтим, то можуть це ділом доказати" — сказав Фотій.

— Як треба це розуміти? — запитав комісар Банес.

— Вони мають покутувати за свої гріхи — сказав Григорій Азбеста.

Тут Отці Собору заявили, що зібралися, щоб їх судити, а не слухати обид киданих у бік папи, патріярхів та сенату, яких він називає грішниками.

Фотій вибрав дуже характеристичний спосіб оборони, наслідуючи Христа, та забагато було писаних і неписаних доказів його провин проти Канонів. Вкінці він заявив, що не буде відповідати репрезентантам Христової Церкви, бо то грішники, але буде радо відповідати цісареві, що репрезентував світську владу.

Щойно по цій його заяві закликали щераз його єпископів. Запитані, чи не підпишуть "лібеллюса" — вони відмовилися це зробити. І вони в своїх промовах осудили всіх патріярхів.

— Від кого ж вам тепер надіятися помочі? — запитали їх Отці Собору.

— Від канонів св. Апостолів і Вселенських Соборів — відповіли вони.

— Скажіть, котрий канон вас обороняє і коли Бог установив канони? Чи може Бог установив їх у котрійсь Церкві, чи де на іншому місці? Якщо ж у Церквах, то назвіть їх імена і скажіть, де вони тепер. Якщо ж деінде, то чи не перед попередниками тих, що тут засідають? — запитали Отці Собору.

— Ми боїмося говорити, хіба що цісар запевнить нас, що нам нічого не станеться, — відповіли вони. Цісар наказав їм сміло говорити все.

— Ми не признаємо їх суддями — відповіли.

— Незаконно і по дурному до кінця — сказав їм на це комісар Банес.

На цьому місці цісар Василь заявив їм, що на власний кошт вишле їх усіх особисто до кожного патріярха, щоб самі переконалися в їх блуді. Чей же вони самі настоювали колись на тому, що рішення має запасти в Константинополі. На тому покінчилася дискусія Фотія і його єпископів на Соборі.

Отці Собору склали такий текст осудження Фотія: "Фотій, ляїк і узурпатор, неофіт і тиран, схизматик і засуджений, чужоложник і батьковбивець, винахідник єретичних догм, новий цинік Максим, новий Діоскор і новий Юда, а також усі його спільники, особливо Григорій і Євлампій, нехай будуть викляті."

Восьма сесія відбулася 5 листопада. На цій сесії спалено копію актів Фотієвого псевдо-собору. На суд покликано деяких світських людей, яких підписи були на актах "собору". Всі вони заявили під присягою, що ніколи цих актів не бачили, ані їх не підписували. Петро, що був псевдо-представником Риму, Василь Єрусалиму, а Леонтій Александрії, заявили, що ніколи не підписували жадних таких актів і не хочуть про те нічого знати. Вони підписали відповідну заяву, як також анатему на Фотія. Наступила довша перерва Собору, бо очікувано ще приїзду представників Александрії, які прибули спочатком нового року.

Дев'ята сесія відбулася 12 лютня 870 р. На цій сесії вперше взяла участь александрійська делегація під проводом архидиякона Йосифа, що, перебуваючи в Константинополі від початку нового року, мав змогу зазнайомитися докладно з дотеперішнім ходом нарад. Усі члени тієї делегації, виказавши свої повновласті, підписали папський лібеллюс. Архидиякон Йосиф уже на вступі заявив Отцям Собору, що він знає добре про схизму в Константинополі, тому зі свого боку одобрює всі дотеперішні ухвали.

На жадання папських легатів Собор рішив переслухати сімдесять двох свідків, що свідчили проти Ігнатія 861 р. Перший явився Теодор, протоспатарій цісаря Михайла. Він заявив під присягою, що до фаль-

шивої присяги був змушений цісарем Михайлом. Він сповідався з того гріху в монаха-стовпника і вже свій гріх відпокутував. Він осуджує Фотіїв псевдо-собор і самого Фотія та анатемізує ухвали його "собору". Його оправдано.

Другий явився консул Лев, заявляючи, що також був змушений цісарем, бо він ніколи не бачив на свої очі вибору Ігнатія. Він готовий прийняти всяку кару й покуту.

По ньому переслухано найвищих урядовців цісаря, що складали таку саму заяву. На всіх них наложено покуту, що обов'язувала й неприявних: два роки стояти в притворі церкви підчас св. Літургії разом із оглашеними й здержатися в тому часі від їдження м'яса й пиття вина.

Із черги переслухано також учасників нічних оргій цісаря Михайла. Вони зізнали, що їм загрожено утратою посад, якщо б були відказалися від участи в тих забавах та не грали ролю єпископів.

Тепер приведено Леонтія, фальшивого представника александрійського патріярха, і сконфронтовано його з архидияконом Йосипом, дійсним представником патріярха. Тут Леонтій визнав, що він сам грек, але підчас битви попав ув арабський полон, із якого викупив його александрійський патріярх та відіслав до Константинополя. Він признався, що був висланий Фотієм до Риму, але не знає чого. Він жалує, що дав себе втягнути в цілу справу Фотія й анатемізує його. Те саме зробив Юрій, такий самий "представник" економа Констянтина, який правив тоді опорожненим престолом Антіохії. На цьому закінчено сесію.

Десята сесія відбулася 28 лютня 870 р. Під час цієї сесії прибули посли від короля Людвика II і з Болгарії. На сесії перечитано приготовані ухваликанони Собору. Цісар Василь у своїй промові подякував Отцям Собору за поміч у привернені миру й порядку в Константинополі, заявляючи, що коли б будь-

хто відважився виступати проти ухвал Собору, буде засуджений на заслання.

Папські леґати, як предсідники, підписали перші акти Собору. Рим сказав своє слово. Оборонці Фотія кажуть, що його осудження було предестиноване й постановлене наперед так, що його судді не могли вже видати іншого рішення і він, знаючи про те, не хотів навіть боронитися на суді, а маєстатично мовчав.

Таке представлення справи не вірне, бо з усього дотепер сказаного виходить, що леґати одержали інструкції доказати Фотієві вину на підставі його власних документів, захоплених при ревізії його резиденції. Йому дозволено боронитися, а його єпископи навіть допустилися обиди Отців Собору в своїх довгих апологетичних промовах. Цього не було дозволено робити Ігнатієві, бо не допущено ні одного його приятеля на суд. Отці Собору виразно сказали Фотієві, якщо він відкличе публично свої промахи, які йому доказано на підставі його ж таки документів, буде помилуваний і про це виразно говорила інструкція леґатам. Не інструкція леґатів була причиною осудження Фотія, але його впертість та відмова відкликати своє дотеперішнє поступування. Він заявився, що радше прийме присуд з рук світської влади, як від представників Універсальної Церкви.

Вже згадано, що на десятій сесії взяли участь у нарадах представники болгарського князя Бориса.

"...Один уступ у Лібер Понтіфікаліс (стор. 185), де пишеться докладно про цей випадок, вказує на родинні труднощі, що журили князя Бориса з причини його сина Володимира. Бо коли Борис уступив, передавши володіння Володимирові, цей зачав відновляти поганство і з тої причини мав бути заміненний Симеоном. Правдоподібно Борис боявся, що Візантія, використовуючи амбіції сина, усуне його. На всякий випадок візантійці не занедбали нагоди, щоб відірвати Бориса від Риму. І так стає щераз наглядним, як без надуми поступив Фотій проти Миколи, по вигнанню гре-

ків із Болгарії. Не все було втрачене і Фотій повинен був ждати на свою нагоду, залишивши цісарським агентам їх роботу. Можливо, що Фотій і Михайло зробили свій плян у добрий час і що ухвали синоду з 867 р. зробили своє враження на скрупулятного й хитрого князя.

Візантійці вміли кувати залізо заки ще воно було гаряче: негайно скликано нараду, в якій представники східніх патріярхатів разом із болгарськими послами, під проводом самого цісаря, обговорили цю справу. Анастасій занотував ці наради дрібничково, хоч не був на них запрошений, чого ніколи не простив Василеві. Легати сильно протестували проти порядку нарад кажучи, що Собор уже закінчений і вони не мають мандату обговорювати ті справи. На превелике здивування, їх не запрошено на ті наради. Справа мала бути вирішена на одному засіданні й її мали рішити представники патріярхів.

Цей підступ завважили легати. Вони вже на Соборі бачили, як дуже податливо заховувалися ці представники відносно волі цісаря і були з цього вдоволені доки воно йшло їм на руку; але в цьому випадку вони вже наперед знали, як буде вирішена справа. Василь наставив добре лапку. Легатів непокоїло те, що греки й орієнтали беруться до справ, які належать виключно до Апостольського Престолу, виразно проти засад, які папа Адріян сформував і які вони мали піддержати в Константинополі. Не диво, що вони з огірченням сказали:

"Св. Апостольський Престіл не назначив вас рішати в цій справі, бо ви підчинені, ні не уповажнив вас це робити, бо ціла Церква є під його юрисдикцією."

Їх протест — пише дальше Дворнік — був безуспішний: орієнтальні представники рішили, що Болгарія належить до візантійського патріярхату. Тоді римські представники дали письмо папи Адріяна, в якому

він заборонив Ігнатієві діяти в Болгарії проти Риму. Ігнатій навіть не читав його."[49])

2. Початок грецької теорії про пентархію

З усього дотепер сказаного ми бачили, як розвивалася Візантійська Церква від часу першого єпископа аж до спору за Ігнатія й Фотія. Нам мусіло впасти ввічі, що греки на кожному соборі, що відбувався на сході, старалися навіть нелегально "перепачкувати" якусь ухвалу, що підносила б престіж їх єпископа, спершу до рівноправного патріярха, а згодом до другого місця по Римі. Всі ті свої претенсії вона оправдували фальшивим заложенням, що з перенесенням столиці з Риму до Візантії повинна бути піднесена і почесть її єпископа. Ми бачили, як патріярх Микола Містик ужив перший раз титулу "екуменічного патріярха". Та згодом греки вже не задоволялися ні почестю ні титулом, а старалися поширити юрисдикцію свого патріярха, спершу на всі митрополії, що входили в склад візантійської імперії, а згодом і на всі східні патріярхати, які, затративши значення через часті політичні зміни, не ставили сильного спротиву, бо були здані на ласку Константинополя.

Та, до Фотія, жодний константинопільський патріярх не важився нарушити примату папи. Щойно Фотій перший раз це зробив, та заплатив це своїм упадком. Греки використали і цю перемогу Апостольського Престолу для своєї мети. Зачалося це вже на початку Собору, коли папські леґати зажадали від усіх учасників підписати "лібеллюс". Вже тоді комісар Банес цьому противився, кажучи, що ще такого не бувало. Він, очевидно, забув або не знав про Собор по Акакієвій схизмі, а в часі нарад висловився так:

"Бог оснував свою Церкву на п'ятьох патріярхах і в Євангелії означив, щоб

[49]) Ф. Дворнік, цит. праця — сторона 152-53.

вони ніколи не відпали, бо вони є головами Церкви. Слова св. Євангелії: І врата адова не переможуть її — кажуть виразно — коли два з голов відпадуть, то остануть інші три, а якщо чотири відпадуть, то один, що перебуває при голові всіх, Христі Господі, взиває їх вернутися до Тіла Христового".

Єпископ Юрій із Трапезунту висловився на Соборі дещо інакше: "Рим це дотик, Візантія це смак, Антіохія це слух, Александрія це зір, а Єрусалим це нюх. І не може бути більше патріярхів, бо нема більше змислів, а всі змисли діють разом".

Представник єрусалимського патріярха Ілля твердив, що п'ять патріярхів є установлені св. Духом і вони мають рішати в усіх справах Церкви.

Митрофан із Смирни висловився, що: п'ять патріярхів це, немов великі світила, які Бог поставив на небі для просвічування землі і для відрізнення світла від темряви.

Всі ці погляди це початок так званої пентархії (п'яти патріярхатів, які мав би установити сам Ісус Христос). Останні грецькі події, головно іконоборча єресь і спір Ігнатія й Фотія, стали причиною започаткування такого погляду греків. Це виступило перший раз на цьому Соборі, як це ми бачили в наведених цитатах.

Доки три східні патріярхати ще мали значення і не були підпали під повну залежність від константинопільського патріярха, доти греки завзято пропагували ідею церковного дуалізму: Рим на заході, а Візантія на сході. Рим, боронячи примату Апостольського Престолу, видвигав права інших патріярхатів, але, як сказано, вони затративши своє значення, були здані на ласку імператора, який підчинив їх юрисдикції свого патріярха.

Очевидно, що жадання папських легатів підписувати "лібеллюс" було грекам дуже непонутру, бо вони вважали це за обмеження їхньої влади, як каже Склявін. Сам цісар бачучи, що без інтервенції Апостольського Престолу він ніколи не доведе до замирення в Грецькій Церкві, боявся відверто відмовитися виконати це жадання легатів, але дав наказ своїм урядникам, які відпроваджували папських легатів до Риму, щоб подорозі потайки забрали підписані греками формулярі. Та легати, спостерегли вчас брак формулярів і заявили цісареві в прияві франконський послів короля Людвика, що не можуть вернутися до Риму, доки ці формулярі не будуть їм звернені. Цісар наказав віддати, але постановив "відбитися" в інший спосіб. Нарада представників східніх патріярхів у цісарській палаті, на якій ці останні рішили справу юрисдикції над Болгарією в користь Візантії, була свого роду реваншем цісаря Василя за папські формулярі, та започаткуванням п е н т а р х і ї в п р а к т и ц і. Від цього часу греки дуже часто покликувалися на цей новий зворот "цісарської догматики". Ми ще й сьогодні почуємо вислів, мовляв, папа відірвався від чотирьох патріярхатів.

На папських легатів, яким цісар Василь не дав відповідного забезпечення, напало в дорозі племя словінських піратів і відібрано від них усе, разом із актами Собору, а самих узяло в полон. Щойно в грудні 870 р. звільнено їх на інтервенцію папи. Частина актів таки пропала. На щастя бібліотекар Анастазій зразу зладив копію всіх документів, які передав через франконських послів. Та заки вони дісталися до Риму минув добрий рік, бо щойно рік по Соборі папа Адріян II затвердив його ухвали. Деякі думають, що пірати напали на папських легатів з намови Константинополя. Це, одначе, не має потвердження в джерелах.

Літом 871 р. патріярх Ігнатій знову вислав архимандрита Теогноста до Риму з листом, у якім просив папу дати диспензу для хартофілакса Павла й Теодо-

ра з Карії, і лекторів свячених Фотієм, яким хотів дати вищі свячення. Він щераз дякує папі за привернення ладу в Церкві.

3. Фотій у манастирі

Фотія осуджено. Доля, яку він приготовляв папі Миколі І, впала на нього самого. Його заслано до манастиря Стенос, положеного в прекрасній околиці Босфору. Як опісля побачимо, Фотій мав там велику свободу рухів так, що міг удержувати постійні зв'язки зі своїми приятелями, що викляті на Соборі не хотіли покаятися, а кріпко держалися свого вчителя. Багато з тих, що були свячені Ігнатієм і Методієм вернулися до єдности Церкви, принявши покуту. Візантійська Церква почала помалу приходити до нормального життя.

Фотій пише з манастиря багато листів до своїх учнів, стараючись удержати з ними тісний зв'язок. І саме ця обставина, що багато духовних, вищих і нижчих, були позбавлені Собором їх урядів, зродила в голові Фотія нову думку: щоб паралельно до православно-католицької єрархії, вдержати і його єрархію; інакше кажучи, Фотій постановив творити церкву в Церкві, як це сталося було в Єгипті з монофізитами, що не прийняли ухвал Халкедонського Собору. В своїх листах до приятелів він заохочує їх впливати на вірних, щоб вони в першій мірі здержувалися від приймання св. Тайни від Ігнатієвих єпископів і священиків. Може воно й декуди вдавалося це зробити та, назагал, народня маса держала з монахами, які завжди доховали вірности Ігнатієві.

Стовпами церковної акції Фотія в тому часі були: Григорій Азбеста, Захарія з Халкедону, Євфемій із Кесарії, Юрій із Нікодимії, Амфілох із Сизики, Захарія з Пізидії, Михайло з Мітілени та Іван з Гераклеї. Одні з них це його старі приятелі, другі ж його учні, вже ним свячені. Всі вони вважали Фотія за свого майстра-вчителя, щось у роді Сократа. Та згодом і їх важко

було вдержати в карбах дисципліни, як це бачимо з гострих листів Фотія.

Крім того Фотій вів широку кореспонденцію з бувшими своїми приятелями, високими достойниками цісарського двора. Він також пише листи до цісаря Василя. В одному листі до цісаря пише таке:

"...Вислухай мене, ласкавий цісаря, я не буду говорити тобі про нашу стару дружбу, ні про твої обіцянки і присяги, ні про торжественне помазання при твоїй коронації, ні про св. Тайни, які ти одержав із моїх рук, ані про духовий зв'язок із твоїм сином (якого Фотій хрестив — прим. моя). Не згадуватиму про все те, але про права звичайного чоловіка, що по справедливості належиться кожній людині..." І в дальшому, дуже довгому листі Фотій старається викликати в цісаря милосердя до своєї особи, та пише: "...Направду кажу, що до мене не зайшов, ані перед п'ятьма ні перед двома днями, ніхто навіть на годинку, ані з тих, що приказують, ані з тих, що слухають, ані навіть листоноші, чи посланець."[50])

Внаслідок таких листів Фотія цісар Василь із кожним днем улегшував його побут у манастирі. Його бувші приятелі на царському дворі зачинають діяти. Сам комісар Банес, що виступав проти Фотія на суді, мав в одному листі до нього признатися, що він є немов його "Йосифом з Ариматеї". Це бачимо з відповіді Фотія до нього, де Фотій пише так:

"...Правда, що Йосиф був скритим приятелем і вкінці учнем мого Господа й Бога, але згодом він поломив пута страху і став учнем Ісуса ревнішим від тих, що з Ним ходили. Він зняв понижене, розп'яте Тіло Ісуса й подбав про нього.

Як довго ще ти любитимеш мене ніччю, не ставши сином світла й дня, і коли вже раз виступиш отверто як Йосиф? Ти маєш не лише зняти тіло з хреста, але звільнити мою душу від клопоту й важкої бороть-

---

[50]) Migne, vol. 102 — 765.

би. Коли ж любов світа й людські причини здержують тебе від цього, то даремно шукаєш вимівки й оправдання в Йосипі..."

Ці покірні листи Фотія до цісаря й різних впливових людей на цісарському дворі були причиною, що всі ті особи, включаючи самого цісаря, були переконані, що Фотій уже покаявся і готовий до всякого компромісу з Ігнатієм, як це виходить із листа Фотія до Григорія, диякона і хартофілакса з Амазеї.

"...Фотій дійсно знав дуже добре положення і сам характер цісаря, отже певний кінцевої перемоги, свідомий своїх прав, знав, що час діє на його користь, тому не спішився. Саме тому в листі до своїх єпископів, що жалувалися з причин його забуття про минуле та угодових думок на майбутнє, заперечив це..."[51])

Фотій знав цісаря з молодих літ, він знав його силу й слабості. Микита оповідає, що Фотій виготовив фальшиву генеалогію цісаря в формі старого, історичного письма, за яким Василь мав би походити у простій лінії від вірменського короля Таридата. Фотій виготовив цілий родовід аж до Василевого батька, про якого в родоводі було сказано, що він затьмить славою всіх цісарів. Походження Василя було уложене стихом, якого початкові букви творили його ім'я: Б е к л а с. Це були початкові букви імен його родини: Б — Базілевс, Е — Евдокія (його жінка), К — Константин (його син), Л — Лев (другий син), А — Александер (третій син), С — Степан (четвертий син).

Фотій написав це на старому папірусі, наслідуючи найстарше письмо, та убрав його в окладинку з старого кодексу. Приготовивши це, передав цісарському бібліотекареві Теофанові, що положив його між цісарськими книжками. Одного дня Теофіл показав цей "документ" Василеві, але він не міг його перечитати, тоді Теофіл порадив цісареві віддати манускрипт Фотієві до перечитання, бо крім нього ніхто в цісарстві його

---

[51]) Ф. Дворнік — стор. 163.

не перечитає. Фотій одержав авдієнцію. Очевидно Фотій "перечитав" таємничий "документ" на велике вдоволення цісаря, що мав завжди комплекс меншевартости приводу свого низького походження. Про що між іншим уже натякав йому король Людвик II у листі, відповідаючи Василеві на його домагання, щоб не вживав цісарського титулу "Цісаря римлян", що його Людвик одержав від папи.

Цю історію з винаходом родоводу Василя деякі історики вважали за легенду, але про неї згадує не лише Микита. Магістер Симеон також пише про родовід Василя, який видумав Фотій у манастирі Скепе. Про це згадує також унук Василя Констянтин Порфіородний. Та ні Фотій, ані цісар Василь, ніколи про цей родовід не згадували. В тому часі, як ми бачили, фальшування документів було звичайною річчю, тому й могла також статися історія з родоводом Василя.

Фактом є, що цісар Василь невдовзі по тім відкликав Фотія з манастиря й доручив йому виховання двох своїх синів. Це сталося 17 листопада 876 р. Цісар дозволив Фотієві замешкати в цісарській палаті, поруч синів.

Десь у тому часі патріярх Ігнатій почав занепадати на здоров'ю. Микита оповідає, що Фотій старався наблизитися до Ігнатія, але цей держався від нього здалека. Сам Фотій писав про це так:

"...Ще за життя Ігнатія, якого називаю святим, ми заприязнилися з ним і нехай Бог мене захоронить, щоб я цьому перечив. Ото ж ще як він жив, кажу, я все відкидав гадку засісти на його троні, хоч мене численні силували таке зробити. Були інші справи, важніші від того — заслання, переслідування, прогнання братів і священиків. Я відкинув пропозицію обняти престіл, як це всі приявні знають..." "...За те я не занехав жодної нагоди установити мир. Ми обидва впали на коліна, просячи один в одного прощення, і простили один одному всі урази. Опісля, коли він занедужавши,

просив мене його відвідати, то я робив це багато разів, щоб улекшити його страдання. І якщо слова можуть принести будь-яку полекшу, то я її йому зробив. Видно, що він був сильно переконаний про мої добрі наміри, бо поручив моїй особливій опіці його найбільш інтимних друзів, і, що я повинен взяти на себе відповідальність, за їх долю й безпеку. Жоден із його приятелів не буде ніколи нарікати на брак його відданости..."

Микита ж оповідає, що Фотій, живучи на цісарському двірі, робив Ігнатієві прикрості та в цей спосіб погіршував стан його здоров'я, а коли Фотій старався погодитися з Ігнатієм, то цей відповів йому:

"...За все те, що ти мені заподіяв, нехай Тобі Бог простить, але коли лишиш мене в спокою, не виконуючи жадних функцій (патріярха — прим. моя), я напишу до всіх патріярхів просьбу і якщо вони звільнять тебе від клятви, то і я дам тобі мою диспензу..."[52])

Правдоподібно, що цісар мав уже в пляні по смерти Ігнатія поставити його наслідником Фотія, тому впливав, щоб обидва погодилися, бо так буде улегшена справа. І сам Фотій знав, що через факт погодження він нічого не тратить, навпаки, зискає багато. І вже вище зацитовані слова Микити, завзятого ворога Фотія, кажуть здогадуватися, що вони обидва таки погодилися перед смертю Ігнатія. Оборонці Фотія кажуть навіть, що Ігнатій під час своєї недуги просив Фотія помагати йому в управі патріярхату. Нема жадних причин не вірити в добру волю Фотія в цьому періоді патріярхату Ігнатія.

Ігнатій помер 23 жовтня 877 р., в день св. Якова, проживши вісімдесят літ. Після його бажання, до домовини вложено омофор св. Якова Теодульфа, який він часто вбирав під час своїх патріярших функцій.

---

[52]) **Mansi, XVI — 429.**

Його тлінні останки спершу поховано в церкві св. Менаса, а згодом перенесено до церкви св. Арх. Михайла, яку він сам вибрав. Микита оповідає, що вже три дні перед смертю, а Стиліян каже, що три дні по смерти Ігнатія, Фотій обняв церкву св. Софії.

РОЗДІЛ V

РИМ ВИЯВЛЯЄ ХРИСТИЯНСЬКЕ МИЛОСЕРДЯ

1. Папа Іван VIII регабілітує Фотія

Папа Іван VIII вступив на папський престіл 14 грудня 872 р. В тому саме часі сарацени вже були зайняли частину південної Італії та помалу підсувалися на північ, загрожуючи самому Римові. 875 р. папа коронував Карла Лисого на Римського цісаря, але цей був ослаблений боротьбою і не міг боронити Італії. В тих важких хвилях папа звертається до цісаря Василя за поміччю через єпископа Беневенту.

Весною 878 р. папа висилає леґатів до Болгарії й Константинополя: єп. Павла з Анкони і Євгенія з Остії, передаючи ними сім листів, три до Болгарії, решту до Константинополя. В одному з листів просить цісаря домогти леґатам дістатися до Болгарії, в другому просить помочі проти сараценів.

У листі до Ігнатія домагається відкликання місіонерів із Болгарії, кажучи, що він висилає досвідчених мужів до того краю. Папа опирає свої права до Болгарії на історичних доказах, почавши від папи Дамазія. Категорично жадає в протягу найближчих тридцяти днів відкликати грецьких місіонерів і, якщо він цього не виконає, буде зложений із уряду патріярха.

Ще гостріше письмо папа Іван висилає до грецького єпископа в Болгарії, жадаючи опущення цього краю в протягу тридцяти днів. Одного слов'янського священика, якого рукополагав єп. Юрій, папа складає з уряду.

В листі до князя Бориса папа просить, щоб він помагав римським місіонерам:

"...Як справи малися, є можливим, що Фотій фактично виконував функції патріярха в останніх місяцях перед смертю Ігнатія, бо по замиренні з Ігнатієм не було вже проти нього закидів, як зрештою сам Ігнатій признавав його свячення важними. Він правдоподібно визнав за Фотієм право наслідства. Та тому, що після традиції Східньої Церкви, засуд одного Собору міг бути знесений другим Собором, було все приготоване до його скликання, як це виходить із просьби Василя до папи Івана VIII, щоб вислати легатів.

Іван VIII прихилився до просьби Василя, бо сподівався при тій нагоді рішити дефінітивно справу Болгарії, і з його переписки можемо здогадуватися про начерк цілого його пляну.

Легати Павло і Євген, мали передати дуже енергічний лист до Ігнатія, цей лист, що, як сказано, був третім із черги, що мав змусити Ігнатія стягнути священиків із Болгарії, а всякий непослух буде покараний найстрогішими санкціями."[53])

Можливо, що Василь мав плян регабілітації Фотія ще перед смертю Ігнатія, але в папських листах нема про те згадки. Легати Євген і Павло їхали поладнати справу Болгарії, а не рішати справу Фотія. Найкращим доказом такої гадки є факт, що хоч вони вже не застали Ігнатія в живих, то мимо просьб цісаря рішити справу регабілітації Фотія, відмовилися це зробити, кажучи, що не мають на це потрібних повновластей. Очевидно, що зайняття візантійського престолу Фотієм без попередньої диспензи папи, мусіло їх заскочити, бо їм було добре знане його засудження Собором. Вони, думаючи римськими категоріями, мусіли вважати цей доконаний факт за щось неймовірне, тому здержалися від усякої акції в тій справі.

Цісареві й Фотієві не лишалося ніщо інше, як просити папу Івана VIII про вирішення. І вже в квітні 879 р. папа довідався про наміри цісаря від адмірала

[53]) Ф. Дворнік, цит. праця — стор. 172.

Григорія, що командував грецькою фльотою в околицях Беневенту та прогнав звідти сараценів. Посли цісаря Василя були вже в Римі в травні та докладно донесли про всі події у Візантії. Лист цісаря вияснював цілу справу. В ньому він просив затвердити нового патріярха. Долучений лист від духовенства вказував, що Фотій вибраний одноголосно.[54])

Фотій у своєму листі жалується на папу Миколу I і знову пише, що і цим разом його змушено до патріярхату. Він залучує відписи листів від східніх патріярхів, у яких вони його визнають та просять папу затвердити його патріярхом і прийняти до зв'язку з Римською Церквою. Він просить прислати леґатів, або затвердити тих, що вже в Константинополі, на новий Собор, щоб його регабілітувати.

По одержанню цих листів із Константинополя папа Іван VIII скликав синод вісьмох єпископів до Риму. Про рішення цього синоду знаємо з листів папи. 16 серпня 879 р. папа Іван VIII писав до цісаря Василя, хвалячи його за щиру відданість Апостольському Престолові в Римі, який є заложений Христом, що сказав до св. Петра: "Паси мої вівці". Щодо бажання Василя в справі Фотія, який уже обняв патріярший престіл, папа годиться затвердити його, але з тим, що Фотій має перед Собором просити прощення та в будь-який спосіб оправдатися за своє дотеперішнє поступування. Силою своєї влади "в'язати й розв'язувати" папа звільняє Фотія і всіх його єпископів від наложених на них цензур. Лише Рим має владу судити патріярхів. Папа забороняє також Фотієві виконувати будь-яку юрисдикцію в Болгарії. Цісар нехай шанує Фотія і нехай прийме всіх єписко-

[54]) Mansi, XVI — 46.

пів Ігнатія, а всім, хто не годився б із новим станом речей, папа загрожує екскомунікою.

У листі до східніх патріярхів і єпископів папа висловлює задоволення спривоДу одноголосного вибору Фотія. Папа, силою влади одержаної від св. Петра, Фотія розрішає і затверджує, але, як уже папа Адріян І ставив умовини до патріярха Тарасія, так і він ставить свої умовини до Фотія:

1) йому забороняється від тепер святити ляїків на єпископів, 2) він має оправдатися перед Собором, та 3) впливати на духовних погодитися з новими обставинами.

В листі до Фотія папа хвалить його знання. Покірно признає, що похвали Фотія звернені в його сторону, не є заслужені. Також легко ганить, що Фотій не повідомив його скорше про обняття престолу. Поручає бути милосердним для своїх противників та оправдатися перед Собором. Папа привертає йому його гідність та каже, що леґати одержали спеціяльні інструкції в т. зв. "Коммоніторіюм", яких мають точно придержуватися. Папа між іншим пише Фотієві дослівно так:

"...Читаючи в твоєму листі похвали звернені в нашу сторону і пізнавши твоє теперішнє успосіблення, ми переконалися як дуже тепер ти нам відданий... ...Щодо Константинопільської Церкви, то вона об'єдналася і ти знову обняв страчений престіл. Ти жалуєшся, що леґати відмовилися служити разом із тобою св. Літургію — ми, висловлюючи Богу подяку спривоДу об'єднання, заявляємо, що ми леґатам не дали були жадних вказівок у тій справі, бо ми не мали жадних

відомостей про стан того престолу... Хто поправився, виказавши жаль, того не станемо картати, але прощаємо, якщо ти перед Собором оправдаєшся і просиш прощення, як звичай велить, і покажешся кращим з огляду на важкий досвід, не заподіеш жодної кривди та не переслідуватимеш тих, що ще тебе не визнали, а зробиш усе, щоб їх привернути для Церкви, не відбираючи їм церков і гідности, коли вони покірно визнають твоє нове покликання. Таке рішення видаємо тому, що наш духовний син, найкращий християнський цісар Василь дуже просив мене в твоїй справі, для привернення спокою в Константинопільській Церкві. Прощаємо і привертаємо тебе до зв'язку з нами, лише маєш оправдатися на Соборі. Ми годимося на твоє обняття престолу в Константинополі, з одним застереженням, щоб на майбутнє ніхто з цеї Церкви проти зарядження Отців не був піднесений з ляїка до єпископату, як також згідно з канонами Собору, що відбувся в Константинополі за нашого попередника Адріяна II, який повинен бути якнайвиразніше проголошений.

Щодо рішення в інших справах, про які згадуєш у твоєму листі, ми дали особливе доручення нашим леґатам: кардиналові Петрові й улюбленим дорадникам Павлові й Євгенієві, частинно на письмі, частинно усно. Вони згідно з волею нашого Апостоляту мають усе докладно розслідити і, маючи перед очами Бога, все можливе до прийняття прийняти, і все справедливо направити.

Ти зі свого боку старайся виконати нашу волю в справі найскоршого повернення болгарської єпархії Апостольському Престолові, що стараннями св. папів Миколи I і Адріяна II була нами обнята. Апостольською властю забороняємо на майбутнє будь-яку церковну ординацію для тієї єпархії зі сторони константинопільських єпископів. Тебе робимо відповідальним за стягнення звідтам усіх єпископів і духовних інших чинів та за опорожнення тієї єпархії. І якщо б ти на-

дав згаданій провінції паллій або висвятив будь-кого для неї, або держав зв'язки з тими духовними, ще заки вони нам повинуватимуться, тебе і їх обложимо екскомунікою."[55])

У листі до всіх єпископів і священиків, що під проводом Стиліяна й Митрофана з Смирни, не хотіли визнати Фотія, папа взиває їх до послуху і грозить екскомунікою, якщо вони дальше будуть упиратися.[56])

Ось так папа Іван VIII хотів за всяку ціну довести до внутрішнього замирення Грецької Церкви, що, почавши від іконоборчої єресі, не мала спокою. Деякі з західних істориків закидують папі Іванові VIII велику уступчивість, а навіть слабість у справі розрішення Фотія так, що лист папи до Фотія довгий час уважали неавтентичним. Вони твердять, що виказання слабости ще більш зміцнило хворобливу амбіцію греків. Головно лист папи до Стиліяна і Митрофана видається дивним, бо ж відомо, що обидва вони були найбільшими прихильниками одности Христової Церкви в цьому періоді.

Щодо інтерпретації волі папи Івана VIII в справі реституції Фотія, то тут гадки поділені. Папа Іван VIII, посилаючи кардинала Петра до Константинополя, пише до легатів Павла і Євгенія так:

"...Ви поступили проти моєї волі. Будучи в Константинополі і прослідивши умовини миру й одности Церкви, ви не виповнили довіреної вам місії. Тому ми не повинні б довірити вам іншої, але, щоб показати апостольську ласкавість і милосердя, додаємо вам іще одного члена до другої місії, яку цим разом маєте виконати сумлінно. Посилаємо Петра, побожного кардинала-пресвитера і нашого особистого приятеля, щоб ви могли зробити все найкраще для миру й одности Божої Церкви згідно з інструкціями нашої Апостоль-

---

[55]) **Mansi, XVI — 487.**
[56]) **Mansi, XVI — 510.**

ської власти і в дусі "коммоніторіюм", поділеного на глави. Дійте розумно й льояльно, щоб відзискати довір'я, яке ви стратили через попередній непослух..."[57])

Гергенретер гадає, що леґати, яким Фотій представив листи східніх патріярхів у справі його пономного визнання, дали намовитись до зложення публичної заяви, що вони приїхали до Константинополя зложити Ігнатія, а реінституват Фотія. Отже вище наведені слова листа папи Івана VIII були для них наганою за передчасне зложення тієї заяви.

Опираючись на тих самих словах папи Дворнік пише:

"...Я виказав, що поступок Павла і Євгенія насторожив цісаря й патріярха, коли вони, боячись заанґажуватись, здержалися від будь-якої акції, ждали на дальші накази. Для Івана VIII видалося це абсурдом, бо таке здержання було причиною, що він не мав ясного звіту про стан Константинополя та мусів опиратися на справозданнях імператора й патріярха і правдоподібно на листі від легатів. Цікаво, що папа ганить їх за брак ініціятиви в непередбаченій конечності і каже діяти інтелігентно й розсудно в дусі його інструкцій."[58])

Як виходить із листа папи до Фотія, де він немов оправдує здержаність леґатів, головно їх відмову служити разом із Фотієм, ця остання гадка видавалась би більше правдоподібною. Що правда, сам папа був дещо заскочений доконаним обняттям престолу Фотієм, але найголовніша причина його осудження — узурпація вже не існувала. Папа був переконаний, що дальше невизнання Фотія, за яким дуже побивався цісар Василь, може стати причиною схизми Грецької Цер-

[57]) MGH, Ep. VII.
[58]) Ф. Дворнік, цит. праця — стор. 180.

кви. Тому папа рішився помилувати Фотія, вважаючи, що його десятилітній побут у манастирі був вистачальною покутою за доконані прогріхи. Папа застерігається, що помилуваня не є знесенням усіх ухвал попереднього Собору.

В листопаді 879 р. кардинал Петро приїхав до Константинополя, де на нього ждали два інші легати, Павло і Євгеній.

2. Реінституційний Собор Фотія

В актах Собору читаємо, що його зачали так: диякон і протонотар Петро промовляв до Отців зібраних у церкві св. Софії:

"Петро, богобоязливий кардинал-пресвитер і заступник святого Івана, папи Старого Риму, і його товариші Павло і Євген, явилися!" По цьому вступі Фотій сказав: "Дякуємо нашому доброму Богові, що його (папу) в доброму здоров'ї і мирі заховав. Нехай вони (легати) увійдуть."

Легати появилися і серед торжественної тиші Фотій промовив:

"Слава нашому Богу в єдиносущній і животворящій Тройці завжди, тепер і во віки." На ці слова всі Отці Собору відповіли хором: "Амінь".

Тоді Фотій обняв і розцілувався з легатами, кажучи: "Господь привів вас сюди щасливо, нехай Він поблагословить ваші труди, святі серця і тіла. Нехай держить у своїй опіці нашого святого Брата по уряді, нашого духовного Батька, Найсвятішого Папу Івана."

Кардинал Петро передав усім приявним благословення папи Івана, який бажає любови, миру і єдности в Церкві.

Йому відповів митрополит Іван з Гераклеї в імені Собору, кажучи, що за молитвами папи вже привернено одність і вони всі одержали правдивого пастиря, Фотія. Тепер слідувала промова Захарії з Халкедону, в якій він порівнює Фотія до Христа, якого жиди ненавиділи. Досі говорене про Фотія не все було правдиве і тому цісар запросив легатів, щоб Фотія від тих закидів звільнити.

По промові представника єрусалимського патріярха свящ. Іллі (не того самого, що був на 8-ому Соборі) папський легат, кардинал Петро, серед великої тиші передав Фотієві від папи Івана VIII стихар, єпітрахиль, фелон, омофор і сандали. Це був видимий знак, що папа знимає з нього клятву й затверджує його патріярхом в Константинополі.

Варт би подати деякі місця з промови Захарії з Халкедону, що говорив ипр. таке: "...І дійсно ті, що впираються при схизматицькому блуді, заслуговують на кару, бо, поминаючи інші їхні промахи, вони блудять в парадоксі, і вже ця сама думка противна. Бо що ж то є? Вони намагаються опанувати Римську Церкву, яка продовж століть заховала свободу. Якже ж? Через їх говорення: рішення Миколи й Адріяна ми признаємо, але відкидаємо рішення дуже святого і блаженного папи Івана. Чому? Бо ці два папи піддалися нашій волі, а цей замість нас слухати, каже нам його слухати. Це означає, що вони відкидають послух Римським Папам і хочуть силувати цих великих і подивугідних мужів для власних забаганок. Вони принимають постанови папів, які є ними подиктовані, але відкидають ті, що є проти їх переконання. Ви можете ті постанови повторяти тисячі разів і вони можуть бути згідні з канонами і мати духову вищість, та ті мужі в своїй гордості йдуть своїми дорогами. Чи може бути більша закаменілість? Спішім же, возлюблені, і торжественно стійно за обороною св. Римської Церкви від цеї поганої варварської неволі. Усуньте неславу і не-

честь, а замість них принесіть славу, через працю для добра й миру Вселенської Церкви."[59])

Гергенретер називає цю промову "Лігенгевебе" (забріханістю), а Дворнік твердить, що вона була дійсним відзеркаленням думок і почувань прихильників Фотія і її треба брати щиро. Вже сам стиль і головна думка, якою є оборона Римської Церкви, з боку тих, які ще недавно виступали проти неї, насувають деякі застереження, та треба признати, що стиль і перебільшення промови Захарії нічим не відбігали від принятого тоді у Греції звичаю.

Друга сесія відбулася 17 листопада 879 р. На цій сесії, по короткій промові кардинала Петра, перечитано листи папи до цісаря Василя і Фотія. Кардинал Петро запитав Фотія, чи він годиться на все, що було перечитане? Фотій відповів притакуючо. Кардинал говорив про справу юрисдикції над Болгарією. Фотій відповів йому між іншим так:

"...Ми раз відповіли ще папі Миколі, що називав деякі єпархії і престоли своїми, в той спосіб: Це, чого Ваша Святість бажає, лежить у сфері влади цісаря Сходу. І якщо б моя любов до Бога не була гамована або цісарським наказом або іншими канонічними оглядами — навіть мої духовні є згідні в тій справі — я все готов передати не лише ті єпископства, що колись належали до Римського Престолу, але й ті, що ніколи до нього не належали, якщо б це було конечним для задержання вашої приязни." Фотій говорив про його приязнь з Ігнатієм, нав'язану перед смертю останнього, та щераз заявив, що лише на бажання цісаря прийняв удруге патріярхат. Приявні крикнули: "Правда, все було так, як говорить патріярх і архипастир."[60])

Третя сесія відбулася 19 листопада. На ній перечитано листа папи до Отців Собору. Вив'язалася дискусія з приводу слів папи, що забороняв на майбутнє

[59]) Mansi, XVI — 385-386.
[60]) Mansi, XVII — 409.

святити єпископів із ляїків. Вони казали, що грецькі Отці, зібрані в Сардіка, не вважали цього за абсолютне, тому можуть бути вийнятки. Дальше читано папське "коммоніторіюм".

Четверта сесія відбулася 24 грудня. На неї прибули представники Антіохії. Митрополит Василь із Мартірополіс заявив у промові, що Фотій, маючи благословення Риму, був би став патріярхом і без згоди східніх патріярхів. Потім кардинал Петро перечитав деякі артикули з "коммоніторіюм", головно про:

1) справу Болгарії, в дискусії забирали голос: Прокопій із Кесарії, Теофіль з Іконії й Микита зі Смирни. Ніхто з Отців не мав застережень, якщо згодиться цісар.

2) справу свячення ляїків на єпископів.

3) всі константинопільські патріярхи мають бути вибирані з тієї єпархії,

4) анатемізовано тих, що будуть ставити опір проти нового патріярха.

Під час свят Різдва Христового Фотій із легатами служив св. Літургію в св. Софії.

П'ята сесія відбулася 26 січня 880 р. На тій сесії на внесення патріярха Фотія щераз проголошено постанови Нікейського Собору проти іконоборців та анатемізовано всіх тих, які тих постанов не приймуть. Собор вислав трьох митрополитів до Митрофана зі Смирни, щоб запитали, чому він не приходить на засідання Собору. Він вимовлявся недугою. Його виключено з Церкви доки не визнає Фотія. На цій сесії Собор на пропозицію легатів ухвалив:

Перший канон, що звучай: Цей святий Вселенський Собор постановляє, що духовних, світських чи єпископів Італії, які живуть в Азії, Европі чи Лібії, які були суспендовані, зложені або екскомуніковані через св. Отця Івана, треба вважати за таких, то є зложених, екскомуні-

кованих і позбавлених зв'язи. І навпаки тих духовних, єпископів чи священиків, із якої єпархії вони не були б, а які були зложені, екскомуніковані чи усунені св. Отцем Фотієм, буде за таких уважати св. Отець папа Іван і ціла йому підлегла Церква, то є вони будуть піддані тій самій карі без жадного упередження до привілеїв Святої Римської Церкви, або її єпископів, тепер і в майбутньому."[61])

Другий канон забороняв єпископам, що перейшли в монаший стан, виконувати всякі архиєрейські функції.

Третій канон анатемізував усіх світських людей, що важилися б зневажити чинно єпископа, без різниці, чи він винний чи ні.

Слідувало підписання актів Собору. Перший підписав єпископ Анкони Павло, папський легат із такою допискою:

"Я, смиренний єпископ св. церкви в Анконі, легат, св. Апостольського Престолу і нашого Отця, Святішого Івана, Найвищого Пастиря Римської, Католицької і Апостольської Церкви і Всесвітнього Папи, принимаю, згідно з моїм мандатом, наказом і згодою Святішого, Апостольського й Екуменічного Папи Івана і за згодою Церкви в Константинополі і легатів трьох інших патріярхів, і з апробатою цього Святого й Екуменічного Собору, визнаю Священішого Фотія, законним і канонічним патріярхом, та приналежною до його патріяршої гідности, і до зв'язи, згідно з духом і інструкціями "коммоніторіюм". Я відкидаю й анатемізую Собор, що був скликаний проти нього в цій святій церкві в Константинополі. І все що було проти нього сказане й зроблене в часі Адріяна бл. п. Римського Папи, відкликую анатемізую і відкидаю згідно з Коммоніто-

[61]) Mansi, XVII — 497.

ріюм і не зачисляю того Собору між святі Собори. Хто посмів би ділити святу й Божу Церкву і відлучився від свого найвищого пастиря й екуменічного патріярха, **Святішого Фотія**, нехай буде відлучений від святої й Божої Церкви, доки не поверне до зв'язи з екуменічним патріярхом і не піддасться під рішення св. Престолу, нехай буде відлучений.

Другий Нікейський Собор зібраний проти іконоборства за бл. п. Адріяна І Римського Папи і Тарасія, святого патріярха Церкви в Константинополі, уважаю за Святий і Вселенський Собор і називаю його Сьомим, Святим і Вселенським Собором, зачисляю його до Шости інших св. Соборів.

Моєю власною рукою підписую."

Потім підписали антіохійський, єрусалимський і александрійський представники, а на самому кінці константинопільські. Вселенський Собор оправдав Фотія, бо вже не було причини, що не дозволяла б затвердити його на патріяршому престолі. Ще потім відбулися два засідання в цісарській палаті, на яких винесено анатему на тих, що зміняли б Нікейсько-царгородський символ віри. Щодо двох останніх засідань історики годяться, що їх інтерполював пізніший компілятор, і, що їх взагалі не було.

Цікаво, що грецькі історики по-фотіянської доби не згадують про цей Собор, а, радше, про Собори з 861 р. (проти Ігнатія) і з 869-70 (проти Фотія). Історик Лев Аллатій каже, що такого Собору зовсім не було і що все це видумав Фотій. Це твердять нові історики Шрек, Фонтані, Неандер і Дамбергер.

Доситей Єрусалимський каже, що про нього не згадують пізніші історики, бо це був т. зв. реституційний Собор. Вони твердять, що Собор був, бо про нього згадує папа Іван VIII у листі з 879 р. тому, що по першому перечитанню актів у Римі підозрівали легатів у переступленні повновластей. Акти Собору в різних рукописах виказують розбіжності тому, що не були зла-

джені вповні зразу, але згодом переписувані й доповнювані в апологетичних цілях.

Сьогодні загально принимається, що такий Собор був і що на ньому при перекладі папських письм із латини на греку пороблено деякі зміни в користь Фотія, чи, як деякі кажуть, ці письма були вистилізувані в дусі Фотія. За відбуттям такого Собору промовляють такі факти: промова Фотія до його Номоканону, акти Собору були перекладені на латинську мову, бо папа Іннокентій III цитує промову кардинала Петра, а також патріярх Іван Веккос і його учні принимають цей Собор.

Аллатій і нез'єдинені історики принимають лише п'ять сесій а решту вважають за пофальшовану, бо годі припустити, щоб Фотій зачинав диспуту про символ віри (в двох останніх сесіях) та в той спосіб наражував цілий Собор на зірвання. На цей додаток покликуються полеміcти в 12 ст., отже вже по Керулярію, бажаючи виправдати його схизму.

3. Чи була друга схизма Фотія?

Папські леґати вернулися до Риму в липні або серпні 880 р. з численними дарами й листами. Що правда, їх місія вдалася, бо вони привернули мир і спокій у Церкві, але не все пішло так, як вони передбачували. Папа Іван VIII, одержавши акти Собору і листи від Фотія й цісаря, казав їх докладно простудіювати. Очевидно, папа не був із усього вдоволений, бо справа Болгарії не була належно вирішена, а переклад його листів відбігав від оригіналу. Отже Фотій не в усім поступив так, як цього бажав папа. І вже 13 серпня 880 р. папа пише до Фотія так:

"...Предметом наших зусиль, трудів і бажань завжди було, щоб привернути правдиву віру для миру й добробуту Божих Церков, за які ми відповідальні. Ми стараємося об'єднати все, що розсіяне, заховати об'єднане і глядіти за тим, що хибне і противне справам, які Боже Провидіння нам доручило. Тому згідно з Апо-

стольським звичаєм і зі співчуттям до Церкви в Константинополі, ми постановили, що поступ одної повинен помагати другій, бо краще є, щоб одна помагала іншим.

Піднявши нашу Церкву до вимог конечности, ми звернули нашу увагу на Церкву в Константинополі і, виконуючи нашу Апостольську власть і силу, ми наказали легатам поступати обережно. Тішимося її одністю миру і згодою та дякуємо Всевишньому Богові, хоч ми ніколи не зможемо Йому достаточно подякувати, за зіслання стільки ласк свїм слугам, славимо Його безмежну доброту. Честь, слава і хвала нехай буде Його Маєстатові, бо Його щедра ласка направила небажані речі, лихо вже усунене, перешкоди зламані, пониження вивищене, незгода викорінена, доброта помножена і згіршення усунене. Тому не славім себе, а лише Бога, радуймося і тішмося Його милосердям, бо Він каже: "Майте віру, бо я переміг світ", а на іншому місці каже: "Без мене не можете нічого зробити". Ми постановили зв'язатися з тобою письмом і словом, з деякими застереженнями, і дивуємося, що багато речей нами рішених змінено, перекручено; та не знаємо з чиєї вини й недогляду їх усунено.

Щобільше, ти згадуєш у своєму листі: "лише ті повинні просити ласки, що вчинили зло". Так, ми годимося, що так треба би поступати з тими, що не знають Бога. Та ми не бажаємо перебільшувати того, що зроблено, хіба що судитимемо людей за їх заслугами. Краще залишім такі вимівки, щоб не підпасти під такий суд: "Ви оправдуєте себе перед людьми, а Бог знає ваші серця, бо що є великим в очах людей, це не має значення в очах Бога".

Тому і твоя велика второпність була би покірнішою, бо не для пониження ти повинен був просити Божу Церкву прощення, а щоб через свою покору бути ще більш вивищеним, щоб відплатитися братньою любов'ю тому, хто виказав тобі милосердя. І коли старатимешся збільшити відданість і льояльність до Рим-

ської Церкви і до нашої смиренної особи, то і ми приймаємо тебе за брата і дуже близького нам приятеля.

Ми потверджуємо все, що милосердно зроблено в Константинополі через Соборові постанови в справі твоєї реінституції і коли б випадком на цьому Соборі наші легати діяли проти наших апостольських доручень, то цього ані не потверджуємо, ані не прив'язуємо до того жадної ваги..." [62])

Як бачимо з цього листа папи Івана VIII, то він затверджує всі постанови Собору та трактує Фотія як близького свого приятеля, даючи йому батьківську догану за те, що не впокорився перед Собором так, як цього бажав папа, що, на думку папи, було би причинилося до ще більшого його винесення. Жаль тільки, що лист Фотія не заховався до нас, бо слова папи: "igitur laudabilis tua prudentia, quae dicitur humilitatem scire, non moleste ferat, quod Ecclesiae Dei miserationem jussa est postulare, quin potius se, ut exaltetur, humiliet..." є натяком, що Фотій таки впокорився перед Собором, що було промовчане в актах, а про що донесли були усно легати.

Останні слова листа папи Івана VIII: "Si fortasse legati in eadem sinodo contra apostolicam preceptionem egerint, nos nec recipimus nec judicamus alicuius esistere firmitatis..." давали притоку деяким західним історикам твердити, що папа не визнав реінституції Фотія, через податливість легатів, які переступили свої повновласті. Та цілий контекст листу перечить тому.

Навпаки, ця заява є наче свого роду оправданням легатів за їх гостре поступування, бо, як виходить із листів, папа наказав їм діяти в цій незвичайно делікатній справі дуже обережно. Папа Іван VIII хотів для добра і миру Вселенської Церкви допомогти Церкві в Константинополі перейти її гостру й затяжну, внутрішню кризу, якої головною причиною були радше гарячі

[62]) M. G. H. Ep. VII — 227, 228.

грецькі голови, як будь-які догматичні справи. Коли ще жив Ігнатій, то Рим мусів боронити правопорядку в Церкві і тому противився Фотієві, але по смерти Ігнатія вже ніщо не стояло на перешкоді до реінституції Фотія.

Для кращого пізнання вище сказаного наведемо ще листа папи Івана VIII до цісаря Василя, в якім папа пише так:

"...Тепер, по Бозі, ми дякуємо Вашій Світлості, за виказані вияви щирости і відданости Церкві св. Петра і нашому батьківському почуванню; не лише за слова, але й за світлі діла. Ми дякуємо тобі за висланя цісарської фльоти й віддання її для справи оборони земель св. Петра. Подруге, що сповнений Божим надхненням і пошаною до князя Апостолів ти привернув під нашу юрисдикцію манастир св. Сергія, що був оснований у твоєму цісарському місті і колись належав правно до св. Римської Церкви. Потретє, дякуємо з глибини душі за оказану нам любов і, хоч це було справедливе, за позволення перебрати під юрисдикцію св. Петра Болгарську єпархію.

Ми заохочуємо тебе для власного добра, помагати і боронити св. Римську Церку в цих важких часах, щоб твоя цісарська слава просвічувала світ і за поміччю наших апостольських молитов одержала велику нагороду від Всемогучого.

Ми також просимо тебе видержати в почуваннях доброї волі й побожности, які маєш із любови до Бога для Христової Церкви. В батьківській любові обіймаємо Вашу Високу Світлість, шануємо тебе належною пошаною і завжди засилаємо наші молитви з місця, де є кості св. Апостолів Петра і Павла, молячи Всемогучого за всі твої прислуги віддані св. Петрові, вже в цьому світі заховати твоє володіння в зростаючому добробуті та благословити його славними перемогами і дати тобі вічну славу і радість із Його святими в небесному царстві.

Ми також затверджуємо все, що було зроблено в Константинополі через соборові ухвали в справі реінституції Всесвітлішого Патріярха Фотія, і якщо б випадком на цьому Соборі наші легати діяли проти наших апостольських вказівок, то ми не затверджуємо їх поступку, ані не прив'язуємо до цього жадної ваги..." [63])

З цього листа папи Івана VIII виразніше видно радість папи приводу замирення Грецької Церкви. І в цьому саме часі цісар згодився на передання Болгарії під юрисдикцію Риму. Це, вправді, натрапило на великі труднощі, але в ім'я історичної правди, треба признати, що вони не походили ні з боку цісаря ні з боку Фотія. В цьому грали велику ролю почування болгарського князя й народу, які привикли були до слов'янського обряду й хотіли його задержати.

Вістка, що папа Іван VIII через брак доброї волі Фотія у болгарській справі, засудив його вдруге і, що папа Марін, Стефан V і Формоз це потвердили, не має потвердження в історичних джерелах. Деякі вістки про те є поміщені в протифотіянській збірці, головно в грецьких манускриптах, що були пізніше додані до актів цього Собору.[64])

Деякі історики думають, що ця колекція була зроблена при кінці IX ст. і що її анонімний автор був великим ворогом Фотія: "І лише з цього додатку черпано свідоцтва на доказ, що Фотій був другий раз осуджений папою Іваном VIII і його наслідниками, і зроблено справу серіозної ворожнечі у відносинах між Римом і Візантією за понтифікату Степана V і Формоза. Я вже доказав деінде ("Легенда про Константина і Методія" — стор.

[63]) M. G. H. Ep. VII, 229-230.
[64]) Mansi, XVI — 409-457.

317), що доказ з періоду 880-85 безвартісні. Я прослідив також цілу проблему подрібно в іншій студії (Друга схизма Фотія — історична містифікація у Візантії) і все, що я задумую тут зробити, то перейти всі точки мого доказу і виказати методи компілятора в побудові його справи. Це поможе нам зрозуміти наміри наслідників Івана, від Маріна I до Степана V, відносно Фотія і його прихильників, щоб доказати, до якої міри цей затверділий компілятор створив колекцію у завзятій кампанії проти Фотія." [65])

Читаючи додаток до 8-го Собору, на основі якого деякі історики думали, що папа Іван VIII осудив щераз Фотія за брак доброї волі, впаде нам ввічі один уступ, який звучить так:

"...Жоден із наслідників Миколи не розрішив їх (Фотія і Григорія Азбесту — І. Н.), бо вони (папи — І. Н.) не мали навіть влади це зробити. Коли за життя Ігнатія Іван послав Євгенія і товаришів з місією до Болгарії, то Фотій їх схопив та різними способами намагався змусити їх до зв'язи з ним, щоб так одурити світ. Але по їх повороті домів, вони були покарані Іваном, бо він екскомунікував їх із амвону." [66])

З цього короткого цитату бачимо, що грецький компілятор поплутав цілу справу з Собором проти Фотія з 869 р. за папи Адріяна II. Компіляторові зовсім не були знані листи папи Івана VIII до Фотія і до цісаря. Щобільше, цей завзятий грецький ворог Фотія допускається ще одної великої помилки-єресі, бо твердить, що папа не мав права розрішати Фотія від наложених цензур, чи то Собором чи іншими патріярхами, а це не є історичною правдою. Ми мали нагоду пере-

[65]) Ф. Дворнік, цит. праця — сторона 217.
[66]) Mansi, XVI — 452.

конатися, що папи справували таку владу і що всі Собори й патріярхи повинувалися рішенням папів.

Вже з тієї самої плутанини грецького компілятора, який хотів настроїти неприхильно Західню Церкву проти Фотія по його реінституції, це джерело не заслуговує на довір'я. Знаємо певно, що за папи Івана VIII не було будь-якого покарання легатів за переступлення повновластей у справі Фотія, хоч збірка листів цього папи вважається за повну і всі вони вже опубліковані.

Щоб доказати, що наслідник папи Івана VIII був неприхильний Фотієві, компілятор не наводить жодного історичного декрету на письмі, лише згадує про напис над "Великою Церквою" на згадку про 8-ий Собор і наводить імена легатів єп. Доната, Степана й диякона Маріна. З цього вже заключає, що диякон Марін був на Соборі, який судив Фотія, то він, ставши папою, мусів також бути проти Фотія.

Компілятор подає ще один доказ на свою тезу: Він наводить листа папи Степана V до цісаря Василя, в якому папа боронить добру пам'ять Маріна, що її нарушив цісар Василь у листі до папи Адріяна III. В цьому листі папа Степан V приписував це нарушення пам'яти папи Маріна Фотієві. Це місце в листі папи Степана V звучить так:

"...Бо він (Марін) відчував і вчив так, як наш попередник і учитель, Святіший папа Микола відчував і вчив, якого рішення він бажав виконати до йоти, тому блаженний Марін попав у твою неласку. Тому, що він відмовився, як кажуть, приняти тих, що вчили інакше й уневажнив усе рішене на Соборі в приявності Вашого Маєстату, Марін був ув'язнений продовж тридцяти днів."[67])

З цього листа не виходить ніяк, що папа Марін був у будь-якому конфлікті з Фотієм і що він змінив політику Івана VIII відносно Фотія. Якщо б він був її

[67]) **Mansi, XVI — 419.**

змінив, то компілятор був би напевно цього не замовчав. Отже всі історики, які допускають можливість другого осудження Фотія, опираючись на цьому одному тексті, кажуть, що Марін був другий раз у Константинополі в 880 р. і осудив там Фотія. Гергенретер думає, що він був, але що цю місію держали тайною в Римі і Константинополі і рівночасно каже, що лише прихильники Ігнатія були в зв'язі з Римом, що не є історичною правдою.

Є фактом, що папа Марін, будучи ще дияконом, був легатом папи Миколи I і відіграв важну ролю на Соборі проти Фотія, але є історичною правдою і те, що папа Іван VIII був тоді архидияконом Римської Церкви і підписав акти Римського Собору в справі осудження Фотія і давав усі ближчі інструкції дияконові Марінові, які він виконав до йоти. Та папа Іван VIII змінив політику Миколи I і оправдав Фотія. Чому ж тоді Марін мав би ненавидіти Фотія, якого оправдав його попередник? Тимбільше, що Фотій по своєму оправданню Марінові, тоді єпископові в Церє, перший подав руку до згоди, написавши до нього листа й передаючи частинку хресного дерева обрамованого в золоті рямці.

Деякі історики, опираючись на одному інциденті за папи Маріна, хибно заключали, що він змінив своє становище й до патріярха Фотія. Відомо, що єпископ Формоз був головою римських місіонерів у Болгарії та здобув велику приязнь князя Бориса, який просив папу Івана VIII, щоб залишив Формоза в Болгарії на постійне. Та хтось зробив на нього злобне донесення до Риму, що він задумує стати патріярхом Болгарії. Внаслідок того донесення папа Іван VIII стягнув Формоза до Риму і тут його суспендував та позбавив єпископського уряду. Отож першим ділом папи Маріна, по перенятю ним папського престолу, було зняти суспензу з єпископа Формоза. Цей факт дав притоку до заключень, що папа Марін змінив усю політику Івана VIII відносно Фотія. Та це не має ніякого потвердження в

документах. Навпаки є деякі речі, які кажуть здогадуватися, що папа Марін заховав лінію свого попередника. Знаємо, що бібліотекарем папи Івана був великий приятель Фотія, єпископ Захарія, а був він бібліотекарем і за папи Маріна. Цікаво буде навести лист єп. Захарії до Фотія, який він передав Фотієві через кардинала Петра. Захарія писав:

"...Боячися, що подібне може нам статися, засилаю Тобі, Дорогий Приятелю, лише докази старої і правдивої дружби, про яку ти просив. Якщо б ти потребував чогось більшого, — бо самі слова можуть бути нарушенням правил приязни, ти знайдеш мене завжди готовим, як дотепер. Хоч твої змагання не вінчалися належним успіхом, радію твоїми стараннями для мене так, наче б вони мені помогли, бо знаю, що успіх є вислідом часу і часто зміняє наслідки.

Та закон правдивої дружби цінить значення боротьби, відваги і ласки, не через їх появу, але через енергію їх головної причини. Ти знаєш це без моїх слів, і не говорив би я тобі цього, якщо б я мав бути запідозрений у невірності до моїх приятелів, що було б не лише далеке, але й противне моїм думкам. Щодо інших справ, то бажаю тобі, свята душе, доброї долі і безпеки від усіх нападів і загроз, від видимих і невидимих ворогів, за вставленням Пречистої Діви, Божої Матері і всіх Святих. Амінь." [68])

Очевидна річ, що папа Марін, знаючи про велику дружбу Захарії з Фотієм, не був би толерував його в своєму найближчому окруженню, на дуже важному тоді пості бібліотекаря, що мав доступ до всіх найтайніших справ і документів. Понтифікат папи Маріна був дуже короткий, від квітня 882 до весни 884, а коли вчислити його довгу недугу, то він був папою лиш один рік. По ньому був папою Адріян III, якого відношення до Фотія було дуже приязне так, що грецький компілятор проти-Фотієвого додатку зовсім пропускає

[68]) Hergenroether, II — стор. 556.

його ім'я з реєстру папів, бо його інтересували лише папи, що мали щонебудь і колинебудь проти Фотія.

По папі Адріянові III засів на папському престолі Степан V, а по нім Іван IX, що писав листа до Стиліяна, великого приятеля Ігнатія, а ще більшого ворога Фотія. Папа писав: "...Ми бажаємо, щоб декрети святих папів, наших попередників були незмінені і заховані, як передтим. Ми також принимаємо Ігнатія, Фотія, Степана і Антона, до того самого достоїнства, до якого вони були приняті святими папами Миколою, Іваном, Степаном V і цілою Римською Церквою аж до сьогодні." [69])

Наведені слова вказують, що за папи Івана IX Візантія була в добрих зв'язках із Римом, і, що папа визнає Фотія патріярхом. Залишається ще хіба вияснити становище папи Степана V до Фотія, за якого настали знову деякі тертя.

Вже було згадано скорше, що цісар Василь у листі до папи Степана V висловився неприхильно про папу Маріна I. На цей лист цісаря папа Степан V відповів так:

"...Де ж той гріх Римської Церкви, про який настроїли тебе злобні люди вжити твоєї мови? Чи ж не післала вона своїх леґатів до Константинополя за твого володіння згідно з старим соборовим звичаєм? Чи не вжила вона всіх старань у справі того Собору? І ти питаєш, до кого Римська Церква посилала леґатів? До Фотія, ляїка, бо якщо б ти мав патріярха, то наша Церква відвідувала б його частіше. І було нещастям того міста, за його славу і Божу опіку, що воно не мало пастирів і що його світлість іде лише від Вашого Цісарського Маєстату. Якщо б любов до тебе не здержувала нас і не помагала нам забути наклепів, киданих на нашу Церкву, то ми цілком певно чулися б зо-

[69]) Mansi, XVI — 445.

бов'язані наложити на Фотія-переступника, що вжив таких неславних слів проти нас, більші кари, як їх наложили наші попередники. Все, що ми тут кажемо, не подумане для твоєї обиди, бо свідчимося, що ти Богу возлюблений, але кажемо для власної оборони і на стид Фотієві." [70])

Дальше папа говорить про діяльність папи Маріна в часі Собору в Константинополі і заохочує Василя йти слідами Констянтина Великого, що забороняв обиджати єпископів, бо й сам не чувся гідним їх судити. Папа тішиться, що Василь віддав одного зі своїх синів Церкві (Степана — І. Н.) та просить про дальшу оборону проти сараценів, яких набіг став причиною, що Рим не має олії до церковних лямп.

Для ще яснішого вияснення відношення папи Степана V до Фотія зацитуємо його листа, написаного до Стиліяна, приятеля Ігнатія, а непримирного ворога Фотія. Там папа м. і. пише:

"...Степан, слуга слуг Божих, усім єпископам і духовним усього світу. Наша Католицька, Божа Церква, основана на сильній скалі Петрової віри, хоч заколочувана бурями й бурунами, помало еднається й росте. Та можна було сподіватися, що лихий заатакує й спокушатиме членів Церкви, бо він не завагався спокушувати самого Голову Церкви, Господа Нашого Ісуса Христа. І не є несподіванкою для нас, що ви повинні були усунути з Церкви мерзенного Фотія, за висміяння животворящого хреста нашого Господа, святого символу, що оживляє всі ласки священичого уряду й освячує струї хрещення. І коли б згаданий ляїк був пішов цісарською дорогою та заховав приписи Отців, був би не дійшов до такого безглуздя. Тому ті, що посміхаються з Христової покори то є з Його хреста, будуть поражені як єгипетські новонародженці, бо всі ізраїльтяни, що мали знак, були пощаджені. Чим же була кров ягнят на дверях ізраїльтян, чи не означала

[70]) Mansi, XVI — 420-425.

вона Христового хреста-страждання, що назнаменовує чола християн? Хто зневажає спасенний хрест, буде поражений мечем Євангелія."

"Такі слова ви написали мені про Фотія. Та читаючи листа імператора, бачу, що він засадничо різниться від вашого листа. Бо там написано, що Фотій зрезигнував із патріярхату, цінячи більше покору, як гордість, бо і дав багато доказів того в своєму приватному житті. Це спричинило нашу застанову, бо є велика різниця між уступленням і вигнанням. Не маючи жодних підстав видати осуд без докладного провірення справи, ми застерігаємо собі осуд. Є конечним післати єпископів від обидвох сторін для усунення наших обоснованих сумнівів, щоб ствердити правду, і рішити її по-Божому; бо св. Римська Церква є заступницею других Церков і все, що вона рішає, перетриває довгі віки. Тому без попереднього прослідження не можна видавати жодного присуду."[71])

На цього листа папи Степана V Стиліян відповів так:

"...У листі Вашого Апостольського Маєстату було сказано, що лист цісаря і наш різняться. Причина цього така: коли ті, що говорили про резигнацію Фотія, признавали його священиком, якже ж ми могли визнати його, визнаючи законне й канонічне рішення св. Папів Миколи й Адріяна, згідне з постановою святого й екуменічного Собору в Константинополі і трьох східніх патріярхатів, які не признали за Фотієм жодного ступеня священства, то якже ж можемо говорити про виклятого, що він зрезигнував?

---

[71]) **Mansi, XVI — 436-437.**

Несподіванкою для нас була кінцева згадка у Вашому листі, що його треба було судити, як законного архиєпископа, по ствердженню на початку, що він відпав від сильної скали Христа? Якже ж судити того, що сам відлетів? Чи постанови Ваших святих попередників будуть анульовані? Я думаю, що, коли будь-хто схоче розглядати справу Фотія, то він лиш обтяжить його засуд. Та, коли не згадувати про те, що ж думати про зневагу папи Маріна? Ваш лист до Василя, нашого світлого імператора, вказує, що й це Вам відоме. Та знаходимо потіху в молитві, заступаючись за тих, що силою були підчинені Фотієві і дуже просимо вислати Енцикліку до східніх патріярхів, щоб і вони одержали, визнали і потвердили нашу диспензу, а також імператор, що вирвав нас із тьми і сіни смерти на денне світло, також цього бажає." [72])

Цісар Василь помер 29 серпня 886 р. Його син Лев VI, що був коронований на цезаря вже 870 р. вступив на трон. Сам він був учнем Фотія, але усунув його другий і останній раз із патріяршого престолу.

Безпосередньою причиною до цього мала бути одна подія, про яку розказують Лев Грамматик і Теофан, а якої головним героєм мав бути Теодор Сантабарен, приятель Фотія. Молодий Лев із якихсь причин не любив Сантабарена і цей хотів відплатитися йому за те. Отже Сантабарен сказав раз Левові, що на його батька Василя приготовляється атентат, тому він радить йому завжди носити при собі ножа, щоб у потребі оборонити батька. Лев так і зробив. Та Сантабарен доніс Василеві, що Лев хоче його вбити і тому все носить при собі ножа. Підзорливий Василь казав зробити особисту ревізію в Лева, при якій знайдено ніж. Його арештовано, а сам цісар хотів його осліпити, але цьому спротивився Сенат і патріярх Фо-

---

[72]) Mansi, XVI — 437-439.

тій. Його держали в тюрмі три місяці, чи як пишуть два, наведені вгорі історики, аж три роки.

Цісар Лев VI уже в перших днях свого володіння казав перенести тіло цісаря Михайла з манастиря в Хризополіс до церкви св. Апостолів, бо, як деякі думають, Михайло був природним батьком Лева, а не Василь.

Лев VI наказав Андрієві Стратилатові й Іванові Гаґіополітові перечитати в церкві св. Софії, у прияві множества народу, декрет про усунення Фотія з патріяршого престолу та про його заслання до манастиря. Теодора Сантабарена на приказ цісаря осліплено і прогнано. Вже в грудні 886 р. патріярхом став молодший брат цісаря, Степан.

***

У додатку до Восьмого Собору є ще поміщений лист наслідника Стєпана V, папи Формоза[73]), в якому він дає відповідь Стиліянові з Нової Кесарії на його листа зверненого до папи Степана. Там говориться про свячення фотіянців і при тому кілька разів повторяється слова "ляїк", немов алюзія до Фотія. Папа доручає скоре й остаточне полагодження справи й поручає своїх легатів "а лятере" єп. Ландульфа з Капуї, а також Теофілакта з Анкири і Петра, "нашого довіреного". Знаємо, що на синоді єпископів у Константинополі 892 р. не дійшло було до повної згоди в цій справі, бо ще 899 р. той сам Стиліян писав знову до Риму, але цим разом він уже просив диспензи для всіх духовних, свячених Фотієм.

Із сучасного твору Авкзілія п. з. "In defensionem sacrae Ordinationis Papae Formosi", написаному в 908 р., знаємо, що на Соборі в Равенні 898 р., де були приявні представники Східньої й Західньої Церков, дійшло було до повної згоди в справі всіх ординацій Константинопільської Церкви під час цілого спору.

---

[73]) Mansi, XVI — 440.

Цей Собор скликав папа Іван IX, що написав у цій справі листа до Стиліяна, архиєпископа Нової Кесарії, в якім м. і. писав таке:

"...Відчуваємо глибоку вдячність до твоєї любови, Достойний Брате, за те, що ти ніколи не погодився відірватися від Матері Церкви. Ані переслідування, ані вигнання ані всякі забіги лихих людей, не змогли тебе відірвати від твоєї Матері. І я маю сильну надію, що сила твоїх молитов зм'ягшить серця тих, що мусять бути спасені, і приверне бажаний мир, якого всі так дуже бажаємо. Деякі познаки вказують на те, що неспокій, який триває від сорока років, буде заступлений миром, як це було давно.

І що твоя Матір осудила до сьогодні, ти також осудив, бо ти визнав те, що вона визнала. І тому бажаємо, щоб постанови наших святих попередників були заховані тепер, у тому самому дусі, без жодних змін. Ми також приймаємо і потверджуємо Ігнатія, Фотія, Степана й Антонія, у тому самому дусі, як приняли були папи Микола, Іван (восьмий), Стефан (п'ятий) і вся Римська Церква аж по сьогоднішній день. Щодо ординованих ними, які є ще в живих, подаємо нашу руку в дусі любови і напоминаємо тебе зробити те саме, що ми робимо. І якщо вони повинуються нашим зарядженням, то жертвуємо їм ласку миру й нашу спільноту." [74])

Що між Церквами запанував мир, видно з листів патріярха Миколи Містика. В одному з них він пише:[75])

"...І знову за володіння імператора Лева, ти знаєш, коли Манас (Стиліян — прим. моя) і всі, що були з ним помирилися й об'єдналися з Церквою і коли

---

[74]) Mansi, XVI — 456.
[75]) P. G., vol. III — 277.

панував дійсний мир у Церкві, Салоніка й Тавроменія були стрчені..."

У "Житті Євтимія" читаємо:

"...По замиренню між папою і Стиліяном із Нової Кесарії й об'єднанню цілої Церкви, Антоній, якого щасливе й цінне життя принесло щастя всім, помер того самого року 12 лютня.[76])

Про замирення Церкви пише філософ Никифор у "Житті патріярха Антона" (Колеї), таке:

"...Отже стадо Церкви заєдно підносилося до вищих справ і Бог був милосердний. Великий імператор дуже тішився, бо бачив в ньому (Колеї) розважність чистого ума, що вмів заховати рівновагу і не дався обманути. Через загоєння давнього боляка Церкви, то є схизми, він об'єднав Схід і Захід." [77])

Повищі свідоцтва грецьких сучасників говорять ясно, що справа Фотія забулася, і що в Церкві Христовій знову запанували мир і згода.

Цікаво б нам знати, що говорять західні сучасники про Фотія і його безпосередніх наслідників. Тих вісток досить багато так, що наводити їх усіх було б неможливо. Постараємося навести бодай кілька найважливіших. Загально скажемо, що в жадному з тих свідоцтв нема згадки про поновне осудження Фотія, по доконаній регабілітації за папи Івана VIII. Вже цей факт говорить виразно, що по регабілітації Фотія знову запанував мир і єдність у Христовій Церкві.

Дуже цінним свідоцтвом у тій справі є "Erchemperti historia Longobard. Benevento", глава 52[78]), де кажеться:

"...По смерти Світлого й Величнього Василя, його два сини були вибрані на трон, старший Лев і його молодший брат Александер, а третій на ім'я Степан,

---

[76]) В. Груммель: Exo Сходу, том XXXV, стор. 18.

[77]) **"Monumenta Graeca et Latina ad historiam Photii pertinentia", Papadopulos Cerameus, стор. 4.**

[78]) **M. G. H. Sc. Rer. Lang., сторона 256.**

засів на архиєпископському престолі того міста, по віддаленню Фотія, що підпав був під довготривалу анатему Миколи, Архиєрея першого Престолу, за забрання Ігнатієвого престолу за його життя, але він був реінституований до своєї попередньої гідности папою Іваном..."

Монах Ерчемпертус, будучи у своїй молодості вояком, попав був у грецький полон, де зазнав дуже важких досвідів. Тому ціла його історія переповнена упередженням й нехіттю до греків. Отже його свідоцтво про Фотія має для нас особливе значення. З нього ж цілком ясно, що коли б будь який із папів, наслідників Івана VIII, вдруге осудив Фотія, то Ерчемпертус був би написав про те дуже радо.

Іншим свідоцтвом є збірник канонів "Anselmo Dedicata", написаний священиком із Льомбардії, сучасником папи Івана VIII около 882 р. та присвячений архиєпископові Медіоляну, Анзельмові. Ця колекція у 128 каноні подає, що константинопільський патріярх має друге місце по папі: "Папа є перший поміж усіма єпископами й патріярхами, але по ньому є єпископ міста Константинополя."

Колекція кардинала Деусдедіт-а п. з. "Libellus contra invasores et simoniacos", говорячи про свячення симоністів і схизматиків, має один уступ, що дуже схожий на лист папи Івана VIII, який прочитано на регабілітаційному Соборі Фотія.

Цікаве є свідоцтво Іво з Шартр у творі п. з. "Decretum", що походить із 1094 р.;[79]) там кажеться: "Так папа Іван VIII реституував Фотія, неофіта (якого папа Микола був зложив), на інтервенцію імператорів Василя, Лева і Александра, на престіл у Константинополі, пишучи до них так: Пишете нам, возлюблені сини..."

У четвертому декреті Іво з Шартр читаємо таке:

---

[79]) **Patr. Latina, vol. 161, col. 56.**

"...Constantinopolitanam Synodum eamque contra Photium non esse recipiendam. Joannes VIII Patriarcho Photio. — Illam quae contra Photium facta est Constantinopoli Synodum irritam facimus et omnino delevimus, tam propter alia, tam quoniam Adrianus Papa, non subscripsit in ea." (т. зн. синоду в Константинополі, що був проти Фотія не принимається. Іван VIII патріярхові Фотієві. Цей синод, що був у Константинополі проти Фотія робимо неважним і анулюємо на завжди. Це сталося й тому, по папа Адріян не підписав його).

Вже тих кількох свідоцтв східньої й західньої Церкви вистачає, щоб переконатися, що по регабілітації Фотія папою Іваном VIII, він, визнавши примат папи, був принятий до єдности з Католицькою Церквою також і іншими папами, наслідниками Івана VIII. Та до свого другого усунення з патріярхату за цісаря Лева VI, він ані сам не відлучився, ані не був жадним папою відлучений від єдности з Апостольською Столицею. Що ім'я Фотія виринає час-від-часу на поверхні під час гарячих теологічних дискусій між грецькими теологами, того причиною те, що вони, хотячи надати своїй полеміці більш ученого характеру, покликалися на порушені Фотієм теологічні справи.

Справа Фотія по рішенню папи Івана VIII була для Риму скінченою. Найкращим доказом цього може бути обставина, що Собор проти Фотія, який відбувся в Константинополі 869-70, по анулюванню папою Іваном не ввійшов у реєстр Вселенських Соборів. Про це можемо переконатися в "Liber Diurnus", де були поміщувані тексти віроісповідання новообраних папів. Навіть папа Лев IX, у часі патріярхату Михайла Керуларія, пишучи відповідь на листа Петра III, патріярха Антіохії, наводить лише Сім Вселенських Соборів. Щобільше, навіть сам кардинал Гумберт, пишучи свою анате-

му на Керуларія, екскомунікував його в ім'я Сьоми Вселенських Соборів.

Щойно при кінці XI ст., коли Грецька Церква стала зовсім відчужуватися від Заходу, каноністи починають містити цей Собор у своїх збірках під іменем Восьмого Вселенського Собору. Папа Григорій VII зніс звичай, щоб папи складали ісповідання віри та змінив формулу присяги папів. Перший Бароній старався боронити вселенськість 8 Собору. Дворнік твердить, що "цей надзвичайний блуд" західніх каноністів почав щойно на початку XII ст. ширитися на Заході. Він пише про те так:

"...І так на кінець наших пошукувань про вселенськість Восьмого Собору, ми дійшли до переконання, що може нас на перший погляд перелякати. Восьмий Собор не був включений Римською Церквою між вселенські від 880 р. аж до початку XII ст., і, що до того часу обидві Церкви були в совершенній згоді про важність цеї справи. І лише через надзвичайний недогляд каноністів при кінці XI ст. цей Собор появився в реєстрі Вселенських Соборів. XXII канон, що забороняв ляїкам мішатися до справи вибору єпископів, відкритий каноністами Григорієвого періоду, значно причинився до популярности собору на Заході і сприяв блудові каноністів. Аж до XII ст. не було жадної заяви Апостольської Столиці, що включала б цей Собор між вселенські."[80])

[80]) Дворнік, цит. праця, сторона 329-30.

РОЗДІЛ VI.

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В ГРЕЦІЇ ПО ФОТІЮ

1. Від Фотія до Керуларія

Цісар Лев VI усунув Фотія, а на його місце поставив патріярхом свого вісімнадцятлітнього брата Степана (866 р.), що вже був висвячений на диякона Фотієм. Степана консекрував архиєпископ Теофан із Кесарії, бо саме тоді престіл у Гераклеї опорожнився. Цісар Лев VI повернув із заслання багато духовних, що й досі не хотіли визнати Фотія. Вони з'їхалися на синод, під проводом єпископа Нової Кесарії, Стиліяна. По синоді цісар і Стиліян написали листи до папи Степана V, про які вже була мова в попередньому розділі, а з яких виходило, що Стиліян і його однодумці визнавали Фотія ляїком, дарма, що папа Іван VIII його регабілітував. Стиліян, усуперіч постановам Риму не хотів визнати свячень, уділюваних Фотієм, бо просив у папи диспензи для Степана, якого святив Фотій на диякона.

Папа Степан V відповів листом, у якому взивав прислати єпископів до Риму для прослідження справи усунення Фотія, що мусіло бути незаконне в очах папи. І 889-890 р. Стиліян, Євзевій із Назіянзу, Іван із Комени, Іван із Леонтополіс та інші відписали папі, висилаючи послів до Риму, але духовні і висланець цісаря, мабуть, уже не застали папу Степана V в живих.

Щойно папа Формоз 892 р. відповів на цього листа, та з його відповіди заховався до нас лише уривок і то в дуже зміненому виді, як це було потрібне протифотіянському компіляторові. З цим листом папа Формоз вислав легатів, єпископів: Ляндульфа й Романа,

що одержали завдання остаточно погодити обидва грецькі сторонництва. Про чинність легатів у Константинополі нема докладних вісток, але, мабуть, вони були там аж до 17 травня 893 р., коли-то помер патріярх Степан, якого Грецька Церква зачислила до святих.

Антін II Калеас, що став його наслідником, це був монах і ігумен, ординований Ігнатієм. За нього відбувся синод 893-4 р., що остаточно поєднав обидві партії, принявши до єрархії всіх єпископів, свячених Фотієм і Ігнатієм. У цьому відіграли велику ролю папські легати. На жаль, патріярх Антін II помер уже 12 лютня 895 року. Його зачислила західня і східня Церква в почет святих.

По ньому прийшов Микола Містик — учень Фотія, монах, славний і найбільш діяльний патріярх тієї доби, що нічого не занедбав, щоб погоїти рани Грецької Церкви. За нього скрайні Ігнатіянці переходять у схизму. Рим глядить із великою резервою на цю внутрішню боротьбу Грецької Церкви. Цісар Лев став типовим цезаропапістом, захопивши керму Церкви в свої руки. Він був дуже строгим законодавцем для своїх підданих, але великим ляксистом у своєму приватному житті.

Патріярх Фотій у своєму Номоканоні заборонив вірним женитися четвертий раз, по смерти третьої жінки. Діти від четвертої жінки вважалися вже незаконними. Цісар Лев VI у своїх законах заборонив навіть третій раз женитися, але сам іще за життя своєї жінки Теофано, з якою оженив його батько Василь проти його волі, жив із Зоєю, з роду Занувцес, якої законного чоловіка Теодора Гузуніятеса обдарував і усунув, а по смерти Теофано оженився з Зоєю. Зоя була **бездітною, тому** Лев прогнав її, а оженився втретє з Євдокією, що при породі сина померла разом із дитиною. Тоді Лев узяв собі Зою Карбонопсін та жив із нею без торжественного вінчання. Вона була матір'ю Константина Порфірородного. Патріярх Микола Містик відмовився хрестити дитину, доки Лев не присягнув,

що усуне Зою з цісарської палати. Дитину охрещено на Йордан 906 р. На третій день Лев велів знову спровадити Зою до палати, як цісарицю та сам вложив на неї цісарську корону. Щойно потім надворний капелян дав їм шлюб.

Відважний і святий патріярх Микола картав за те Лева, погрожуючи карою Божою та взивав його відпустити Зою, доки не прийдуть папські легати і не рішать справу його диспензи. Цісар відмовився послухати, тому патріярх Микола заборонив йому вступу до церкви, дозволяючи бути лише в "метаторіон" (наша захристія).

Папа Сергій III на просьбу патріярха й цісаря вислав до Константинополя своїх легатів, щоб якось наладнати цю справу, що знову завогнювала внутрішні відносини Грецької Церкви. Та, заки прибули папські легати до Константинополя, цісар Лев розголосив, що папа вже дав йому диспензу, з чого негодував Микола Містик та по прибутті легатів уникав зустрічі з ними. Лев наказав його схопити і заслав на Гієрію, закидаючи державну зраду й непослух цісареві. Микола жалується в своїх листах на своє усунення без справедливого суду та у варварський спосіб, що, очевидно, було правдою.

Євтимій з Ізаврії, монах із Олімпу, сповідник цісаря, став наслідником Миколи Містика. Він зняв цензуру з цісаря та дав йому диспензу, коронуючи малого Константина на цезаря. Таким чином офіціяльно санкціоновано тетрагамію в Грецькій Церкві, всупереч постановам Номоканону Фотія. Тому більша половина єрархії стала проти Євтимія та держалася ригористичного патріярха Миколи, вважаючи Євтимія узурпатором. Цісар Лев помер 11 травня 911 р.

Його брат Александер, ставши регентом, відкликав патріярха Миколу Містика з заслання, а синод єпископів, зібраний у цісарській палаті, скинув Євтимія, як узурпатора та прогнав його, обрізавши йому боро-

ду, немов чужоложникові. Його заслано на Стенос до монастиря Агатія та вичеркнено його ім'я з диптихів константинопільської Церкви.

Микола Містик, повернувши на престіл, у листі до папи Анастасія III описав своє усунення та боронив своє становище в справі тетрагамії. Небаром регент Александер уступив, а керму держави взяв у свої руки сам патріярх Микола Містик, в імені малолітнього Константина Порфірородного. Цей час регенства патріярх використав для внутрішнього впорядкування Грецької Церкви. Багато людей закидували йому честилюбство зовсім несправедливо. Його добру волю було видно нпр. із того, що коли в Тебах (Боетія) вибух бунт проти його єпископа, то патріярх, вислявши свого полководця, наказав розділити громаду на дві части, даючи вірним дві окремі церкви, щоб лише заховати між ними спокій.

Цікаво, що в часі патріярхату Миколи Містика в розгарі спору про тетрагамію наступило внутрі груп грецької Церкви деяке пересунення. І так Микола Містик, учень і кревний Фотія, став провідником ригористичної — Ігнатіянської групи та піддержаний нею зорганізував завзяту кампанію проти свого противника Євтимія, колись умірковаого Ігнатіянця, що був визнав Фотія в його другому патріярхаті. Євтимій був визнав також патріярха Степана беззастережно, а на синоді єпископів у 906 р. став формальним і дійсним головою лібералів-Фотіянців, що були прихильниками т. зв. економістичної політики в Церкві, визнаючи подружжя цісаря Лева VI з четвертою жінкою за легальне.

На цьому синоді Євтимій мав за собою більшість представників єрархії і там остаточно осуджено поступування Миколи Містика й потверджено його усунення, що спричинило т. зв. Миколаївську схизму, яка протривала аж до смерти цісаря Лева VI в 911 р. В тому році, як уже згадано, брат цісаря Александер, будучи регентом, відкликав Миколу з заслання та, прогнавши Євтимія, віддав Миколі знову патріярший престіл.

У часі свого другого патріярхату й регентства державою, по уступленні Александра, Микола Містик доложив старань, щоб спір про тетрагамію довести до кінця. По довгих і гарячих диспутах йому врешті вдалося цього докопати.

За нього дійшло (в 920 р.) до унійного Собору між обидвома партіями і винесено слідуючі постанови "Томос" у справі чотироженства:[81])

1. хто має понад сорок літ і з попереднього подружжя має діти, такому не вільно третій раз женитися,

2. хто ж не мав дітей, може женитися третій раз, але йому заборонено приступати до св. Євхаристії продовж п'яти літ, а продовж других п'ять літ лише раз у рік на празник Пасхи,

3. хто має понад тридцять літ і з двох попередніх подруж має діти, такому при третьому подружжю відмовляється св. Причастя продовж чотирьох літ, а потім дозволяється лише тричі у рік: на Пасху, Успення Пр. Діви Марії і Різдво Христове,

4. хто ж не мав дітей у попередніх подружжях, при заключуванню третього подружжя має відбути лише звичайну покуту.

В постановах цього синоду нема мови про четверте подружжя. Всі ухвали цього синоду патріярх Микола Містик відіслав до папи Івана X, просячи їх затвердження. У своєму листі він між іншим, писав таке:

"...Що нас стрінуло, Блаженний Брате, через наші гріхи, думаємо, що Ваша Святість про те знає дуже докладно. Як також і про нові клопоти нашої Церкви, що в дечому більші від давніх, говорячи по-людському, не було майже надії на їх усунення. Та злишнім повторяти речі добре знані. Від початку заколотів минуло вже пятнадцять літ, а тепер Христос привернув мир і всіх об'єднав."

---

[81]) Mansi, XVIII — 336.

Він дальше просить папу про живі зв'язки між обидвома Церквами й часту виміну листів. Каже, що синод визнав остаточно диспензу Лева VI, і, представляючи ухвали Унійного Синоду до затвердження, просить прислати легатів, а якщо б це було можливе, просить прислати єпископа Якова.

Цього самого року він пише листа до знайомого в Італії, просячи його припильнувати полагодження його справ у Римі, про які цісар і він просили папу. Цього листа доручив через духовного Адеодата, що їдучи до Єрусалиму, вступив до Константинополя. (Лист Миколи Містика ч. 54). Та з Риму не було відповіди на цього листа і Микола пише ще одного листа (Лист ч. 77), в якому згадує про попередні й щераз просить прислати легатів, що видадуть відповідні зарядження, перевіривши цілу справу на місці.

З листа патріярха Миколи до Симеона Болгарського знаємо, що з Риму були приїхали легати: єпископ Теофілакт і Карус, та причинилися у великій мірі до привернення миру в Грецькій Церкві. Та патріярх Микола не радив легатам їхати до Болгарії з причини великої небезпеки. (Лист ч. 14).

Знаємо, що папа Іван X був передав легатам листа до Симеона Болгарського, в якому гостро картав його за переслідування християн та його часті й неоправдані напади на візантійську державу. Цей лист папи, нажаль, не заховався, але про його зміст знаємо з листа патріярха Миколи (Лист ч. 28). Патріярх Микола помер 15 травня 925 р., на тринадцятому році свого другого патріярхату. Загалом він був патріярхом тридцять літ. Його поховано в манастирі Галакрена.

Степан II, евнух, митрополит Амадеї, був його наслідником, але помер дуже скоро, 15 липня 928 року.

Трифон, монах із манастиря Опсікіон, став 14 грудня 928 р. патріярхом. Історики Зонарас і Глікас кажуть, що йому підсунено чистий папір до підпису, на якому згодом дописано його резигнацію з престолу, коли князь Теофілакт, син Романа, дійде до повноліт-

тя, а якому вже патріярх Микола був дав піддияконські свячення. Трифона усунено 931 р., дарма, що він цьому противився. По його усуненню константинопільський престіл був опорожнений сімнадцять місяців, бо синод єпископів звернувся був до папи Івана XI за диспензою від нелітности для молодого Теофілакта. І дійсно 2 лютня 933 така диспенза прийшла з Риму.

Теофілакта консекровано у приявї папських легатів. Про це пишуть історики Константин, Кедренос і Аллатій. За Теофілакта Грецька Церква була занепала. Він загинув трагічно, впавши нещасливо з коня.

Полієвкт, монах, евнух, був консекрований 3 квітня 956 р. митрополитом Василем із Нової Кесарії, бо Никифора з Гераклеї не люблено на цісарському дворі. Поліевкт вписав у диптихи ім'я Євтимія, що в очах більшости єрархії не був православним, бо диспензував цісаря Лева від чотироженства. За його патріярхату, як пишуть Лев диякон і Кедренос, отруєно цісаря Констянтина VII Порфіородного 959 р. Це зробив його син Роман II, якого теж отруєно 963 р. Його двома малолітніми синами: Констянтином і Василем, опікувався евнух Йосиф, що зробив заговір на регента Никифора Фоку, за яким заступився патріярх Поліевкт, і небаром коронував його на цісаря.

Никифор Фока був у дуже тісних зв'язках із західніми пануючими дворами, головно Оттоном I. У літі 968 р. бачимо на візантійському дворі Лютпранда, єпископа Кремони, що приїхав туди в справі одруження Оттона II з Теофано, донькою отруєного Романа II. В тому самому році на саме Успення Пр. Діви Марії, прибули до Константинополя папські легати з листами папи Івана XIII. У листі папа титулує Оттона "цісарем римлян", а Никифора Фоку "цісарем греків", із чого цей останній не був вдоволений, як пише про те єпископ Лютпранд.

За володіння Фоки наложено на грецькі церкви дуже важкий податок, по сто золотих від кожної церкви. Фока вимагав від патріярха проголошувати свя-

тими всіх поляглих під час війни. Він наказав також єпископам не видавати жадних нових рішень у церковних справах без його попередньої апробати. Єпископ Лютпранд твердить, що патріярх Полієвкт не був здібним до поважного опору проти цісарських розпоряджень. Фоку замордував у грудні 969 р. Іван Цимісхій і був коронований патріярхом Полієвктом на цісаря в церкві св. Софії.

Історик Бальзамон цитує один канон із синоду єпископів, що відбувся за патріярхату Полієвкта. Ось цей канон:

"...Як сила св. Тайни Хрещення змиває всі, передтим заподіяні гріхи, без огляду на їх злобу й кількість, так і помазання цісаря Івана Цимісхія під час коронації, змило всі його гріхи, головно його криваву провину (морд Фоки — І. Н.)"

Такий канон синоду єпископів причинювався до ще більших мордів коронованих голов, бо коронація ставала окремою "тайною", що діяла немов "ех ореге operato" (як діють св. Тайни основані Христом). Патріярх Полієвкт помер 16 січня 970 р. Цісар Іван Цимісхій скликав синод єпископів на 13 лютня 970 року в саму неділю православ'я, та, привізши наперед монаха з Олімпу,

Василя, казав вибрати його на патріярха. Василь був знаний із великого посту й побожности. Лев диякон пише, що Василь ніколи не скидав із себе одежі, доки вона зовсім не подерлася. Цього святого патріярха цісар прогнав уже по чотирьох роках, закидуючи йому непослух цісареві. Василь відмовився явитися перед судом, кажучи, що лише папа і Вселенський Собор можуть його судити. Цісар замкнув його до манастиря 974 р., а на його місце став патріярхом Антін III, монах. За нього цісарем стає Василь II Болгаровбивник, якого сестра Анна вийшла заміж за українського князя Володимира Великого, в нагороду за поміч, що її Володимир дав Василеві в боротьбі за опанування візантійського престолу. Василь

II скоро усунув патріярха Антона, бо вважав його за доброго приятеля Івана Цимісхія. За свідоцтвом Кедреноса по Антонові патріярший престіл був чотири роки опорожнений. Історик Бароній каже, що Антін зрезигнував 976 р. По ньому став патріярхом

Микола II Хризоберґ (981 р.). Кедренос каже, що Микола II помер 996 р., а за істориками Пагіюсом, Купером і Ля Квієном він помер 995 р. Знаємо, що за цього патріярха відбулася важна подія у зв'язку з Київською Руссю: хрещення Володимира Великого і його подружжя з Анною, сестрою Василя II Болгаровбивника. Цікаво, що історики не наводять імени жадного єпископа, що мав би бути призначений для Києва, в якому Володимир зарядив на взір болгарського Бориса загальне хрещення своїх підданих. У зв'язку з хрещенням Болгарії за Бориса всі історики згадують про вислання єпископа, але у зв'язку з хрещенням Руси не згадують нікого. Очевидна річ, що, коли б такий єпископ був висланий, то грецькі історики були б цього не замовчали, а навпаки розписалися про нього широко. З цієї мовчанки можемо заключати, що такого єпископа не вислано; бо він уже був віддавна в Києві.

Натомість у сучасних латинських джерелах маємо таку записку:

"...Idem Bonifatium Ottonis cognatum recens ad fidem Christi convertum, et martirio sancti Adalberti inflammatum, ad praedicandum gentibus munere apostolatus donatum misit in Russiam."[82])

Це вістка, що папа Григорій V вислав на Русь свого єпископа. Також папа Іван XVII вислав Боніфатія на Русь, де його замучено.[83]) Цікаво, що на гробі папи Івана XVII є такий напис (останні стихи — прим. моя): "...Nam Grajos superans, eois partibus unam schismata

[82]) Mansi, XIX — 199.
[83]) Mansi, XIX — 279-280.

pellendo, reddit ecclesiam." [84]) (тут говориться про одність віри римлян і греків).

Наслідником Миколи II був Сізиній, магістер, учений і лікар. За його патріярхату відновився внутрішній спір Грецької Церкви за тетрагамію. У 995 або 996 р. відбувся в цій справі синод, бо в Схоліоні, долученому до постанов синоду з 920 р. сказано, що за Василя II і Константина VIII, внука Константина VII, допроваджено спір за тетрагамію до щасливого кінця. Про Миколу II говориться, як про живого. З цього виходило б, що синод відбувся ще за життя Миколи. Там говориться:

"...Василеві і Константинові, нашим православним цісарям, бажаємо довгого володіння. Многая літа побожній цісариці Теофано. Многая літа святому й екуменічному патріярхові Миколаєві. Цісарям: Василеві, Константинові, Левові, Александрові, Константинові і Романові, Христофові, Романові й Іванові, що перенеслися з земного царства в небесне "Вічная пам'ять". Побожним цісарицям Євдокії і Теофано, Теодорі й Олені "Вічная пам'ять". Славним і блаженним патріярхам: Германові, Тарасієві, Никифорові і Методієві, "Вічная пам'ять". Православним патріярхам Ігнатієві й Фотієві, Степанові й Антонові, Миколі, Євтимієві, Степанові, Теофілактові, Полієвктові й Антонієві, "Вічная пам'ять...

"...Все те, що було написане й сказане проти св. патріярхів Германа, Тарасія, Никифора й Методія, нехай буде прокляте. Все, що було або буде змінене в церковному переданню й постановах та науці св. Отців, нехай буде прокляте. Анатема тим, що ранять св. Церкву, допускаючи чотироженство всупереч Божому Провидінню та дають причину до розбиття братів і клопотів. Анатема тим, що твердять, що Церква не береже чистоту й непорушність святости, а є заплям-

[84]) Watterich: "Vitae Pontif." V — стор. 89.

лена. І хоч вона була заплямлена, але з ласки Божої об'єдналися її діти, що через клопіт були розлучилися, а через його усунення знову злучилися. Анатема тим, що занедбують канони наших Отців, які є сильною підставою Церкви і розвою християнства і найкращим провідником правдивої релігії."

Патріярх Сізіній був лише три роки єпископом у Константинополі. По ньому став патріярхом

Сергій II, ігумен, що займав престіл упродовж двадцяти літ. Саме на Сергія II покликувався Михайло Керуларій, наче б то він вичеркнув ім'я папи з диптихів константинопільської Церкви, що, як побачимо згодом, не було правдою. Сергій помер 1019 р., а

Євстатій, цісарський духовник, що вів політику цісарського двору, став наслідником. Євстатій і цісар звернулися були 1024 р. до папи Івана XIX (1024-1033) із пропозицією: вони давали велику суму гроша, жадаючи в заміну потвердження титулу "екуменічного патріярха" для єпископа Константинополя. Сам папа Іван був схильний це зробити, але на Заході повстала була сильна опозиція проти цього, яку очолював ігумен Вільгельм з манастиря св. Беніґна в Діжон.[85]) Ця відмовна відповідь папи спричинила деяке напруження між обидвома Церквами. Євстатій помер 1025 р. Його наслідником став

Олексій, студит, якого іменував цісар Василь у день своєї смерти, і сам, без синоду єпископів, наказав своєму протоспатарові Іванові проголосити Олексія патріярхом. За нього відбулося чотири синоди єпископів:

1) перший 1026 р., на якому проголошено анатему на всіх тих, що будуть у будь-який спосіб замішані в боротьбу проти цісаря.[87])

---

[85]) Гляди історик Ґлябер, кн. IV, гол. 1.
[86]) Mansi, XIX — col. 415.
[87]) Mansi, XIX — col. 461.

2) другий синод 1027 р., на якому винесено постанови в справі впорядкування манастирів.[88])

3) третій синод 1028 р., на якому унормовано відношення священиків і монахів до їх єпископів, а відношення єпископів до їх митрополитів. Ухвали цього синоду оперті на постановах синоду в Картагіні.[89])

4) четвертий синод єпископів відбувся 1029 р., на якому осуджено Івана Абдона, антіохійського (Якобітського) патріярха.

Цісар Роман дав церкві деякі полекші, але за те мішався навіть у справи перенесення єпископів (перенiс Киріяка, митропол. Єфезу, Дмитра з Сизики і Михайла з Ехаїти). Жінка цісаря Зое отроїла Романа III і, щоб замаскувати свій злочин, казала своєму любимцеві Михайлові вкинути його мертве тіло до купелі (15 квітня 1034 р.). Під час відправи Страстей Господніх у Великий Четвер відкликано патріярха Олексія з св. Софії до цісарської палати, де він застав цісаря неживим. Михайло і Зое подружилися, а патріярх Олексій одержав від них на Церкву пятдесять фунтів золота, про що пишуть Баронiй і Кедренос. Того року була в Греції велика посуха. 1037 р. евнух Іван зробив проти патріярха Олексія заговір, який викрито й Івана прогнано. Цісар Михайло IV перебував довго в Тесалоніці біля гробу св. Димитрія, бо хотів у той спосіб вилікуватися від епілепсії. Перед своєю смертю він постригся в ченці, а державою правила сама Зое. Вона була змушена адоптувати сестринця свого чоловіка Михайла V Калафота, який наказав замкнути патріярха Олексія в манастирі. Патріярх, довідавшись про те, скрився в церкві св. Софії. Народ, збунтувавшись домагався усунення Михайла V, і зруйнував цісарську палату, а сам цісар утік до манастиря студитів. Там його зловлено і виколено йому очі. Зое одружилася втрете з Констянтином Мономахом, але Олексій відмовився

[88]) Mansi, XIX — 461.
[89]) Mansi, XIX — 467.

дати їм шлюб. Звінчав їх духовник двору Стіпес 11 червня 1042 р. Олексій помер 20 лютня 1043 року. Був сімнадцять літ патріярхом та полишивши по собі двадцять п'ять метричних сотнарів золота, як про згадують грецькі хронографи.

2. Відчуження і схизма Керуларія

Михайло Керуларій переняв престіл 25 березня в свято Благовіщення Пр. Діви Марії. Історик Кедренос оповідає, що Керуларій організував заговір проти Михайла V, за що був прогнаний і жив у манастирі, як звичайний монах-братчик, без свячень. Мономах хотів оперти на ньому своє володіння, тому назначив його патріярхом. Коштом тієї піддержки ми бачимо велику уступчивість цісаря супроти патріярха. Михайло Керуларій був мало освіченою людиною і не знав навіть історії власної Церкви, як згодом побачимо. Крім того, це типовий грецький шовініст, що ненавидів усе не-грецьке. Першим об'явом його ненависти до чужого було розпорядження: позамикати всі римські манастирі, що були на території Константинополя. Секелар Константин, що виконував це його доручення 1053 р. допустився великого святотатства, бо повикидав із кивоту Найсв. Тайни та потоптав їх ногами.

Другим об'явом Керуларієвої ненависти до римлян було намовлення архиєпископа Лева з Охриди написати письмо до єпископа Івана в Трані (Апулія), що була під грецькою окупацією. У тім письмі Леб видвигнув закиди проти римлян, що вони:

а) вживають при Службі Божій прісного тіста як жиди, хоч ніби Христос уживав на Тайній Вечері квасного тіста,

б) заховують у суботу піст, що Христос заборонив,

в) їдять душене м'ясо, в якому є ще кров, не зважаючи на те, що в крові є душа звірят (Левіт 17:14) і що жидам було заборонено їсти м'ясо з кров'ю,

г) не співають у пості "Аллилуя", а франки співають лише раз, покликуючись на св. Петра й Павла, що так учили. При кінці листа Лев каже, що коли римляни те все усунуть, то він подасть їм нові закиди.

Нестійкість цих закидів можна бачити з цього, що Лев наперед закидає латинянам уживання прісного тіста немов у жидів, а згодом закидає їм їдження м'яса з кров'ю, бо... це забороняли жидівські закони.

Цього листа архиєпископа Лева передав єпископ Іван кардиналові Гумбертові з Сільва, що переклав його на латину й передав папі Левові IX.

Папа Лев IX відповів своїм довгим листом, поділеним на сорок одну главу, адресуючи так: "Лев, слуга слуг Божих, Михайлові константинопільському і Левові з Охриди, єпископам."

"Мир на землі людям доброї волі..." Папа хвалить мир у Христовій Церкві, а ганить незгоду, що є ділом диявола. Він ганить тих, що намагаються пописуватися своїми софізмами, кажучи, що Христос не вибрав хитромудрих філософів на своїх учнів і Апостолів, а простих і невчених рибаків. "...буїх світа цього вибрав Христос, щоб засоромили всіх мудрців". Папа дивується, що і досі є ще такі члени єрархії, що відважуються робити будь-які закиди Римській Церкві, що дуже багато разів рятувала досі заблудших єпископів своєї доньки в Константинополі. І великим гріхом гордости й невірства грішить той, хто розбиває єдність Церкви. Папа ганить Керуларія за вживання гордого титулу "екуменічного патріярха", а також пригадує йому, що він, будучи світською людиною, заскоро став єпископом усупереч законам Східньої і Вселенської Церкви. Папа закидає йому грабунок і профанацію церков і манастирів у Константинополі та насильство над монахами, греками лат. обряду, яких змушував перейти на східній обряд. І це робить Керуларій тоді, каже папа, коли всі грецькі манастирі й церкви в самому Римі втішаються свободою, заховуючи свій обряд і свої традиції. Лев і Михайло закидають Рим-

ській Церкві вживання прісного тіста, а де ж написано, що Римська Церква має питатися їх, якого їй уживати? Чи не св. Петрові передав Христос ключі царства небесного? Чи ж не Римська Церква перемогла всі грецькі єресі? Тут папа Лев IX наводить довжезну листу випадків греків, що їх папи порішили. Чи не сказав Христос до Петра: "Петре, я молився до Отця мого, щоб не зраділа твоя віра, і, щоб ти, укріпившись у вірі, піддержував своїх братів"?[90])

Спочатку січня 1054 цісар Констянтин Мономах написав до папи Лева IX листа, в якому доносить, що він видав наказ Керуларієві, звернутися до папи в справі поладнання справи загарбаних ним манастирів.

Папа відписує цісареві, хвалячи його правдивохристиянське становище в справі манастирів, щиру відданість престолові св. Петра і бажання заховати єдність Церкви і поручає своїх легатів.[91])

Папа Лев пише також друге письмо до Керуларія, де цитує Христові слова, що "по тому пізнають вас, що ви мої учні, коли любов матимете між собою". Папа ганить Михайла Керуларія за намагання підбити під свою юрисдикцію александрійського й антіохійського патріярхів, за вживання гордого титулу "екуменічного патріярха", та за неоправдані випади проти Римської Церкви.[92])

З цими листами виїхали папські легати: кардинал-єпископ Гумберт, канцлер Фридрих (князь Льотарингії і пізніший папа Степан X) та архиєпископ Петро з Алмазі. У червні 1054 р. легати вже були в Константинополі, де цісар і вірні прийняли їх торжественно; уникав їх лише Михайло Керуларій. Він навіть підмовив деяких фанатичних монахів, щоб голосно прозивали римлян "азимітами" (прісняками), а латинники стали прозивати їх "ферментацці" (квасняками). Ма-

[90]) Mansi, XIX — 635 seg.
[91]) Mansi, XIX — 667.
[92]) Mansi, XIX — 663.

буть найбільше пописувався своїми усними й письменними виступами проти латинських монахів, Микита Стетат, монах, що в своєму памфлеті повторив закиди Лева з Охриди, додаючи ще справу целібату духовних, що, на його думку, противилося апостольським конституціям і Трулянському Соборові.

Кардинал Гумберт, що знав грецьку мову, відповів негайно на всі закиди у формі діялогу між греками й римлянами. Щодо святкування свята Пасхи, писав кардинал Гумберт, то ми і греки святкуємо його не на пам'ятку виходу з Єгипту, як це роблять жиди, але на пам'ятку Христового Воскресення і визволення з темряви гріху до світла віри. Христос є нашою і вашою Пасхою.

Смішно твердити, що лише в квасному хлібі є повнота містерії св. Духа і що прісний хліб є без духу й без життя, бо це вже буде маніхейською єрессю. Саме слово а р т о с відноситься однаково до квасного, як і до прісного хліба. Це можна легко стверднти, порівнюючи грецький і латинський тексти св. Письма. Біблійну манну також називається словом а р т ос - хліб. Гумберт писав, що Христос, установляючи св. Євхаристію, вживав прісного тіста, бо, як відомо, закон Мойсея приписував уживати такого хліба на Пасху, а Христос точно придержувався приписів Мойсея, щоб не наразитися на закиди жидів. Коли б греків запитати, каже Гумберт, звідки Христос узяв квасного хліба, то вони хіба відповіли б, що Він його в чудесний спосіб створив, або що наказав прісному хлібові ферментувати. Таке твердження не згідне з правдою, бо Євангелисти, які оповідають про маленькі чуда Христа, то, очевидно, оповіли б і про це важне чудо на Тайній Вечері. Щодо говорення монаха Микити, що Христос антиципував Пасху, то воно видається також мало правдоподібним, бо й це було б наразило Христа на закид жидів, що Він не шанує закону Мойсея. Греки нехай не порівнюють прісного хліба до каменя — каже Гумберт — бо коли Бог зішле на них голод,

тоді знатимуть добре різницю між каменем і хлібом. Сила св. Євхаристії не йде від дріжджів, як твердять греки, але від Тіла Христового. Ще не знати, котра Церква старанніше й більш сумлінно почитає св. Євхаристію, грецька чи римська.

У латинників самі слуги церкви приготовляють хліб із муки, води й вогню. У греків робить це будь-хто, жінка чи пекар на базарі, беручи його брудними руками. Вони приготовляють його з муки, дріжджів, соли, води й вогню. І, мабуть, їм самим важко пояснити, чому так самі роблять.

Щодо закиду святкування суботи римлянами — каже Гумберт — то це напасть греків, бо римляни працюють у суботу, а піст заховують у п'ятницю й суботу. Грекам ближче до жидів як до римлян, бо жиди, святкуючи суботу, не постять, а ми, римляни, сумуємо в суботу, бо Христос був тоді у гробі. Щодо болгарів, то вони навіть неділі не святкують, а йдуть із плугом у поле або вибираються в дорогу.

Заборона їсти душене м'ясо — каже Гумберт — була лише в Старому Заповіті, який тепер не обов'язує. Ми, римляни, в різних провінціях маємо різні звичаї, перейняті від предків і це нам зовсім не перешкоджує заховати правдиву віру. Що правда, римляни вже від Констянтина їдять свиняче м'ясо, яке греки називають нечистим, але греки сьогодні їдять ведмеже м'ясо, ще більш нечисте. Грекам ніхто не каже їсти свинячого м'яса, але у других вони не мусять цього вважати за гріх.

Щодо співу "Аллилуя" то римляни співають його не лише в піст, але продовж цілого року. Греки хочуть других учити, але самі допускаються ще більших промахів. Вони перехрещують уже хрещених, як єретики; топчуть ногами св. Євхаристію; священикам дозволяють женитися; відмовляють жінкам св. Причастя в часі періоду, навіть у небезпеці смерти; поган не хочуть хрестити; не хрестять дітей перед упливом вісьмох днів по народженню, як жиди при обрізанню; ві-

шають образ на хрест і кажуть його почитати; не дозволяють монахам їсти м'яса і закривати ноги (себто кажуть ходити босим.

Римська Церква не дозволяє женитися духовним вищого чину, бо вони є служителями престолу.

Цісар Констянтин Мономах казав перекласти відповідь Гумберта на грецьке й наказав монахові Микиті відкликати всі його закиди проти Римської Церкви. Папські леґати пішли до манастиря Студитів, де перечитано письмо Гумберта й спалено письмо Микити.[93]) Микита згодом пішов до палати Пеґе, де мешкали леґати й особисто перепросив їх, анатемізував іщераз усі свої закиди та був прийнятий до зв'язи з Римською Церквою. Сам Керуларій цілий час усувався від леґатів, а цісаря переконував, що латиняни непоправні у своїй безбожності. Леґати, бачивши затверділіcть і злу волю Керуларія, пішли 16 липня 1054 р. до св. Софії та зложили на престолі екскомуніку на Керуларія у прияві вірних і, струснувши порох із ніг, сказали: "Бог бачить і сам пімстить."

Леґати, вертаючи до Риму, повернули до Києва.

В анатемі Гумберта, що була заадресована до "Улюблених синів Католицької Церкви" було сказано, що Апостольський Престіл дорожить миром усіх Церков, тому вислав леґатів до цісарського міста, щоб переконатися про правдивість вісток. Вони стверджують, що цісар, сенат, єрархія та нарід є вірні й добрі християни, та ними колотить патріярх Михайло Керуларій, через якого духову вбогість шириться єресь і нелад, бо він і його прихильники:

"як симоніяни продають Божі дари; немов валезієрці, каструють людей і святять їх у єпископи; немов аріяни перехрещують хрещених; немов донатисти твердять, що поза греками нема хрещення й жертви; немов миколаїти дозволяють женитися духовним; як

[93]) Migne — P.G., vol. 120 — 1011.

северіяни проклинають закон Мойсея; як пневматомахи, вимазують із символу віри "і Сина"; як маніхейці, вживають квашеного хліба; як назорейці, заховують приписи жидів про чистоту; дітей не хрестять перед упливом восьмого дня по народженню; жінок не сповідають по пологах; носять бороди й довге волосся, а тих, що голять, анатемізують; Патріярх Михайло втікав від них, називаючи їх азимітами, а себе екуменічним патріярхом. Він недостойний патріярх і неофіт, що вбрав на себе чернечу рясу лише зі страху перед людьми. Також Лев із Охриди і патріярхів секеларій Констянтин, що топтав ногами св. Євхаристію, всі вони є єретиками і держать із дияволом та його янголами і, коли не поправляться, стягнуть на себе анатему. Тричі Мараната."[94])

Крім того, леґати анатемізували кожного, хто ганив би принимання св. Причастя з рук латинського духовного. Зробивши це, від'їхали. У Селеємбрії їх наздігнали посли цісаря Мономаха та в його імені прохали вернутися до міста, бо Керуларій упокорився. Леґати вернулися до палати Пеге. Тимчасом цісар дізнався, що Керуларій задумав зневажити леґатів публично у св. Софії. А саме, Керуларій наказав перекласти анатему на грецьку мову, але пофальшувати її так, щоб вона відносилася не лише до вищезгаданих трьох людей, але ніби до цілої Грецької Церкви й народу. В той спосіб він сподівався підбурити проти леґатів цілий нарід. Про все те донесено цісареві і він порадив леґатам виїхати потайки з міста. Коли згодом порівняно оригінал анатеми з її грецьким перекладом, цілий підступ Керуларія вийшов наверх. Цісар наказав покарати перекладчиків, Павла і його сина Смарагда: їм, перш усього, поголено голови.[95])

Сам Керуларій не мав відваги зустріти леґатів особисто, ані заатакувати їх відверто. Зате всюди роз-

[94]) Mansi, XIX — 678.
[95]) Mansi, XIX — 678.

пускав вістку, що вони не прийшли від папи, а від намісника Апулії (Італія), Аргіра, який, як відомо, був за перебранням юрисдикції над тією провінцією папою.

Керуларій скликав синод своїх єпископів до Константинополя (20 липня 1054), на який явилося 12 митрополитів і 2 єпископів. Там повторено сливе в цілості "окружнє послання" Фотія: про кукіль, диявола, темряву з заходу, схід як джерело православ'я, тощо. Там осуджено й анатемізовано леґатів, але за... пофальшування папського підпису й печатки. Там також говорено, що цісар хотів узяти леґатів на синод, але вони втікли з міста.

Керуларій не відважився заатакувати відверто Риму. На взір Фотія, Керуларій писав листи до східніх патріярхів. Маємо два його листи до Петра III з Антіохії, який передтим вислав був папі своє православне ісповідання віри.

Керуларій писав до Петра III, вичисляючи такі закиди проти римлян: вони вживають при св. Літургії прісного тіста; їдять душенину; голять бороди; їдять нечисті страви; постять у суботу; їдять свинину; розділюють Великий Піст; у середу їдять м'ясо, а в п'ятницю набіл; до символу віри додають "і Сина"; забороняють духовним женитися; кажуть на Службі Божій: "unus Sanctus, unus Dominus Jesus Christus in gloriam Patris per Spiritum Sanctum"; дозволяють двом братам женитися з двома сестрами; підчас св. Причастя один обіймає другого (лобзаніє мира); єпископи носять перстені й уважають церкви своїми обручницями та йдуть на війну; латиняни при хрещенні поливають лише раз водою і вкладають сіль до уст немовляти; фальшують слова Апостола про квас (1 Кор. 5:6, Гал. 5:9); не почитають мощів і святих образів; не зачисляють до святих Івана Золотоустого, Василія Великого та Григорія Нанзіянзенського.[96])

[96]) Migne, vol. 120, col. 782.

Згодом Керуларій пише до Петра III Антіохійського другого листа, кажучи, що пише й до других патріярхів, та просить його впливати на них відповідно. Між іншим додає, що по Шостому Вселенському Соборі імена папів є вичеркнені з диптихів Церкви в Константинополі. Він дивується, що Петро III і досі не знає цього, що папа Вігілій не явився на Шостий Собор і відмовився анатемізувати письма Теодорета й Ібаса, тому саме імен папів нема в диптихах.[97])

Нам буде цікаво знати відповідь Петра III Керуларієві, бо з неї можемо пізнати, що думали інші патріярхи про Римську Церкву в часі Керуларія. Перш усього, Петро диву.ється, що Арґір, ляїк, може мішатися в церковні справи, та висловлює задоволення приводу викриття обману вчас. Він каже, що зі справою папи Вігілія і Шостим Собором щось не впорядку. Це, очевидно, є помилкою архіваря в Константинополі, бо, як видно, він у реториці досить добрий, але ще, мабуть, за-молодий у церковних справах. Папа Вігілій жив у часі П'ятого, а не Шостого Собору, і через спір із патріярхом Менасом, був на дуже короткий час вичеркнений із диптихів. На Шостому Соборі був бл. п. папа Аґат, святий і ревний муж.

Петро III пише, що сорок років тому він сам був у Константинополі і на власні очі бачив ім'я папи Івана XVIII вписане в диптихах і сам чув як на св. Літургії його поминали, і тому дивується, хто й коли вичеркнув імена папів.

Щодо голення борід і ношення перстенів, то й орієнтали голять тонзуру, немов корону, для почесті св. Петра; вони носять також золоті речі, рукавиці, золотом вишивають єпітрахилі, тощо.

Свиняче м'ясо — пише Петро — їдять монахи й на Сході і не є це Божою обидою, коли його їсться з благодаренням. Щодо слів "і Сина", то напевно рим-

[97]) **Migne, vol. 120, col. 815.**

ляни мусіли затратити оригінальний текст символу під час наїзду вандалів.

Щодо додатку в ангельському гимні, це можливе, бо і ми маємо подібне: зараз по піднесенні св. Хліба народ співає: "Єдин Свят, єдин Господь Ісус Христос во славу Бога Отця, Амінь", а після цього архидиякон і сослужачий священик підносять чашу зі словами: "Наповни Владико", потім вкидають часть св. Хліба і голосно говорять: "Ісполненіє віри і св. Духа".

Дальше Петро пише дослівно таке: "...І латиняни є нашими братами, хоч вони, як пишеш, через несвідомість відбігли від правди в деяких точках, бо йдуть по своєму бажанню. Ми не можемо від варварських народів вимагати такої чистоти й докладности, як їх вимагаємо від себе. Це вже досить, коли вони славлять животворящу Тройцю і знають Тайну Воплочення. Коли ж це правда, що не дозволяють жонатим відправляти, то не можемо цього ні хвалити ні допустити.

Щодо опрісноків, то це старий звичай латинян. Думаю, що душенину можна їсти, а також двом братам женитися з двома сестрами, але не треба до цього заохочувати. Мені відомо, що монахи в цісарському місті їдять свинячу кров. Назагал треба відмітити, що ми, орієнтальні, переочуємо наші блуди та толеруємо неодне, але дуже голосно журимося чужими справами."

"Твоє твердження -- пише дальше Петро — немов би латиняни не почитали святих образів, мощів, тощо, неймовірне, бо вони дуже почитають мощі св. Петра й Павла, а папа Адріян на Сьомому Соборі анатемізував іконокластів. От хочби в Єрусалимі, латиняни дуже почитають святі образи. Чи Михайло не думає про те, що через відділення і роздор від Першого Апостольського Престолу в Римі не прийде у світ лихо й упадок держав? Тому Петро думає, що коли латиняни усунуть додаток "і Сина", решту можна їм подарувати.[98])

---

[98]) **Migne, vol. 120, col. 795.**

Цісар Ісаак Комнен обвинуватив Керуларія (1057) за присвоєння цісарських відзнак і ношення пурпурових сандалів, які вбирали досі лише цісарі. Вчений Пселлій був назначений прокуратором суду над патріярхом, але скора смерть Керуларія перервала ці дохождення проти нього. До своєї смерти Керуларій не мав відваги виступити відверто до боротьби з папою, а саме осудження леґатів уходило в очах орієнталів не за осудження дійсних леґатів папи, але Аргірових послів, що пофальшували папську печатку й підпис.

3. Розвій подій по Керуларію

Ось так коротенько перейшли ми найважніші події від Фотія до Керуларія. Ми бачили, що Східня Церква в цьому періоді була в одності з Апостольською Столицею в Римі. Що правда, ці зв'язки не були вже такі сердечні, як у попередній добі, але це тому, що Рим, навчений сумним досвідом, не хотів мішатися у внутрішні справи-спори Грецької Церкви та заховував свого роду резерву, головно в спорі про тетрагамію, який тягнувся майже сорок літ. По регабілітаційному соборі Фотія, який зарядив папа Іван VIII, Грецька Церква мала ще багато різних синодів, із яких ми деякі наводили, але навіть по найдокладніших студіях тих синодів не можна знайти в них ніяких ухвал, які вказували б на розрив між обидвома Церквами.

Щобільше, Східня Церква навіть по роздорі Керуларія, ніколи формально не зірвала з Римом. Приходиться радше говорити про відчуження Грецької Церкви від Риму, як про роздор. Є ще інше інтересне явище, що Грецька Церква не спромоглася на скликання синоду східніх патріярхів, на якому було б осуджено Західню Церкву в усіх тих закидах, що їх Лев із Охриди і монах Микита зробили Римській Церкві. З листа папи Лева IX знаємо, що Керуларій намагався перебрати під свою юрисдикцію всіх східніх патріяр-

хів, і зчасом це таки вдалося константинопільським патріярхам зробити, та ніколи не вдалося їм наклонити інших патріярхів до однодушного осудження Західньої Церкви.

Становище греків до Універсальної Церкви по Керуларію має виразну печать його духу: його хворобливу амбіцію, скорість і легкість у видаванню судів про других, велику нехіть до зрозуміння звичаїв і традицій Церков, а коренем усього того була духова плиткість і яловість, прикрашувані софістичними фразами й силогізмами. Кожна різниця в обряді і звичаях Римської, чи інших Церков, була перебільшувана й роздувана до неймовірних розмірів та зараз уважали її єресію. Дивно, що роблено це тоді, коли на Сході кожна церковна провінція різнилася своїми обрядами та звичаями та сливе кожний манастир мав свої окремі обряди й традиції. Тому дуже дивним стає становище Константинополя до Риму на тлі такої децентралізації своєї Церкви, що її можна порівняти, радніше, до анархії. Грецька Церква в часах Керуларія зовсім стратила єгипетську провінцію і велику часть Малої Азії в користь монофізитів, яких їм не тільки не вдалося навернути до правдивої віри, але через нездарність грецької єрархії вони стали масово переходити до ісламізму.

Безпосередній наслідник Керуларія, Константин III Ліхудес, не визначався нічим, хіба тим, що був дуже податливий цісареві Комненові. Його наслідник, Іван VIII Ксифілін (1063-75), монах із Трапезунту, видав деякі закони. За нього відбувся 1066 р. синод про унормування справи жонатого духовенства та 1067 року другий синод, що занимався справами подружжя взагалі.

За його патріярхату папа Григорій VII був у дуже живих зв'язках із цісарем Михайлом VII Парапінаком та обговорював справу привернення одности в Церкві.

Нажаль, Михайла скинув із трону Никифор Ботоніят, за що був папою екскомунікований. Михайла пострижено в ченці, а згодом висвячено на архиєпископа Єфесу. Папа Григорій VII визнавав усі звичаї й традиції Східньої Церкви, а при дискусіях були лише деякі труднощі зі справою про походження св. Духа.

Для нас, українців, буде цікаво знати, що думала про відчуження Східньої Церкви від Риму Болгарська Церква, бо в тому часі наша Українська Церква була з нею в дуже тісних зв'язках. Про Лева з Охриди, що дався вжити Керуларієві, ми вже згадували. Його виступ розпочав ціле відчуження.

Дуже цікаве становище Болгарської Церкви до справи відчуження висловлює архиєпископ Охриди Теофілакт (один із наслідників Лева) у другій половині XI ст. Він, відповідаючи дияконові Миколі, каже між іншим таке:

"...греки багато закидають латинянам, але всі їх закиди не є вистачальною причиною до розділу Церкви. Менші закиди, як: тісто, суботній піст, голення борід, їдження душенини, ношення перстенів, і тд. д. не є жадними закидами, бо кожний нарід має свої звичаї, які не мають нічого спільного з вірою.

І самі греки, які мають більше гордости, як відваги, у своєму сліпому егоїзмі роздирають Христове Тіло, нехай отямляться, бо через прісний хліб чи піст не можна осуджувати латинян. Щодо закидів у подружніх справах, то латиняни можуть робити більші закиди грекам. У справах віри не можна впиратися, але треба мати велике взаємне вирозуміння. Лише зміна в символі віри і різниця в науці про походження св. Духа можуть потягнути латинян до пекла.

Коли ти кажеш, що св. Дух походить від Сина в тому значенню, що Він одержує від Нього, і, якщо мусиш так виразитися, через убогість латинської мови, то можна б із тобою погодитися лише щодо вживання в поточній мові, але вживаючи своєї мови в церковних справах маєш розуміти подвійний змисл і, го-

ворячи символ віри, маєш казати, що св. Дух походить від Отця."[99])

Пізніший наслідник архиєп. Теофілакта в Охриді, Дмитро Хоматен, що створив автокефальну церкву, пише до архиєп. Кабазіла в Дирахіюм, що:

а) вживання прісного тіста латинянами ніколи й на жадному Соборі не було осуджене й греки безпідставно накидаються на латинян, б) є щось там у їх закиді про науку в справі походження св. Духа, в) ще інші, як Теофілакт, наймудріший муж Болгарії, признають, що латиняни, пристаючи з варварами, стали завзяті й уперті, та вони, грецькі мужі, годяться з латинянами в усьому, крім науки про походження св. Духа, а всі інші звичаї народів не мають жадного догматичного значення.

Ми не маємо жадного права — каже Дмитро Хоматен — називати латинську консекрацію і їх посуди нечистими, а тимбільше їх ординацій, бо на підставі традиції св. Отців, ми признаємо важними навіть свячення єретиків, коли вони ординують православних, або, якщо вони такими стануть. Тому латинянам можна давати св. Причастя, якщо вони прийдуть до грецької церкви, щоб притягнути їх до нашої віри й звичаїв. У Італії є численні церкви Апостолів і мучеників, із яких найславніша церква св. Петра в Римі. До тієї церкви ходять наші духовні й світські, моляться там Богові й почитають святих, та не мають жадної шкоди з цього приводу."

Подібно думає єпископ Іван із Кипру, що, відповідаючи Константинові Кабазілеві, каже: грецький єпископ може святити латинських священиків. Він допускає, щоб грецькі і латинські священики служили разом при похоронах у грецьких і латинських церквах, бо... "латинський обряд не є поганський, але взятий із нашого св. Письма."

---

[99]) **Hergenroether**, цит. праця, **III — 785.**

Що зв'язки обидвох Церков не були зразу пірвані, про те свідчать подружні зв'язки коронованих голов Заходу й Сходу в XI ст.: Констянтин, син цісаря Михайла VII, якого боронив папа Григорій VII, був жонатий із донькою Роберта Гіскарда. Угорський князь був жонатий із сестріницею цісаря Никифора Ботоніята; а цісар Іван Комнен оженився з донькою Володислава; Марія Комнена була замужня за угорським королем Степаном, сином Белі Сліпого. Король Болдуїн III оженився з грецькою цісарівною. Італійський князь Роджер був жонатий із Марією, донькою цісаря Мануїла; є ще багато інших таких випадків. При тих подружжях не вимагали диспензи від мішаного віроісповідання.

Грецький цісар Александер 1095 р. на Соборі у Пяченці, що його скликав папа Урбан II, погодився на одність Церкви. У своїй славній бесіді в Клемонт папа Урбан II закликав західній світ до оборони Східньої Церкви проти невірних. Він також писав до фляндців: "Я вірю, що ви вже віддавна знаєте про жорстокість невірних, які безпощадно знищили церкви Сходу і вони також поневолили святе місто, освячене муками і воскресенням Ісуса Христа, понищивши його храми.

Ми перейняті глибоким співчуттям приводу цього нещастя, перебуваючи в Ґалії, заохочували князів і нарід у справі визволення східніх церков і поклали їм це на серця торжественно під час собору в Аверні, надаючи за поміч прощення гріхів."[100])

Цитований уже нами проф. Норден пише (на 52 стор.) про те так:

"...Він (папа Урбан II) погодився на погляди представлені візантійським цісарем, що просив помочі. Папа перейнятий великим ідеалізмом і пройнятий духом

[100]) **Hagenmauer: "Epistolae et chartae ad historiam primi belli sacri spectantiae", Innsbruck 1901, стор. 136.**

ности християнства, зігнорував схизму. Він бачив християнських братів у нещасті і постановив їм помогти. Щодо того, що Церква, тут і там, у дечому не годилася, то це було справою Всемогутнього Бога, Якого почитали, бо чи ж східні народи не носили світлого імени Христа?" На його зазив хрестоносці звільнили Сирію й Палестину від турків, при співучасті греків і вірмен. Антіохія і Єрусалим вернулися тоді до Католицької Церкви..."

Знаємо, що в 1147 р. римські й грецькі священики служили разом св. Літургію в св. Софії, під час гостювання короля Франції Людвика VII, Конрада II короля німецького і Володислава II, короля чеського, та інших численних князів, що були тоді в Константинополі.

Позитивно знаємо також, що купці й гості з Венеції, Пізи й Генуї мали свої, спеціяльно зарезервовані містя в св. Софії.

Самого цісаря Мануїла, що боронив папу Александра проти нападів Фридриха Барбаросси, вважали за щирого католика.

Годиться зазначити, що вже в тому часі найголовніший закид греків Західній Церкві про походження св. Духа від Отця і Сина, тратить на силі в очах греків з причини заключень Максима, а головно св. Івана Дамаскина, який навчав, що Бог Отець є а р х е п р о к а т а р к т і к е, з якого походять Бог Син і Бог Дух святий. Це годиться з західньою наукою, яка навчала, що Бог Отець є c a u s a p r i m a (перша причина) e t s u p r e m a (найвища), а Син є c a u s a m e d i a або p r i n c i p i u m d e p r i n c i p i o (початок від початку), іншими словами греки й латиняни сходилися в тому, що св. Дух походить від О т ц я ч е р е з С и н а у греків (дія ту гію), а від О т ц я і С и н а у латинян.

Такий погляд виявляв Микита з Маронеї, архиєпископ Тессалоніки, кажучи, що слова "в і д О т ц я

через Сина" є згідні з наукою св. Атанасія та Івана Дамаскина.

За патріярхату Івана IX Гіеромемнона (1111-1118) відбулася славна диспута в Константинополі, яку вів в обороні науки Західної Церкви, архиєпископ Медіоляну Петро Хрізолевс, грек із походження. Він казав, що в науці про походження св. Духа від Отця не можна виключати й Другої Особи Божої, з чим греки згодилися.

Єпископ Анзельм із Гафельбургу відбув диспуту з єп. Микитою з Нікомидії та післав звіт папі Євгенієві III. З того звіту знаємо, що Микита признав, що латинська наука про походження св. Духа є допускаєма, але для вирішення цієї справи має бути скликаний Вселенський Собор.

Цікаві думки висловлював про те архиєпископ Василь із Тессалоніки, родом із Болгарії, що писав до папи Адріяна IV (1155) із нагоди перебування папських легатів у Константинополі. Він називає папу "Найвищим пастирем" та годиться на всі твердження папських легатів і рівночасно запевняє, що ніколи не вважав себе відлученим від Апостольського Престолу у Римі. Він каже, що лише папа зможе усунути ті малі перешкоди на дорозі до одности Церкви. Він твердить, що цісар Мануїл дуже бажає тієї одности. З листа виходить, що Василь має деяке застереження щодо вживання прісного тіста та слів "і Сина". Він виразно визнає примат папи.

Будучи свідком диспути на цісарському дворі, він каже таке:

"...Еан гой лятіной тен елядзоменон апотонтай кай гой Геллєнес то періссон кай порімон ен льогойс, генезетай генозіс" (якщо латиняни закинуть свою бундючність, а греки свою непотрібну субтельність у словах, то одність є запевнена).[101])

---

[101]) **Hergenroether, цит. праця, III — 808.**

Після нього латиняни боронили додатку "і Сина", а греки твердили, що він непотрібний, бо нищить прикмети Божих Осіб. Латиняни відповідали, що по докладних студіях творів св. Отців Церкви, не мають засадничо нічого проти науки греків, що св. Дух principaliter (першої причини) походить від Бога Отця, але не вільно виключати Бога Сина, що є principium de principio (початок від початку).[102])

Папа Александер III висилає леґатів: єп. з Тіволі і кардинала-диякона Арджіріо до цісаря Мануїла, який, висилаючи папі підмогу проти нападів на папську державу, жадав, щоб папа коронував його на римського цісаря. У цій справі вислав знову кардинала Убальда з Остії й кардиналів Івана й Павла, до Візантії, годячись на коронацію Мануїла, але з застереженням, що він перенесе цісарську столицю з Константинополя до Риму. Це домагання папа повторяв кількакратно і на цьому розбилися переговори.

Цісар Мануїл написав догматично-полемічний трактат п. з. "Гієра Гоплотеке", у двох частинах: в одній говориться про латинян, а в другій про вірмен.

Перша частина написана у формі діялогу між цісарем і кардиналом. Цісар, перш усього, жадає визнання його влади в Італії, а потім буде вирішена справа Церкви. Натомість, кардинали жадали найперше вирішення справи Церкви, а щойно потім справу світської влади. Кардинали твердили, що Римська Церква є матір'ю, а візантійська донькою, тому донька має повернути до матері. Цісар каже, що Рим через додаток "і Сина" нищить у Бозі поняття монархії.

Кардинали відповіли, що походження св. Духа від самого Отця загрожує консубстанціяльності Сина з Отцем, бо Син має все те, що має Отець, а св. Дух одержує від Сина. Його називає св. Письмо духом

[102]) Ibidem, III — 808.

Сина, образом Слова, духом правди, і Він є посиланий Сином, отже між Ними мусить бути особливе відношення.

Св. Отці Церкви називають Сина "рукою Отця", а св. Духа пальцем руки. Кардинали покликувалися на св. Григорія з Нісси, який Бога-Сина називав "квод екс прімо"; на Кирила Александрійського, що твердив, що св. Дух є єством від Отця через Сина; також на Атанасія й Івана Дамаскина, які вірили, що св. Дух походить від Отця через Сина.

З цього письма бачимо, що на Заході вже знали дуже добре східніх Отців Церкви та переконували греків цитатами з їх творів.

Константинопільський патріярх Іван Веккос, що визнавав примат папи і привернув одність Церкви, оснував був спеціяльну школу, що занималася студіями справи про походження св. Духа, яку греки опирали на "Містагогії св. Духа", написаній Фотієм.

Патріярх Михайло III не пішов слідами свого попередника, але старався поглибити роздор. По смерти цісаря Мануїла, який щедро обдаровував римські манастирі в Константинополі, настала там страшна різня, в якій ганебно замордовано багато римських монахів, а навіть самого папського легата, Івана.

У 1204 р. хрестоносці здобули Константинопіль та відплатилися за те грекам. І, хоч тоді формально привернено одність Церкви, та це не мало глибокого значення, бо роздор уже був запустив глибоке коріння. Ще кілька разів греки, притиснені до муру турецькою загрозою, намагалися поєднатися з Заходом, чи то на Ліонському чи Фльорентійському Соборах, але це не було довготривале. По зложенні торжественних обітів, підписів і присяг, вони знову верталися до схизми. І так застало їх здобуття Константинополя турками у 1453 році. Ця дата закінчує існування візантійської імперії, а з нею починається упадок її Церкви.

Історія видала свій невмолимий засуд. Імперія, яка старалася перевернути навчання св. Отців, повернула їх у мертву букву, а в публичному житті витиснула закон Євангелії з людського життя, намагаючись його заступити вимогами поганської політики в державі. Візантійці вірили, що суть християнства лише в збереженні його догм і святих обрядів православ'я, тому не турбувалися, щоб християнізувати політичне й соціяльне життя. Та християнства не можна прив'язати лише до самої церкви й захристії при рівночасних компромісах християнських засад із усякими поганськими ідеями й кличами, бо дух християнства універсальний та обнимає всі прояви людського життя. Це, мабуть, було найбільшою помилкою візантійців, що довело до повної руїни їх державу, а вслід за тим до впадку і їх Церкву.

Їм залишилася суха догма й обрядова формалістика, а невмолимі закони життя перекотилися понад їх головами. Проіснувавши 11 сторіч, візантійська держава впала. Її роля на Сході закінчилася. Ролю візантійських цісарів перебрали на себе турецькі султани, бо Візантійська Церква, що не вміла емансипуватися від світської влади у своїй власній державі, не здобулася на самостійність діяння у нових, далеко важчих обставинах під турецькою окупацією.

ПІСЛЯСЛОВО

Розглянувши справу роздору Церкви в світлі нової історіографії, ми бачили, що грецькі тогочасні полеміки і компілятори, в розгарі внутрішньої боротьби у Грецькій Церкві, впровадили невірні та тенденційні погляди про цілий хід отих подій, керуючись добром партії, до якої вони належали чи з якою симпатизували. Це звичайна й людська річ.

Та цю обставину використали їх наслідники в 11 ст., стараючись історично обґрунтувати відчуження-роздор Михайла Керуларія. У них бачимо сильну тенденцію пересунути початок роздору на двісті літ вперед, щоб в той спосіб оправдати неправославний чин свого покоління.

Ми бачили, що Грецька Церква, як і інші Церкви Сходу, мали повну автономію в справах внутрішньої юрисдикції. Римські Архиєреї, спадкоємці Петрового Престолу, спішили на кожний поклик із допомогою своїм східнім братам, головно ж у часах грізних єресей і внутрішніх заколотів, із якими Схід не міг дати собі ради. Бо, як ми бачили із виїмків письм славних і святих мужів Східньої Церкви, цілий християнський світ уважав Римських Архиєреїв тими, що мають право й святий обов'язок дбати про чистоту Христової правди, переданої Апостолами й Отцями Церкви.

Греки, часто-густо, позбувшись свого клопоту, забували про поміч одержану від наслідників св. Петра. Деякі з них навіть намагалися твердити, що Захід має орієнтуватися на Схід, бо зі Сходу прийшов Христос і на Сході сонце сходить... Вони намагалися своїми філософічними силогізмами викривити передання св. Отців. Ми бачили, що до роздору Михайла Керуларія

ніхто з них не важився заатакувати безпосередньо права першенства наслідників св. Петра в Христовій Церкві. Навіть сам спричинник роздору, Михайло Керуларій, на жадному Соборі не важився заперечити примату Римського Архиєрея, але хитро осуджував папських легатів, як послів грецького намісника Апулії (в Італії), Аргіра, начебто вони пофальшували папські печатки й підпис.

"...Не зважаючи на подвійну силу, цісарську й патріяршу, що намагалися опанувати Схід, папів уважали там за церковних зверхників, а не лише давали їм почесне першенство. І коли, може непрямо і в юридичному глузді, то фактично папи були законодавцями Сходу в усіх справах віри. Вони проголошували там свої догматичні рішення, виступаючи завжди проти не-православних цісарів та помагаючи православним володарям до перемоги.

Також у противорічностях за Особу й Волю Христа та за почитання образів православна сторона Східньої Церкви закликала папів, як найвищих суддів, а ті апеляції завжди кінчалися усуненням єретичних патріярхів і єпископів.

Цісарі Лев V, Михайло II і Теофіль, що відновили були іконоборство, визнали кількакратно примат папи через неофіційне визнання переслідуваної Візантійської Церкви, а цісариця Теодора, привертаючи православ'я, зробила це визнання офіційно в імені державного уряду. І так усі визнали тоді найвищу суддейську власть папи. У спорі між патріярхом Ігнатієм і ворожим йому церковним сторонництвом обидві сторони просили папу вирішити спір."[103])

Ніхто з учених, католиків і не-католиків, сьогодні не сумнівається, що Грецька Церква впродовж 11 сторіч визнавала примат папи та принимала його рішення в усіх спірних справах, догматичних чи юридичних, за

[103]) **Walter Norden, "Das Papstum und Byzanz", стор. 6.**

вирішення яких зверталася до Риму. Що ж вплинуло на греків, що вони виповіли послух Апостольській Столиці в Римі? Було більше тих причин.

Одною з них було психологічне підложжя. Греки завжди гордилися своєю античною культурою, мистецтвом і філософією та чванилися іменем геленів; а від часу перенесення столиці імперії з Риму до Константинополя, вони стали вважати себе ще й спадкоємцями його культури та залюбки називали себе „ромеями" (римлянами). Це ім'я подибуємо у грецьких письменників середньовіччя частіше, як ім'я геленів. Отже, вважаючи себе синтезою грецької і римської культур, вони називали погірдливо правдивих римлян "латинянами", а від 9 ст. прозивали їх "франками", завидуючи їм їх енергії, громадських чеснот, дисципліни та воєнного щастя. Кожний поступ Римської Церкви убік дисципліни та правопорядку, греки звикли називати непотрібними, а то й єретичними іноваціями.

Відомо, що грек не любив дисципліни та дуже важко підчинявся наказам. Вихований на силогізмах античної філософії, він звик був фантазувати та жити в сфері спекулятивних речей та софізмів. Це замилування до софізмів витворило тип грецької людини, яка в усяких справах, часто-густо противорічних, у житті одиниці чи спільноти, вміла заспокоїти своє християнське сумління. Це психологічне підложжя греків було найважнішою причиною грізних єресей, що в перших віках існування Церкви заколочували її спокій не лише на Сході, але й на Заході.

Ще й сьогодні почуємо слова, мовляв, лише на Сході розвивалася Христова Церква, бо там відбулися перші Вселенські Собори. Так, це правда, вони відбулися на Сході, але й правдою є те, що на Сході було найбільше єретиків, проти яких були скликувані Собори. Відомо, що грецькі єретики не повинувалися ні рішенням своєї єрархії, ні постановам партикулярних Соборів, щойно повага Вселенського Собору осуджу-

вала їх блуди й складала їх з урядів. І на Заході були єресі, але там вирішував ці справи Римський Престол, який потверджував постанови партикулярних Соборів, які принимала ціла Західня Церква і єресі притихали скоро. Як ми бачили, що на Сході, часто-густо, єретики опершись на світській владі не повинувалися навіть рішенням Вселенських Соборів. Тоді вони творили церкву в Церкві. Історія монофізитської єресі, яка триває й досьогодні, є найкращим доказом цього.

Практичність і серйозність римлян доходила до меж дрібничковости. У справах віри бачимо в них глибоку сумлінність, що випливала з мужности та почуття обов'язку римлянина-вояка. Від починів римської історії подивляємо в них глибоко розвинене почуття особистої гідности та вартости. Це бачимо в законах Римської Держави, що боронять цю гідність одиниці. Ці закони й досьогодні остались підставовими законами західного устрою в модерному часі.

Таке почування не було знане грекам. Там бачимо, навіть у пізніших віках, деспотичну супрематію держави над одиницею та невільничу підданість громадянина своїй державі. Там уважали світського володаря беззастережним паном життя і смерти його підданих. І, мабуть, володарі жадного народу не вмішувалися так у справи Церкви, як це робили грецькі володарі. Це вже лежало на дні душі грека.

Греки чванилися своїм образуванням і, навіть, високообразованого римлянина були готові назвати варваром, бо для них існувала лише грецька культура й література, а римська, чи якась інша, була в їх очах безвартісною.

Дальшою важною причиною церковного роздору було незнання грецької мови на Заході і латинської на Сході. Префект Константинополя, Кир, у 442 році помістив перший раз на латинському цісарському розпорядженні його грецький переклад, і за це був покараний імператором Теодосієм

II. Із цього видно, що ще в половині 5 ст. латинська мова була панівною мовою в адміністрації цілої Римської імперії, а грецька мова була тільки мовою вченої верстви громадянства.

В західній частині імперії грецьку мову помалу випирає латинська мова. Клясичною мовою Ціцерона говорить вища верства, це т. зв. сермо урбанус. Простолюддя говорить звичайною мовою, т. зв. сермо вульґаріс, а мішаниною обох т. зв. сермо квотідіянус, говорить інтелігенція, що вийшла з надер народу. Мова Ціцерона помалу заникає, разом із вимертям вищої верстви через т. зв. проскрипцію, а нові люди вживають щоденної мови. Так на Заході витворилася ще одна мова, якою послуговувалася Західна Церква. Це сталося з двох причин. Поперше, св. Євангелія мала бути проповідувана такою мовою, яку розуміло простолюддя, бо з нього в перших віках рекрутувалося найбільше вірних Церкви. І тому вже св. Августин пише: "Часто вживаю не-латинських слів, щоб ви могли зрозуміти; бо краще, щоб мене критикували вчені граматики, як щоб мене не розумів нарід". По-друге, простолюддя Старого Риму складалося переважно з східніх народів, головно з греків. Тому грецька мова була одною з розговірних мов Риму. В цьому причина, що в Римській Церкві у перших трьох віках уживали грецьку мову.

Відомо, що звичай уживати латинської мови в Римській Церкві вийшов не з самого Риму, але з римських колоній у північній Африці. Відомо також, що св. Літургію відправляли в Римі до половини третього сторіччя у грецькій мові. Також усі теологічні й аскетичні твори того часу були писані грецькою мовою. Це було аж до часу Гіполіта, що помер 235 року.

В Африці духовенство послуговувалося лише грецькою мовою, а простолюддя вживало латинську мову. Це бачимо у творах Тертуліяна: всі свої початкові твори він писав по-грецькому, а пізніші по-латинському.

По свідоцтву ж Єроніма, щойно папа Віктор перший зачав писати латиною. Св. Августин пише: "Можливо вичислити тих, які перекладали св. Письмо з єврейського на латину, але не можливо тих, що перекладали з грецького на латину. Бо вже в ранніх часах християнства, хто мав грецький манускрипт і думав, що знає обидві мови, брався його перекладати." (Св. Августин: Де доктріна Хрістіяна).

Безсумнівно, найбільше розвинув латинську мову св. Єронім. І західня церковна мова, що заховалася досьогодні, задержала дуже багато златинізованих грецьких слів, освячених віковою традицією, напр. ангелюс, апостатус, екклезія, евангеліюм, клерус, схізма, тощо. В часі наїздів варварів на Італію клясична мова загинула зовсім, римляни забувають помалу грецьку мову, а греки латинську.

І вже в 9 ст. римляни не знали мови грецької, а греки мови латинської. Антіохіїський патріярх, Петро, посилає енцикліку папи до Константинополя в надії, що там знайдеться хтось, що зможе її перекласти на грецьку мову.

Отже зрозуміло, що це незнання мов відчужувало Східню Церкву від Західної, бо перешкоджувало взаємній виміні досягнень обох Церков. І неодна справа могла була рішитися задовільно для обох сторін, якщо б на Заході були знали твори св. Отців Сходу, а на Сході твори св. Отців Заходу. В розгарі самого спору, напевно, були б у великій мірі помогли твори св. Івана Дамаскина та св. Августина. Цього нам не вільно забувати.

Третьою важною причиною непорозуміння між Сходом і Заходом були різні звичаї й обичаї народів, що впродовж довгих віків витиснули своє незатерте пятно на церковних обрядах і дисципліні. До Східньої Церкви належали переважно народи, що вже від довгих віків входили в склад римсько-візантійської

імперії. Тому й звичаї в них були, як не тотожні, то бодай подібні.

Інша справа була в Західній Церкві. Там було вже багато нових, варварських народів, різних рас і племен, із різними звичаями й обичаями, зовсім іншими від римських. Згодом ті народи стали чисельно перемагати римлян. Тому Римська Церква, бажаючи задержати їх при Христовій вірі, мусіла толерувати й визнавати їх звичаї, бо будь-яка нетерпимість під цим оглядом могла б була їх від Церкви відштовхнути.

Греки ж, крім місій у Болгарії, на Русі й у Моравії, мало мали до діла з варварськими народами. А по створенню третього, слов'янського обряду св. Кирилом і Методієм, зв'язок греків із слов'янами спочатку обмежувався лише до справ єрархічної зв'язи. Слов'янські Церкви запроваджували в себе свої звичаї, не питаючи дозволу в греків. Греки, зрештою, завжди вважали слов'ян варварами.

Тому вони, глядячи на звичаї варварських народів, що втискалися до Римської Церкви, стали вважати і самих римлян варварами, напр. Михайло Керуларій уважав страшною єресю, що "франки", тобто західні народи, їдять душене м'ясо й кров забитих звірят. Це, очевидно, було звичаєм північних народів: німців, англійців, французів, які, прийнявши християнство, і не думали вирікатися цього звичаю, проти якого на Заході ніхто не виступав.

Ці нові народи через різні ухвали своїх партикулярних Соборів впливали й на зміну цілого законодавства Римської Церкви у справі обрядів і дисципліни, бо Римські Архиєреї включали ці ухвали в свої декрети та робили їх обов'язуючими в цілій Церкві.

Греки, крім сімох Перших Соборів і пятьох партикулярних, яких ухвали були включені повагою Апостольського Престолу в Римі до загального законодавства Церкви, не мали інших важних Соборів. Грецький дух, вилившись у початкових єресях, яловіє, бо греки,

відгородившись китайським муром від світу, відмовилися добровільно черпати зі скарбниці духу інших народів.

Крім того, візантійський цезаропапізм зіпхнув Грецьку Церкву на задній плян. В обрядових справах не було там одности. У різних Церквах і манастирях виконувано різні практики. Кожна вітка Церкви йшла своєю дорогою.

На Сході Другий Нікейський Собор проти іконоборства замикає розвій науки про віру. Початковий, прекрасний розвій Грецької Церкви попадає у стагнацію, а церковні обряди стають мертвою формалістикою. Очевидно, що такий стан Церкви на Сході сприяв у великій мірі розвоєві ісламізму, з яким вона в добі іконоборства входить у погубний компроміс, який до решти підкосив її моральний авторитет.

Професор Неандер, протестант, у своєму капітальному творі про історію розвою релігій у світі, пише про стан Церкви таке: "...Грецька Церква перевищала Західну культурою старинних часів. Греки, будучи свідомими того, згори й з погордою гляділи на Західну Церкву, вважаючи її варварською. Та Західна Церква перевищала їх чимсь більшим від переданої вчености, бо свіжим принципом життя й стремлінням до нової творчости, що була здібна малими засобами доконати великого.

"Вона перемогла формалістику Грецької Церкви тими одухотвореними змаганнями. Хоч наукові студії греків зробили також поступ, то все те не було всилі заступити згаданого принципу. На всіх ділянках богословія, історії, егзегези, догматики, був напрямок збирати та укладати все, створене духом первісних часів.

"Були дві причини, що здержали розвій Грецької Церкви й теології: деспотизм світської влади, перед яким усе гнулося і самі єпископи стали його знаряддям, та б р а к з м и с л у п р а в д и (підкр. наше—І. Н.), що витворив пануючу ціху характеру, д у х а н е п р а в-

ди, який витиснув п'ятно на всьому життю, а проявлявся він у перебільшенню й прикрасах звичайної мови. І так, бистрість ума разом із ученістю пішли на послуги деспотизму, а брехня стала знаряддям софістики. Там усе можна було доказати, що лише хотілося доказати..."

"...Духове життя Грецької Церкви заскорузло у формалістиці, а Західна Церква прийняла в своє лоно нові раси, що збудили новий розгін та народили новий інтелектуалістичний рух... там за св. Августином, якого не знали на Сході, загальна система науки прибрала форму й напрям науки про відкуплення, як осередок, злучений із людьми. Між греками було навпаки... там заховувано дальше стару й неозначену систему науки про ласку, свобідну волю, Провидіння та систему, споріднену з пелагіянізмом..."[104])

Приплив нових свіжих народів, хоч без славної спадщини, але жадних знання, спонукав західніх учених до студій над стариною в небувалому й нечуваному досі на Сході розмірі. Греки гляділи на все те згори, не розуміючи, що ця різнородність рас і культур, нехай і варварських, але динамічних народів, не тільки не шкодила гармонії однієї віри, а навпаки, робила Церкву дійсно Вселенською.

Через брак зрозуміння тієї могутньої струї і через бажання накинути іншим народам свій стиль життя, хоч він їм не підходив ані вони його не розуміли, а врешті через вибуялий цезаропапізм Грецька Церква дійшла до застою. У ній замість оживляючого духу залишилася суха обрядовщина, яку всі історики називають одним словом, візантинізм.

Із тим усім була зв'язана ще одна причина, якою була охота греків вивищувати себе при кожній нагоді. Вони з великою неохотою гляділи на примат Римського Архиєрея в Церкві. У їх головах

---

[104]) **Neander, T. A., Allgemeine Geschichte..., III — 553.**

не могло поміститися, щоб єпископ Риму, пастир отих "латинян і франків", мав зверхність над єпископом Візантії і, щоб Рим був осередком християнства. Це почування гордости греків перенеслося, на жаль, і на представників єрархії з єпископом Константинополя включно. Візантія, що через ніч стала столицею імперії, як ми вже згадували, не була до того приготована в духово-моральній площині, бо не перейшла переслідувань, як Римська Церква. Її єпископи, колишні суфрагани митрополита Гераклеї, намагаються за всяку ціну здобути в Церкві друге місце по папі. Через ці намагання греків, вони потоптали права інших апостольських престолів, а через те нарушили святі права й саме поняття церковної єрархії, впроваджуючи до Церкви підкупство й насилля. На сумні наслідки такого поступування не треба було довго ждати, бо вже на „розбійничому" Собору в Єфесі, в розгарі єретичної боротьби грецькі неправославні єпископи, одержавши піддержку імператора, збунтувалися проти константинопільського патріярха, св. Флавіяна, та замучили його на очах Отців цілого Собору. Всі інші грецькі єпископи не знайшли стільки моральної сили, щоб цьому протидіяти, тому мовчали "страха ради юдейска". Зламання пошани й прав церковної єрархії знищило поняття правопорядку. У Греції імператор був деспотом патріярха, а патріярх єпископів і духовних. Часте усування єпископів із їх престолів при кожній зміні імператорського трону було там буденним явищем. Таке безправство руйнувало внутрішній порядок Церкви.

Ще іншою причиною непорозуміння обох Церков було коронування франконського короля Карла Великого на римського імператора у 800 році, на що греки негайно відповіли насильним підчиненням усіх південних італійських провінцій під юрисдикцію візантійського патріярха.

"...Справа малася так: причиною церковного роздору між Сходом і Заходом у самій основі не були

релігійні різниці, але чисто політичної справи, які виринули через розвій церковно-політичного життя Заходу, що зачався в 8 ст. Можна б конфлікт Риму з Візантією розбирати, як чисто еволюційне змагання Заходу на шкоду візантійській державі, або, як спірні церковно-політичні справи, які ділили константинопільських патріярхів від римських пап.

У першому випадку в добі, коли коштом візантійських впливів поставали нові західні держави, яких папська держава була складовою частиною. Крім того, безпосередньою причиною спору в 9 і 11 ст. були не так політичні різниці Заходу й візантійської держави, як саме питання церковної управи, з причини чого єпископи Візантії робили закиди єпископам Старого Риму.

В обох цих випадках папи робили заходи, щоб відзискати втрачені церковні провінції, які в початках еманципаційного процесу імператор Лев Ізаврійський насильно забрав від Риму і передав під управу константинопільським патріярхам. У часах папи Миколи I спір йшов за Болгарію, що була колись частиною Ілірії... Як у 9, так і 11 ст. візантійські патріярхи, щоб не допустити до обняття тих провінцій Римом, старалися нарушити примат папи та видвигнути різні релігійні справи, обвинувачуючи Римську Церкву у відхиленні від правдивої віри. Фотій у першій мірі видвигнув справи зміни символу віри, а Керуларій звернув увагу на римську Літургію, до чого притокою став звичай уживання прісного тіста, як колись було у жидів. До цього з розвитком спору додавано решту вишуканих закидів... По смерті Фотія релігійний спір припинився. Щойно Керуларій у зв'язку зі спором за Апулію відновив спір та довів до роздору."[105])

[105]) Walter Norden, циг. праця, стор. 28 і слід.

Вище наведеними словами німецького, протестантського історика, Нордена, знаменито схоплена загальна характеристика церковного роздору і його безпосередніх причин.

Папа Григорій IX у своєму листі до візантійського патріярха Германа II писав таке: "...Коли Грецька Церква відділилася від одности в Римською Церквою, з тією хвилиною стратила свою релігійну свободу. Вона, будучи вільною, стала слугою світської влади. І в цей спосіб ті, що за Божим справедливим судом не хотіли визнати примату в Петрі, мусять зносити ярмо світської влади проти своєї волі..."

❦

Вже проминуло 900 років від хвилини відчуження Сходу від Заходу в часі патріярхату Михайла Керуларія (1054 р.). Вселенська Церква, Містичне Тіло Христа, кривавить досьогодні. На всіх християнах доброї волі, на Сході й Заході, лежить важкий обов'язок: направити помилки минулих поколінь та привернути одність і любов у Христовій Церкві, якою вона втішалася впродовж перших одинадцяти віків свого існування.

І хоч як важким та трудним до виконання може видаватися це діло, все ж таки, з Божою поміччю треба до нього змагати. Молитвами Пресвятої Богородиці нехай просвітяться уми й серця всіх християн, на Сході й на Заході, щоб вони легше могли зрозуміти слова Її Сина: "Да будет єдино стадо і єдин Пастир"

Кінець.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

Агапет, папа, 41
Агатон, папа, 44, 45
Адріян I, папа, 48, 85, 107
Адріян II, папа, 128, 136, 137, 139, 153, 178
Адріян III, папа, 181, 186
Адріян IУ, папа, 220
Акакій, візантійський патріярх, 35, 39
Александер, віз. патр. 21, 22
Александер, віз. імператор, 218
Александер III, папа, 221
Аллатій, історик, 172
Амвросій, архиєп. Медіоляну, 108
Андрей Первозванний, святий Апостол, 22
Анатолій, віз. патр., 30, 32, 33, 34, 35
Анастасій, віз. імпер. 38
Анастасій II, папа, 40
Анастасій, віз. патр. 47, 127
Анастасій, папський бібліотекар, 61, 70, 91, 131, 153
Анастасій, єпископ Магнезії, 140
Антоній, віз. патр. 50
Антоній, єп. Амізу, 140
Антоній II Калеас, віз. патр., 193
Антим, віз. патр. 41
Антоній III, віз. патр. 199
Арбазд, нач. сторожі, 131
Арій, єретик, 22
Атанасій, віз. патр. 15
Атанасій Вел., святий, 19
Аттик, віз. патр., 28

Банес, імператорський комісар, 132, 137, 140, 145, 146, 155
Бардас, цезар, 63, 65, 66, 68, 69, 76, 86, 87, 97, 105, 113, 119, 120
Борис-Михайло, князь Болгарії, 121, 123, 127, 149, 180

Валєнсій, імператор, 23
Варнава, митрополит Сизики, 143
Василиск, імпер. 35
Василиск, цезар, 130
Василій Вел., святий, 18
Василь I Македонець, імператор, 119, 120, 130, 131, 133, 137, 139, 140, 147, 157
Василь, віз. патр., 199
Василь, імпер., спатар, 137
Василь, митр. Ефесу, 143
Василь, митр. Ґангри, 144
Василь, митр. Мартирополісу, 170
Василь, архиєп. Тессалоніки, 220
Василь II Болгаровбивник, імператор, 230
Евнедикт III, папа, 62
Веспазіян, імпер., 20
Вігілій, папа, 41
Віталій, віз. полководець, із Скитії, 38

Гераклій, імпер., 43
Герман, віз. патр., 15
Герман II, віз. патр., 45, 93
Гермоген, префект, 22
Гормізд, папа, 38; 39, 40
Григор Богослов, 19, 24
Григор Вел., папа, 42
Григор II. папа, 46
Григор VII, папа, 215, 216
Григор IX, папа, 236
Григор, Азбеста, архисп. Сиракуз, 51, 59, 60, 62, 65, 73, 75, 98, 110, 146
Гумберт, кардинал-легат, 190, 206, 207

Гелазій, папа, 37, 38, 65

Дамаз, папа, 24, 26, 27
Данило Стовпник, святий, 35
Демофіл, віз. патр., 23
Деуздедіт, кард., каноніст, 189
Діоклетіян, імпер., 14
Діоскор, патр. Александрії, 19, 29, 30
Діоскор, з Тарсу, єретик, 28
Дмитро Хоматен, архисп. Охриди, 217
Дозитей, патр. Єрусалиму, 172
Донат, єп. Остії, легат, 121, 138

Евдокій, віз. патр., 231
Евдокія, імпер., 122
Евгеній, єп. Остії, легат, 160
Евлампій, єп. Апамеї, 73
Евлогій, патр. Алекс., 43
Евсевій, історик, 15, 20
Евсевій, віз. патр., 22
Евстатій, єп. Ахмонії, 141
Евстратій, 113
Евстахій, віз. патр., 202
Евтимій, віз. патр., 37
Евтимій з Ізаврії, віз. патр., 194, 195
Евтимій, єп. Катанії, 141
Евтихій, монофізит, 29
Евтихій, єп. Мосини, 143
Евтихій, віз. патр., 42
Епіфаній, віз. патріярх, 40
Ерчемпертус, монах-історик, 169
Етій, архидиякон віз., 34

Захарія, папа, 47
Захарія, єп. Сардів, 62
Захарія, єп. Таорміни, 83
Захарія, єп. Аняні, легат, 84, 109
Захарія, єп. Халкедону, 168

Зенон, імператор, 35
Зонар, хронограф-каноніст, 101, 102, 129

Іван Золотоустий, святий, віз. патр., 16, 18, 27, 29, 89, 93
Іван II. віз. патр., 39
Іван III, Схоластик, віз. патр., 42
Іван IV Постник, віз. патр., 42
Іван V, віз. патр., 44
Іван VI, Грамматик, віз. патр., 50
Іван VIII, віз. патр., 215
Іван IX Гісромемнон, віз. патр., 230
Іван Дамаскин, святий, 47, 55
Іван VIII, папа, 10, 160, 161, 162, 163, 166, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 180, 189, 214
Іван X, папа, 196, 197
Іван XI, папа, 198
Іван XIII, папа, 198
Івна XIX, папа, 202
Іван Кокес, патрицій, 88

Іван Абдон, патр. Якобітів, 203
Іван, сп. Кипру, 217
Іван Цимісхій ,імпер., 199
Іван Беккос, віз. патр., 173, 222
Іван, митр. Сілое, 140
Іво з Шартр, історик, 189
Ігнатій, віз. патр., 10, 51, 57, 58, 59, 60, 65, 67, 68-70, 73, 74, 75, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 94, 96, 97, 110, 119, 121, 122, 132, 140, 141
Ігнатій з Гієрополісу, 114
Іларіон, дияк., 141, 152
Іларіон, митр. Коринту, 144
Ілля, легат Єрус. патр., 141, 152
Інгеріна, жінка Василя, 1, 130
Інокент І, папа, 27, 89
Ірина, імпер., 48
Ірина, мати Фотія, 65
Ісаак Комнен, імпер., 214

Йосиф, архид. Александр. Церкви, 147

Калиник, віз. патр., 45
Кедренос, хронограф, 21
Келєстин, папа, 28, 85
Кипріян, митр. Клявдіополісу, 144
Кипріян, слуга св. Ігнатія, 96, 113
Кириян, віз. патр., 43
Кирило, патр. алекс., 19, 28
Кирило, патр. єрус., 19
Комнена Анна, істор., 10
Константцій, імпер., 22
Константин Вел., імператор, 9, 14, 15, 17, 20, 23
Константин III, імпер., 44
Константин IУ, імпер., 44
Константин У, Копронім, імпер., 47
Константин, віз. патр., 47
Константин III Ліхудес, віз. патр., 215
Константин УII Порфірородний, імпер., 87, 131, 193
Константин Мономах, імпер., 203, 204, 206, 209
Ксенофонт, сп. Мілясси, 141

Лалакон, сотник, 75
Лев Вел., папа, 29, 30, 31, 33, 34, 39, 85
Лев IX, папа, 190, 205, 214
Лел IУ, папа, 50, 62
Лев III Ізаврійський, імпер., 45
Лев IУ Хозар, імпер., 48
Лев Вірменин, імпер., 49
Лев, секр. імпер., 106
Лев, пресвитер, 121
Лев Грамматик хронограф, 129
Лев, єп. Дафнусії, 141
Лев, консул, 147
Лев УI Мудрий, імпер., 185, 186, 192, 193, 197
Лев, архисп. Охриди, 204, 214, 216
Леонтій ,псевдопредст. Александрії, 148
Людвик, фр. король, 127, 148

Македоній, віз. патр., єретик, 22, 23
Македоній II, віз. патр., 38, 39
Мануїл, імпер., 221
Мануїл, імпер. урядник, 74
Максим Іспов., 19, 53
Максим, патр. Ант., 31, 32, 33
Марін I, папа, 121, 138, 143, 179, 180
Мартин I, папа, 44, 127
Меннас, віз. патр., 41
Методій, віз. патр., 15, 50, 73, 141
Методій, митр. Ганґари, 83

Микита Амінат, хронограф, 10
Микита, віз. патр., 47
Микита Давид, життєписець св. Ігнатія, 59, 69
Микита Стетат, монах-полеміст, 207, 214
Микита, архиєп. Тессалоніки, 219
Микита, єп. Кефальос, 140
Микита, єп. Атен, 142
Микита, єп. Нікеї, 144
Микола I, папа, 10, 62, 67, 79, 83, 85, 87, 91, 93-4, 102, 106, 111, 121, 127, 128
Микола, митр. Синаїди, 144
Микола Містик, віз. патр., 193, 194, 195
Микола II Хризоберґ, віз. патр., 200
Митрофан, віз. патр., 13, 21, 22
Митрофан, митр. Смирни, 67, 74, 98, 140, 142, 152, 170
Михайло I, імпер., 49
Михайло III, імпер., 62, 63, 66, 87, 97, 105, 121, 122, 123
Михайло IУ, імпер., 203
Михайло У, імпер., 203
Михайло УII, імпер., 215
Михайло Керуларій, віз. патр., 26, 98, 190, 204, 209, 211, 212, 213, 214

Нектарій, віз. патр., 25, 27, 107
Несторій, віз. патр., єретик, 28
Никифор Брієнній, хронограф, 10
Никифор, віз. патр., 15
Никифор II, віз. патр., 48, 49, 77
Никифор, митр. Амазії, 140
Никифор, єп. Кротосу, 140

Олексій, віз. патр., 202
Олена, свята, 14
Орифас, Микита, імпер. адмірал, 87, 96
Оттон I, нім. цісар, 198
Оттон II, нім. цісар, 198

Павло I, віз. патр., 15, 22, 23
Павло II, віз. патр., 44
Павло III, віз. патр., 45
Павло IУ, віз. патр., 48
Павло, єп. Мелє, 141
Павло, єп. Анкони, легат, 160
Пасхазін, легат, 31
Петро, св. Апостол, 20
Петро, віз. патр., 44
Петро, ал. патр., 24
Петро, кардинал-легат, 164, 167, 168, 169
Петро Фулон, 35
Петро Монґа, віз. патр., єретик, 36
Петро, єп. Сардів, 173
Петро, єп. Трої, 140
Петро III, ант. патр., 190, 211, 217
Петро, архиєп. Алмазі, 206
Петро Хрізолевс, архиєп. Медіоляну, 220
Пескеній Нігер, 20
Пирг, віз. патр., 44
Поліевкт, віз. патр., 198
Прокл, віз. патр., 29
Прокопій, піддиякон, 91
Пульхерія, імпер., 31

Родоальд, єп. Порту, легат, 84, 109, 110
Роман, імпер., 203
Руф, митр. Тессалоніки, 28

Сава, архимандрит Студитів, 78
Самуїл, митр. Колосси, 83

Сергій III, папа, 194
Сергій, віз. патр., 143, 144
Сергій II, віз. патр., 202
Сергій, батько Фотія, 65
Симеон Магістер, хронограф, 60, 105, 106, 129
Симеон, цар Болгарії, 197
Сізіній, віз. патр., 201
Симмах, папа, 38
Симплікій, папа, 35, 36
Степан V, папа, 177
Степан, віз. патр., 186, 192
Степан II, віз. патр., 197
Степан, сп. Кипру, 141
Степан, сп. Еліри, 141
Стиліян, архисп. Нової Кесарії, 184, 186, 187, 188, 192

Талай, ал. патр., 36
Тарасій, віз. патр., 15, 48, 65, 73, 77, 107
Теогност, архимандрит, 94, 96, 109, 110, 111, 112, 118, 136
Теогност, сп. Нікеї, 22
Теодор, папа, 44
Теодор, віз. патр., 44
Теодор Студит, святий, 48, 49
Теодор, сп. Карії, 141
Теодор, сп. Синопи, 141
Теодор, сп. Лякедемону, 143
Теодор, імпер. протоспатар., 147
Теодора, імпер., 50, 51, 63, 66, 68, 122
Теодосій, імпер., 24, 25
Теодот, віз. патр., 15
Теодул, митр. Анкари, 144
Теоктист, дорадник імпер. Теодори, 66
Теофілакт, віз. патр., 198
Теофілакт, архисп. Охриди, 216
Теофіль, імпер., 50
Тимотей, ал. патр., 25, 36
Тимотей, віз. патр., 38
Тома, віз. патр., 93
Тома II, віз. патр., 44, 49
Трифон, віз. патр., 197
Тукидид, грецький історик, 9, 10

Урбан II, папа, 218

Фелікс II, папа, 36
Флавіян, святий, віз. патр., 19, 29, 30
Флавіян II, віз. патр., 37
Фока, імпер., 43
Формоз, папа, 177, 180, 186, 192
Фотій, віз. патр., 10, 26, 64-69, 73, 74, 75, 76, 79, 83, 84, 87, 92, 93, 100, 105, 107-108, 109-110, 121, 122, 123, 124, 129, 138, 140, 142, 143, 144, 145, 167, 168, 170
Фотій, сп. Наколії, 141
Фридрих, князь Лотар., легат, 206

Ювеналь, єрус. патр., 32
Юліян, папа, 23
Юрій, сп. Ліополісу, 140
Юрій, псевдопредст. Антіохії, 148
Юрій, сп. Трапезунту, 152
Юстин I, імпер., 39
Юстиніян I, імпер., цезаропапіст, 9, 40, 42
Юстиніян II, імпер., 42

Яків, ігумен, хреститель Фотія, 65

З М І С Т

Бібліографія 5-7
Передмова 9-11

РОЗДІЛ І

Візантійські єпископи від Митрофана до Фотія

1. Візантія й візантійці 13- 20
2. Візантія до Халкедонського Собору 20- 29
3. Халкедонський Собор 29- 35
4. Від монофізитизму до монотелетизму.... 35- 45
5. Іконоборча єресь 45- 51
6. Візантійський цезаропапізм 51- 56

РОЗДІЛ ІІ

Ігнатій і Фотій

1. Ігнатій 57- 63
2. Фотій 64- 71
3. Усунення Ігнатія та інтронізація Фотія 71- 78
4. Фотій звертається до Риму за затвердженням 78- 85
5. Патріярх Ігнатій на суді 86- 91
6. Ігнатій апелює до Риму 91- 97
7. Чи Фотій діяв у злій чи добрій вірі? 88-104

РОЗДІЛ ІІІ

Рим вирішує справу Фотія

1. Папа Микола І боронить правопорядку в Церкві 105-113

2. Фотій у боротьбі з папою 113-119
3. Вбивство Бардаса 119-123
4. Схизма Фотія 124-129
5. Вбивство Михайла III й упадок Фотія.... 129-139

РОЗДІЛ IV

Рим привертає правопорядок в Церкві

1. Фотій перед судом папи 140-150
2. Початок грецької теорії про пентархію 151-154
3. Фотій у манастирі..... 154-159

РОЗДІЛ V

Рим виявляє християнське милосердя

1. Папа Іван VIII регабілітує Фотія 160-167
2. Реінституційний Собор Фотія 167-173
3. Чи була друга схизма Фотія? 173-191

РОЗДІЛ VI

Католицька Церква в Греції по Фотію

1. Від Фотія до Керуларія 192-204
2. Відчуження і схизма Керуларія..... 204-214
3. Розвій подій по Керуларію 214-223
4. Післяслово 223-236

Покажчик імен 237-241

Зміст

Справлення похибок

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБОК

стор.	рядок згори	надруковано	має бути
5	5	Parisi	Parisiis
5	33	religiense	religieuse
6	1	fat... Tean	fut... Jean
44	остан. рядок	тріярх Сергій попав у нову монотелетичну єресь, що	в Равенні, прибули до столиці. Цісар візвав патріярха
50	4	бо не Він	бо Він
50	16	Іван IУ Грамматик	Іван VI Грамматик
59	3	кріза	криза
78	7	скіру	шкіру
78	10	скірою	шкірою
84	15	стоорни	сторони
94	21	Теогноса	Теогноста
97	9	імперї	імперії
103	14	Цкаве	Цікаве
105	21	пиштуь	пишуть
120	22	про що була мова	про що буде мова
129	19	Михайла II	Михайло III
134	5	оповіщас	сповіщас
151	11	вона	вони
151	14	Микола Містик	Микола Постник
153	11	франконський	франконських
155	7	цісаря	цісарю
158	11	двірі	дворі
168	16	варт би	варта б
173	8	промова	передмова
174	11	свїм	своїм